

Volodymyr Hnatyuk National Pedagogic University of Ternopil'
Center of Narrative and Anthropological Studies
Department of Literary Theory and Comparative Literature

ISSN 2307-1222

STUDIA METHODOLOGICA

No 36

Founded in 1993

**Ternopil'
2014**

STUDIA METHODOLOGICA

SM, No. 36, 2014
BBK 87.256: 60+87.256: 81
S 88

All rights reserved
No part of this journal may be reprinted or reproduced without permission in writing from the publisher, TNPU, Ukraine

ISSN 2307-1222

EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. **OLEG LESZCZAK**
The Jan Kochanowski University in Kielce
(POLAND)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Prof. Dr. **MIROSLAV CHARKICH**
Serbian Academy of Sciences and Arts
(SERBIA)

Prof. Dr. **EDWARD KASPERSKI**
Head of the Section of Comparative Studies
at the Institute of Polish Literature UW
(POLAND)

Prof. Dr. **ALEKSANDR GLOTOV**
Department of Literary and Language Theory,
Ostroh Academy (UKRAINE)

Prof. Dr. **ELEONORA LASSAN**
Vilnius University (LITHUANIA)

Prof. Dr. **VLADIMIR ZAIKA**
Department of Russian Language, Yaroslav
Mudryi State University of Novgorod
(RUSSIA)

Dr. **YURIY SITKO**
Department of Russian and Ukrainian
Language, Kyiv National Linguistic University
(UKRAINE)

EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. **ROMAN HROMYAK** (UKRAINE)

EXECUTIVE EDITOR

Dr. **IHOR PAPUSHA**
Department of Literary theory and Comparative
literature, Volodymyr Hnatyuk National
Pedagogic University of Ternopil' (UKRAINE)

EDITORIAL BOARD:

Prof. Dr. **OLHA KUTSA**
Head of the Department of Literary theory and
Comparative literature, Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogic University of Ternopil'
(UKRAINE)

Prof. Dr. **NATALIA POPLAVS'KA**
Head of the Department of Journalism,
Volodymyr Hnatyuk National Pedagogic Uni-
versity of Ternopil' (UKRAINE)

Prof. Dr. **MYKOLA TKACHUK**
Head of the Department of History of Ukraini-
an Literature, Volodymyr Hnatyuk National
Pedagogic University of Ternopil' (UKRAINE)

Prof. Dr. **TETYANA VIL'CHYNS'KA**
Head of the Department of Ukrainian and
General Linguistics, Volodymyr Hnatyuk Na-
tional Pedagogic University of Ternopil'
(UKRAINE)

Збірник *Studia methodologica* внесено до Переліку фахових видань ВАК України за спеціальністю «філологія» згідно з постановою від 01.07.2010 р. № 1-05/5.
Друкується за рішенням Ученої ради ТНПУ імені Володимира Гнатюка.

Founded in 1993, *Studia methodologica* is the journal of methodological research. *Studia methodologica* publishes articles in literature theory, linguistics, and philosophy. It acts as a forum for the presentation and discussion of research and concepts.

Редакція не завжди поділяє погляди авторів. Матеріали друкуються мовою оригіналу.

Editorial address:

Ihor Papusha, PhD, Executive editor
P.O. Box 554, Ternopil'-27, 46027, Ukraine
E-mail: studiamethodologica@gmail.com
www.studiamethodologica.com.ua

TABLE OF CONTENTS

Ireneusz Kida GREEK NEW TESTAMENT TEXT-TYPES AND EARLIEST TRANSLATIONS	5
Ахмет Али Айдын СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ ОСНОВНЫХ ПРИЗНАКОВ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В РУССКОЙ И ТУРЕЦКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И. А. БУНИНА И Я. К. БЕЯТЛЫ).....	10
Ірина Шкіцька РОЛЬ ПРАКТИЧНОГО СКЛАДНИКА В ПІДВИЩЕННІ ГРАМОТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА»	14
Юрій Ситько ПРАГМАТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЧАСТИН МОВИ В ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ	19
Ірина Констанкевич АВТОРСЬКИЙ МІФ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА У «ЗАЧАРОВАНІЙ ДЕСНІ»	24
Ірина Скорейко-Свірська ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ СИНОНІМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ АВТОХТОННОГО Й АНГЛОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ).....	29
Эбрахими Шарох МАНИФЕСТАЦІЯ КОНЦЕПТА ИРАН В ПРОИЗВЕДЕНИИ А. НИКИТИНА «ХОЖДЕНИЕ ЗА ТРИ МОРЯ»	33
Хамдамиан Али ОНТОЛОГИЯ ФИЛОСОФСКОГО ДИСКУРСА	38
Ольга Городиська СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ СЛІВ У ЯПОНСЬКИХ ТЕКСТАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ.....	42
Ірина Прищепчук СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ І.-Є. *VNA- ТА *VHEL- У ГЕРМАНСЬКИХ І СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ.....	46
Тетяна Олійник ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОВИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ В АНГЛО- УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ	52
Галина Потапова МОРФЕМНО-СЛогоВАЯ КОРРЕЛЯЦІЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	58

Ірина Нечитайло ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ЛОКАЛІЗМИ В СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ.....	62
Інна Бойко ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АПЕЛЯТИВІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНОГО ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ)	68
Наталія Пасічник СЕМНА СТРУКТУРА ТА ТИПОЛОГІЯ ЗВ'ЯЗКІВ АНГЛОМОВНОЇ ДИДАКТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ	75
Христина Стефаник ТЕРМІН КОНЦЕПТ: ДІАЛОГ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА	78
Оксана Гордій ЧАСТОТНІСТЬ ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЕКСПРЕСІВІВ І КОМУНІКАТИВІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ	86
Олександра Ніколова МОТИВ ПІДМІНИ/УДАВАННЯ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ XVII-XVIII СТ.: ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ЖАНРОВИЙ ДІАПАЗОН ФУНКЦІОНУВАННЯ	94
Андрій Шумка СИТУАТИВНИЙ МЕТОД ТА ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНОГО ВІДЕО У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	99
Наталія Магас РЕАЛЬНІСТЬ ТА ІРРЕАЛЬНІСТЬ У ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ ВИМІРІ.....	106
Анастасія Ятищук ЛЬВІВСЬКО – ВАРШАВСЬКА ШКОЛА К.ТВАРДОВСЬКОГО ТА УЧАСТЬ У НІЙ С.БАЛЕЯ	111
Катерина Іваненко ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ НОМІНАЦІЇ У ЛІНГВІСТИЦІ	121
Дарина Станко РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КООПЕРАЦІЇ ТА ВВІЧЛИВОСТІ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	127
Маргарита Голтвеницька СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ: СПРОБА ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНОГО ПОТРАКТУВАННЯ.....	133
Олена Волобуєва ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПІДРЯДНИМ КОМПОНЕНТОМ ПРИЧИНИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ).....	138

GREEK NEW TESTAMENT TEXT-TYPES AND EARLIEST TRANSLATIONS

Ireneusz Kida

Ph.D., assistant professor, University of Silesia in Katowice,
ul. Bankowa 12, Katowice, Poland, e-mail: ireneusz.kida@us.edu.pl

UDC: 81-24

ABSTRACT

The paper discusses the different text types in which the Greek New Testament was written and their individual characteristics that distinguish one text-type from another. There are three major text types that can be enumerated here: the Byzantine, the Alexandrian and the Western text-type. It also concentrates upon the earliest translations of the Greek New Testament. The following are can be enumerated here: Old Syriac, Latin, Gothic, Coptic, Armenian, Georgian and Ethiopic.

1. GREEK NEW TESTAMENT TEXT-TYPES

Saifullah (2000)¹ observes that in the early centuries of the expansion of Christian Churches the "local texts" of the New Testament gradually developed and started to be more and more different from one another. In and near the large cities such as Antioch, Alexandria, Rome, Carthage, Constantinople, and a number of others, the newly established Churches were provided with the copies of the scriptures in such forms that were current in these areas. When Christianity was expanding, it was necessary to produce additional copies of manuscripts in order to keep up the pace with the demand, and in this way the number of special readings and renderings from a given locality would be both preserved, reinforced and spread. Nowadays a total of 127 papyri manuscripts are known, the oldest of them being labeled P52 2, and 299 uncial (i.e. majuscule) parchment and velum³ manuscripts, which date from 4th through 10th centuries. As regards the original manuscripts of the New Testament books, on the basis of which the later copies of manuscripts were produced, they were most likely written on papyrus, but unfortunately lost at a very early date. Nevertheless, contemporary documents, which were discovered in the 19th and 20th centuries, provide a fairly clear idea of their probable form.

Modern scholars have identified the characteristics typical of the different manuscripts and classified them accordingly. Although it was often the case that mixed varieties of manuscripts appeared, the tendency to develop and preserve a peculiar type of the text prevailed in the earliest manuscripts over the tendencies leading to a mixture of texts. Following Metzger

---

1 <http://www.islamic-awareness.org/Bible/Text/Mss/textype.html>

2 Scholz (2009) says that it is a tiny fragment of a papyrus manuscript (21 cm x 20 cm) and it is commonly dated around 125 CE. This fragment, considered by many scholars to hold the distinction of being the earliest manuscript evidence of the New Testament, is double-sided and contains John 18:31-33 on one side and John 18:37-38 on the other. In other words, it represents the section of John's Gospel which depicts Jesus on trial before Pilate (John 18:28-40).

3 The difference between parchment and velum consists in that velum is calfskin, or similar fine skin, whereas parchment is made from the more ordinary kinds of skin, but both types of writing material underwent the same treatment specified above.

(1971), Saifullah (2000) describes some of the most important distinctive kinds of the New Testament texts. As the first one, he mentions the Alexandrian text-type, sometimes referred to as “neutral”. This text is normally regarded as the best and the most faithful one in preserving the original. The Alexandrian text is represented chiefly by Codex Sinaiticus and Codex Vaticanus. According to Sitterly (1995), Codex Sinaiticus, or Codex κ (01), dates to the 4th century and it was found by Constantin Tischendorf at St. Catherine Monastery on Mt. Sinai and first published in Tischendorf (1862). Codex Sinaiticus is the only uncial (i.e. majuscule manuscript) that contains the entire New Testament, i.e. Gospels, Acts, Paul, General Epistles and Revelation, plus the Epistle of Barnabas and part of the Shepherd of Hermas, and was written on thin velum in four columns per page. Now it is in the British Museum in London. As regards Codex Vaticanus, or Codex B (03), the manuscript is believed to date from the 4th century and it derives its name from the fact that it is the most famous manuscript in the possession of the Vatican, where it has been at least since 1481. It is regarded the chief treasure of the Vatican Library and it is believed to be the oldest and best manuscript of the Greek New Testament that exists. The manuscript was written on fine velum in three columns. It lacks part of Hebrews, all of the Pastoral Epistles and Revelation, and it often agrees with the texts that are believed to be the underlying texts of the ancient Coptic, Syriac, and Latin versions against the later Greek manuscripts. Moreover, it is relatively free of obvious transcriptional errors, and it underwent numerous changes introduced by later scribes. The first edition of the manuscript that was published was that of Mai (1857), but since it is said to be very faulty, the first reliable edition of the manuscript is the one published by Tischendorf (1867). As the second text-type, Saifullah (2000) mentions the Western one, which was widely present in Italy, Gaul, North Africa, as well as in other regions (including Egypt). Its presence in Egypt is shown by papyri P38 (about A.D. 300) and P48 (about the end of the 3rd century), whereas the most important Greek manuscript that displays the Western text is Codex Bezae, or Codex D (05). According to Sitterly (1995), this manuscript is believed to date to late 5th century. It derives its name from the fact that in 1562 it was obtained by Theodore Beza from the monastery of St. Irenaeus at Lyons. In the year 1581 Beza gave the manuscript to the University of Cambridge (Lat. Cantabrigia), where it has remained since then on. It is a Greek and Latin diglot written in one column, where Greek is on the left and Latin on the right, and it contains only the Gospels and the Acts, plus a fragment of 3 John. The first readings of the manuscript appeared in the margin of Estienne (1550) and then in Beza’s notes (1565). However, the text was first presented in full by Kipling (1793)¹. The characteristic features of the Western text-type are the fondness of paraphrase and omission of words and passages. Next in a row is the Caesarean text-type, which seems to have originated in Egypt and then brought over to Caesarea; it is attested, among others, by the papyrus P45. Saifullah (2000) says that this text-type was used by Cyril and by Armenians and then Georgians. Moreover, it is an eastern text dating from the early third century, and is characterized by the fact that it mixes Western with Alexandrian readings. Finally, the fourth text-type is the Byzantine text-type, which is also referred to as the Syrian text, the Koine text, the Ecclesiastical text, or the Antiochian text. It is regarded as the latest of the several distinctive text-types of the New Testament and it is characterized chiefly by lucidity and completeness, and by the fact that it often combines two or more divergent readings into one expanded reading, and harmonizes divergent parallel passages. This text was probably produced at Antioch in Syria and was then taken to Constantinople, from where it was distributed widely throughout the Byzantine Empire. The best representative of this text-type is the Codex Alexandrinus, or Codex A (02). The manuscript is believed to date to the 5th century and it received its name due to the fact that its earliest known location is identified with the Egyptian city of Alexandria. It was a gift of Patriarch Cyril Lucar, the Eastern Orthodox Bishop of Alexandria, to King James I of England in 1627, and today finds itself in the British Library. It was first published in Woide (1786). The text of the manuscript, written on thin velum and arranged in two columns, contains the entire New Testament except portions of Matthew, John, and Corinthians. It also includes some early Christian writings, namely the first and the second Epistle of Clement and Psalms of Solomon.

---

1 <http://www.bible-researcher.com/codex-d1.html>

The Byzantine text-type was generally thought of as authoritative and thus it was one of the most widely circulated and accepted. Therefore, after the invention of the printing press, it became the standard form of the New Testament in printed editions. Witherington (1998) notes that the vast majority of scholars are in agreement that the Byzantine text is a later text type combining many of the distinctive features and readings of earlier textual traditions. Since the text is represented in the vast majority of manuscripts from the fifth century on, it is given the common name of “the Majority Text”.

2. THE EARLIEST TRANSLATIONS OF THE GREEK NEW TESTAMENT

The earliest and most important (for textual criticism) translations of the Greek New Testament are those in Old Syriac, Latin, Gothic, Coptic, Armenian, Georgian and Ethiopic. The first Syriac translation was based on the Diatessaron, an early Greek version of the four Gospels which were compiled as a single narrative text by Tatian the Assyrian around the year 150 AD, and it was very popular in the early Syriac Church. Unfortunately, the Syriac translation of the Diatessaron is lost, except a few verses used as citation by the Church Fathers. Nevertheless, as Koester (2000) notes, a new Syriac translation, but this time of the four Gospels treated separately, appeared as early as the end of the second century. This Old Syriac version of the Greek text of the Gospels is preserved in two manuscripts, namely Codex Syrus Curetonianus (from the 5th century) and Codex Syrus Sinaiticus (from the 4th century). It is certain that the Old Syriac translation was based on a Greek manuscript representing the Western text family, and therefore the Old Syriac translation confirms that the Western type of Greek was widely distributed geographically and used in the second century, and thus it should, next to the papyri and the great uncials of the 4th and 5th centuries, be considered seriously as a witness to a very early text type. There was also a third early Syriac translation of the New Testament, referred to as the Peshitta, a standard version of the Bible among a number of other Syriac texts, which was developed gradually on the basis of the Old Syriac translation starting from the year 435 CE. The Peshitta served as a basis of a later Syriac edition of the New Testament called Philoxenia, and this name derives from bishop Philoxenus of Mabbug, who in the year 508 requested his suffragan bishop Polycarpus to make a new translation. As far as Latin translation of the Greek New Testament is concerned, Koester (2002) notes that it was already known in North Africa (in modern Tunisia) at the end of the second century, which was the center of Latin-speaking Christianity at that time. This translation was later used in a revised form in Italy and other western countries in which Latin was spoken, and it is known as the *Vetus Latina*, i.e. Old Latin, also referred to as *Itala*. There are thirty two manuscripts of *Vetus Latina* and they were written from the 5th to the 13th century. The oldest gospel manuscript with the European text of the *Vetus Latina* is the Codex Vercellensis dating from the 5th century, whereas the Codex Veroniensis represents the text used by Jerome for his revision that became the Vulgate (i.e. the ‘common’ translation), which is a late 4th century translation of the Bible. Seeing the lack of uniformity among the representatives of the Old Latin versions that were circulating in the West, Pope Damasus entrusted Jerome in 382 CE with the task of producing a new edition of the Latin Bible, which took him 20 years. Jerome having completed the task, the Vulgate, which was produced on the basis of a comparison with Greek texts being in circulation at that time, became the standard version of the Roman Catholic Church and nowadays there are more than eight thousand manuscripts based on it. Moreover, the Old Latin manuscripts, like the Old Syriac ones, on the whole represent the Western text-type. As regards the Coptic translations, they are other early versions of the New Testament. Koester (2000) says that during the early Christian period a number of Coptic dialects were spoken in Egypt, all of which derived from ancient Egyptian. Out of these dialects, Bohairic and Sahidic were the most important. The oldest translation, dating from the early 3rd century, was in Sahidic and it was based on a Greek text closely related to the Alexandrian text-type, which also contains a number of Western readings. A later Coptic translation is Bohairic, and its oldest known manuscript dates from the 4th century. It is interesting to note that Bohairic was, and still is, the official language of the Coptic Church and that, as is the case with the Sahidic text, the Bohairic text predominantly represents the Alexandrian text-type. As regards the oldest translation of the New Testament into a Germanic language, Koester (2002) notes that it is the Gothic Bible which at the same time is the oldest surviving document in any of the Germanic languages. The

translation was done in the middle of the 4th century as part of the translation of the entire Bible by Wulfila (or Ulfilas), a Cappadocian Christian, who had been deported by the Goths together with his family. He produced the translation for Gothic Christians inhabiting the region of Moesia on the lower Danube River. An incomplete text of Wulfila's Gothic version of the New Testament is preserved in the famous Codex Argenteus, which was produced in the 5th or 6th century in the north of Italy and is now kept in Uppsala. The material that was used for writing the Gothic Bible was purple parchment decorated with silver and gold ink. As regards the other manuscripts of the Gothic Bible, almost all of them are palimpsests, and they preserve nearly every book of the New Testament. The Gothic Bible is said to be an almost literal translation of the Greek New Testament, and more specifically of the Byzantine text-type which served as the translation basis. Nevertheless, the Gothic text contains many Western readings, but it is not exactly certain whether these readings were part of the original translation or were just introduced later on during the time when the Goths stayed in northern Italy. As far as translation into Armenian is concerned, Koester (2000) notes that the oldest one was done around 400 CE and there are more than a thousand manuscripts of the early translation, the oldest being from the year 887. It is not exactly known whether the Armenian translation was based on a Greek text or on a Syriac text, which was later on compared with a Greek text and revised accordingly in the 8th century. The text-type represented by the Armenian translations seems to be more related to the Caesarean text, rather than to the Byzantine one. On the other hand, the oldest surviving manuscripts of the Georgian translation date to the 9th century and they most likely represent a secondary translation based on the Caesarean family, as was the case with the Armenian version. However, Christianity arrived to the Georgians living at the foot of the Caucasus Mountains as early as in the 5th century. Finally, the Ethiopic translation, which was probably done as early as in the 4th century, is most likely based on a Syriac translation of a Greek text, and its oldest surviving manuscript dates to the 13th century. Moreover, the Ethiopic translation on the whole is representative of the Byzantine text family. Koester (2000) also notes that there are other ancient translations of the New Testament, like for example into Nubian, Sogdian, Anglo-Saxon, Arabic and Persian, but they are of little significance for the textual criticism, as they are all not made on the basis of the original Greek but rather on the basis of other translations. To cap it all, Black (1994:21) notes that "It is important to understand that the autographs and early copies of the Greek New Testament were written in ancient style. There were no spaces between words, no punctuation marks, and no paragraph divisions. Occasionally the lack of spaces between words could make an important difference. [Therefore], translators of the earliest copies had to decide where to divide words, where to begin and end sentences, and where to put punctuation. Unfortunately, some of their choices were wrong."

3. CONCLUSION

This article is far from being a thorough and exhaustive study of the subject, as it is but a mere introduction to the subject of the different text-types of the Greek New Testament and the earliest translations of it, as well as to the subject of Biblical textual criticism. According to Sitterly (1995), at the time that the New Testament was written there were two styles of Greek handwriting in circulation. One of them was cursive and it was used for private purposes, whereas the other was the so called uncial writing (i.e. majuscule writing), which employed somewhat rounded capital letters. The earliest known manuscripts of all parts of the New Testament (the Gospels, the Acts, and some other books) were written in uncial handwriting. As a matter of fact, although the Pauline Epistles were probably originally written in the cursive hand, they were very soon turned into uncials. Although the handwriting in the papyrus manuscripts of the New Testament was uncial, the term 'uncial manuscripts' is commonly used to designate only those written on parchment and velum. In the present day, 299 uncials are known and they all date from 4th through 10th centuries. The most important Greek uncials are: 1. Codex Sinaiticus, representing the Alexandrian text-type, 2. Codex Alexandrinus, representing the Byzantine text-type, 3. Codex Vaticanus, representing the Alexandrian text-type, and 4. Codex Bezae Cantabrigiensis, representing the Western text-type. Although the original papyrus manuscripts were lost at an early date, numerous copies were made and used among the Christian communities. The copies were basically made in Greek but a number of

translations into other languages started to appear also from an early date on. The most important early translations of the Greek New Testament were made into such languages as Old Syriac, Latin, Gothic, Coptic, Armenian, Georgian and Ethiopic.

REFERENCES

1. Beza Theodore 1565. *Novum Testamentum, cum versione Latina veteri, et nova Theodori Bezæ*. Geneva (folio).
2. Black, David Alan 1994. *New Testament textual criticism. A concise guide*. Grand Rapids, Michigan: Baker Books.
3. Estienne Robert 1550. *Novum Testamentum Græce*. 3rd edition. Paris.
4. Kipling Thomas 1793. *Codex Theodori Bezae Cantabrigiensis*. Cambridge, 1793. 2 vols.
5. Koester Helmut 2002. *History and literature of early Christianity. Volume 2*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
6. Mai Angelo (ed.) 1857. *Vetus et Novum Testamentum ex antiquissima Codice Vaticano*. Edidit Angelus Maius, S.R.E. Card. Romæ MDCCCLVII. apud Josephum Spithöver. Rome, 1857. 5 volumes, the New Testament being volume 5.
7. Metzger Bruce Manning 1971. *A Textual Commentary On The New Testament: A Companion Volume To The United Bible Societies' Greek New Testament*. London & New York: United Bible Societies. Pp. 17-21.
8. Saifullah Usman Sheikh 2000. *Text-Types Of The New Testament Manuscripts: Alexandrian ("Neutral"), Western, Caesarean & Byzantine*. Available at: <http://www.islamic-awareness.org/Bible/Text/Mss/textype.html>
9. Scholz Daniel J. 2009. *Jesus in the Gospels and Acts: Introducing the New Testament*. Winona: Saint Mary's Press.
10. Sitterly Charles Fremont 1995. *Text and manuscripts of the New Testament*. In *The International Standard Bible Encyclopedia*, revised edition, vol. 5 Cicago. Pp. 2950-57.
11. Tischendorf Constantin 1867. *Novum Testamentum Vaticanum post Angeli Maii aliorumque imperfectos labores ex ipso codice edidit Æ.F.C. Tischendorf* [The Vatican New Testament, after the imperfect work of Angelo Mai and others, edited from the manuscript itself]. Leipsig: Giesecke et Devrient, 1867. Corrected and supplemented in *Appendix Novi Testamenti Vaticani* (Leipsig, 1869).
12. Tischendorf Constantin 1862. *Bibliorum Codex Sinaiticus Petropolitanus*. 4 vols. New Testament volume 4. St. Petersburg.
13. Witherington Ben 1998. *The Acts of the apostles. A socio-rhetorical commentary*. Cambridge: Eerdmans Publishin Co.
14. Woide Charles Gottfried 1786. *Novum Testamentum Graecum e codice ms. alexandrino*. London.

WEBSITES:

<http://www.islamic-awareness.org/Bible/Text/Mss/textype.html>

Ахмет Али Айдын. Сходство и различия основных признаков концепта «любовь» в русской и турецкой языковых картинах мира (на материале произведения И.А.Бунина и Я.К.Беятлы). Studia methodologica 2014; (36), 10-13.

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ ОСНОВНЫХ ПРИЗНАКОВ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В РУССКОЙ И ТУРЕЦКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И. А. БУНИНА И Я. К. БЕЯТЛЫ)

Ахмет Али Айдын

кандидат филологических наук, педагог,
учредитель Международной школы «Меридиан» (Украина)

UDC: 81-24

ABSTRACT

The actual problem of modern cultural linguistics is the analysis of main features of various concepts dealing with different world outlooks, in particular with the concept of «love» in the Russian and Turkish languages. The comparative research into this concept's basic features in I. A. Bunin and Y. K. Beyatlı's works contributes to the solution of this problem.

Key words: concept, love, feature, representation, core, universalism.

Актуальной проблемой современной лингвокультурологии является исследование признаков тех или иных концептов в разных картинах мира, в частности, - концепта «любовь» в русском и турецком языках. Решению данной проблемы способствует сопоставительный анализ базовых признаков упомянутого концепта в произведениях И. А. Бунина и Я. К. Беятлы.

Ключевые слова: концепт, любовь, признак, репрезентация, ядро, универсальность.

Концепт «любовь», как и любой другой, обладает рядом признаков, выделение которых даёт возможность обнаружить дополнительные отличия в его восприятии носителями русского и турецкого языков. Следует отметить, что определение таких признаков даёт более полное и чёткое представление о месте исследуемого концепта в языковой картине мира русского и, соответственно, турецкого народов, а также способствует взаимопониманию между ними.

Напомним, что С. Г. Воркачѳв выделяет три уровня признаков, присущих семантическому составу лексических единиц, передающих понятие любви в языке: «Прежде всего, это **дефиниционные семы**, совокупность которых совпадает с дефиниционной частью полного (но не избыточного) определения и позволяет выделить предмет из класса ему подобных. **Признаки избыточные** (redundant), несущие информацию, превышающую необходимый и достаточный минимум сведений для такого выделения, являются энциклопедическими. И, наконец, ряд семантических признаков занимает промежуточное положение между дефиниционными и энциклопедическими: они представляют собой переформулировку дефиниционных либо логические следствия из них и являются **имплицативными**» [1; с. 189].

Дефиниционные признаки, – констатирует С. Г. Воркачѳв, представляют собой семантическое ядро концепта «любовь». Они связаны с ценностью (благом): то есть сам признак «ценность» идентифицирует любовь со сферой аксиологически-оценочных эмоций, признак положительности этой ценности противопоставляет любовь ненависти и безразличию, признаки центральности этой ценности в системе личностных ценностей субъекта, немотивированности выбора объекта и индивидуализированности объекта отделяют любовь от других видов положительного эмоционального отношения. Ближайшие семантические признаки любви связаны с ядерными **имплицативно** – они из них выво-

дятся – и в большинстве случаев представляют собой своего рода реакцию субъекта на центральность ценности объекта: готовность идти на жертвы ради сохранения объекта в своей жизненной сфере, благожелание, забота о нём, ответственность за сохранение любовных отношений, постоянство, преданность – всё то, что создает для человека смысл существования. Все прочие признаки являются **энциклопедическими** и отправляют преимущественно к условиям возникновения и протекания этого чувства: стрессовость, динамизм, алфавитность, ресурсность, «оптический сдвиг», соматика и другие [1; с. 190].

Переходя к сопоставительному анализу признаков концепта «любовь» в русской и «aşk» – в турецкой языковой картине мира, мы считаем целесообразным акцентировать на том, что они характеризуются некой диффузностью, порой усложняющей однозначное отделение одного признака от другого. Таким образом, постулируемую нами диффузность признаков анализируемого концепта следует принимать во внимание в рамках данного исследования.

Одним из характерных признаков концепта «любовь» в творчестве И. А. Бунина выступает её амбивалентность, т. е. отождествление этого светлого чувства с горем, печалью и даже мучением: «*Какое неземное слово любовь, сколько ада и прелести в нём, хоть я и никогда не любила!*» [8]. Упомянутый признак любви можно выделить и в таких строках: «*С матерью связана самая горькая любовь моей жизни. Всё и все, кого любим мы, есть наша мука, - чего стоит один этот вечный страх потери любимого!*» [9]. Как видим, устами своих героев автор манифестирует двоякость любви, её способность как превозносить, так и угнетать человеческую душу. Примечательно, что амбивалентность любви характерна и для поэзии Я. К. Бятылы: «*Gönümlle oturdum da hüznümlendim o yerde, sen neredesin, ey sevgili, yaz günleri nerde!*» [19], т. е. «*Мне стало тоскливо и сердцем моим завладела печаль, где же ты, любимая, куда же ушли летние дни!*». Выдающийся турецкий поэт демонстрирует, как любовь, согревавшая сердце долгое время, может обернуться унынием и тоской по минувшим минутам счастья. Любопытно, что в своём стихотворении «Мехлика-султан» Я. К. Бятылы открывает ещё одну грань амбивалентности любви, акцентируя на возможной безответности и бесцельности этого чувства: «*Mehlika Sultan'a aşık yedi genç gece şehrin kapısından çıktı; Mehlika Sultan'a aşık yedi genç kara sevdalı birer aşıktı*» [17], т. е. «*Семь юношей, влюблённых в Мехлику-султан, на ночь глядя покинули город. Семь юношей, влюблённых в Мехлику-султан, умирали от своей безответной любви*».

Продолжая анализ так называемых дефиниционных сем концепта «любовь», т. е. его ядра, особое внимание следует обратить на **рациональную немотивированность** этого чувства в русской языковой картине мира: «*Но он и сам не понимал, за что он любил её, хотя чувствовал, что любовь его не только не уменьшается, но всё возрастает вместе с той ревнивой борьбой, которую он вёл с кем-то, с чем-то из-за неё, из-за этой любви, из-за её напрягающей силы всё более возрастающей требовательности*» [11]; «*Откуда взялась моя страстная и бесцельная любовь к ней?*» [9]. Заметим, что в турецкой языковой картине мира подобный признак любви не визуализируется, что свидетельствует о различиях в её понимании двумя народами.

Ещё одним признаком, характерным именно для русского народа, является так называемый **«каритативный блок»**, в котором чётко проявляется связь концепта «любовь» с полем «забота»: «*Но я уже замечал, что она мою товарищескую нежность и нашу выдумку говорит на "ты" начинает принимать за любовь*» [5]. Данный пример свидетельствует о тесной взаимосвязи «любви» и «заботы» в русском сознании.

Как русской, так и турецкой языковым картинам мира присущи **миротворческие качества любви** и **признак положительной ценности**, трактующий её как высшее благо и главную награду. Миротворческое начало чётко прослеживается в следующем примере из творчества И. А. Бунина: «*Вот тут-то, небось, и вспомнили, что апостолы-то святые нам наказывали: помните, мол, - великое, несметное множество грехов прикрывает любовь!*» [12]. В поэзии Я. К. Бятылы также присутствует мотив пацифизма: «*Aşk, onları sevkettiği günlerde, kaderden rüzgar gibi bir şevk alır, oldukları yerden*» [22], т. е. «*В те дни, когда ими овладевала любовь, будто ветер, они радовались своей судьбе и тому, что имеют*». С другой стороны, внимание привлекает и тот факт, что в турецкой языковой картине мира «любовь» может иметь и некоторые агрессивные, отнюдь не ми-

ротворческие проявления: «*Bizdik o hüçûmun bütün aşkıyle kanatlı*» [18], т. е. «*И мы были окрылены всей любовью, приносимой этим нападением*». Из приведённого примера следует, что «*любовь*» порой обладает воинственными признаками, о чём свидетельствует её появление в контексте нападения.

Говоря о положительной ценности любви, приведём несколько показательных примеров из произведений И. А. Бунина: «*Аленьким цветочком, расцветшим в сказочных садах, была её любовь*» [13]; «*И я был в страшной и сладкой близости твоей, и безгранична моя любовь к тебе, и крепка вера в родимое, отчее лоно твое!*» [7]. В первом примере «*любовь*» крайне метафорична и волшебна, она выступает для автора центром всего мироздания. Во втором отрывке она бесконечна и всепоглощающа. Подчеркнём, что у Я. К. Бятылы это чувство предстаёт окрыляющим, вдохновляющим и открывающим новые возможности, символизируя надежду: «*Sevmiş iki ruh ufku görürler daha engine*» [22], т. е. «*Две любящие души видят дальше горизонты*».

Для обеих языковых картин мира характерно такое проявление амбивалентности любви, как *утрата здравого смысла* под влиянием этого чувства: «*Поняв свою любовь к нему, она в отчаянье кинулась в море, спасена была только случайно, рыбаками...*» [9]. Как видим, героев И. А. Бунина любовь порой толкает на импульсивные и необдуманные поступки. Важно отметить, что в поэзии Я. К. Бятылы этот признак находит более «мягкое» и ненавязчивое отображение, указывая на то, что влюблённым героям движут чары, способные заставить его сделать что-то непривычное, отдаться чувствам: «*Ey aşk! O gönüller sana mal oldular artık! Ey vuslat! O aşıkları efsununa ram et!*» [22], т. е. «*Эй, любовь! Эти сердца отныне отданы тебе! Эй, свидание! Околдуй влюблённых своими чарами!*».

Существенное различие в восприятии любви русским и турецким народами состоит, на наш взгляд, в некой ультимативности этого чувства у последнего, его проявлении с позиции «либо пан, либо пропал» / «третьего не дано»: «*Ya şevk içinde harab ol, ya aşk içinde gönül*» [20], т. е. «*Гори либо в страсти, либо в любви, сердце моё*». Кроме того, турецкий народ согласен довольствоваться малым, дабы любовь в том или ином виде присутствовала в его жизни, о чём Я. К. Бятылы заявляет в следующих строках: «*Hicran gün ortasında neden böyle seslenir, birden hatırlatır unutan kalbe sevgiyi? Ey sevgi anladım bu uzaktan sadâ ile, ömrün yegâne lezzetidir hâtiran bile*» [15], т. е. «*Отчего же разлука вызывает среди бела дня, неужто хочет напомнить о любви сердцу, позабывшему о ней? Эй, любовь, благодаря этому голосу, раздающемуся издали, я понял, что память и есть единственная отрада в жизни*».

Подводя итоги проведённого исследования, мы пришли к выводу о том, что признаки любви в русской и турецкой языковых картинах мира во многом сходны, что говорит об универсальности выражаемого ими чувства: амбивалентность любви характерна как для творчества И. А. Бунина, так и для поэзии Я. К. Бятылы с той только разницей, что у русского литератора она проявляется куда жёстче, вызывая ассоциации этого чувства с адом и нечеловеческими мучениями, а у турецкого поэта она репрезентируется, скорее, в виде безответности и безразличия. Кроме того, русской душе присущ страх потерять любимого / любимую. У обоих авторов выражены миротворческие начала любви, однако, следует подчеркнуть, что в произведениях Я. К. Бятылы это светлое чувство порой приобретает агрессивно-минорное звучание. Помимо этого, и в русской, и в турецкой языковых картинах мира амбивалентность любви проявляется, в частности, в утрате здравого смысла: персонажи И. А. Бунина теряют голову и рискуют жизнью во имя овладевшего ими чувства, а герои Я. К. Бятылы, в свою очередь, просто попадают под влияние раскрепощающих их чар любви.

Отличие признаков концепта «*любовь*» в русской и турецкой языковых картинах мира состоит, прежде всего, в отсутствии в поэзии турецкого автора так называемого «*карикативного блока*», характерного для выражения любви в творчестве И. А. Бунина, а также в крайне слабой интенсивности признака рациональной необоснованности любви у Я. К. Бятылы. Более того, в турецком языке концепт «*любовь*» обладает некоторыми признаками, которые нельзя назвать привычными для русской картины мира: среди них можно отметить, например, ультимативность репрезентации упомянутого концепта в произведениях Я. К. Бятылы, готовность турецкого народа довольствоваться воспоминаниями и переживаниями о былой любви вместо самого чувства и т. д. Впрочем, перечисленные

признаки можно отнести к историческим, характеризующим, скорее, процесс протекания любовного чувства, а не его сущность.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Воркачѳв С. Г. Концепт любви в русском языковом сознании // Коммуникативные исследования 2003: Современная антология. Волгоград: Перемена, 2003. С. 189 – 208.
2. Мансурова О. Ю. Турецко-русский словарь пословиц. – М.: Восток – Запад, 2007. – 94 с.
3. Пыжик С. В. Концепт «любовь / love» в русской и английской языковой картине мира [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apif/2009_4/pizhik.pdf.
4. Соловьѳва Т. В. Концепт «любовь» как отражение индивидуального образа мира (на материале творчества Константина Скворцова) [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://www.lib.csu.ru/vch/124/018.pdf>.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

1. Бунин И. А. Без роду-племени [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1130.shtml.
2. Бунин И. А. Братья [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1720.shtml.
3. Бунин И. А. Воды [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_2300.shtml.
4. Бунин И. А. Дело корнета Елагина [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/.
5. Бунин И. А. Жизнь Арсеньева [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/.
6. Бунин И. А. Игнат [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_2622.shtml.
7. Бунин И. А. Митина любовь [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_2230.shtml.
8. Бунин И. А. Святые [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1700.shtml.
9. Бунин И. А. Суходол [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1390.shtml.
10. Beyatlı Y. K. Erenköyü'nde bahar [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://siir.ozgurask.com/siir.asp?id=3965>.
11. Beyatlı Y. K. Hatırlatan [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://www.e-sehir.com/siirler/siir437.html#.UpGRk1fxvIU>.
12. Beyatlı Y. K. Kar musikileri [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://www.siirvadisi.com/siir/9583.htm>.
13. Beyatlı Y. K. Mehlika Sultan [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://www.siir.gen.tr/siir/y/yahya_kemal_beyatli/mehlika_sultan.htm.
14. Beyatlı Y. K. Mohaç türküsü [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: http://www.siir.gen.tr/siir/y/yahya_kemal_beyatli/mohac_turkusu.htm.
15. Beyatlı Y. K. Özleyen [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://www.e-sehir.com/siirler/siir437.html#.UpGRk1fxvIU>.
16. Beyatlı Y. K. Rindelerin akşamı [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://www.e-sehir.com/siirler/siir437.html#.UpGRk1fxvIU>.
17. Beyatlı Y. K. Sessiz gemi [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://sendeyim.com/siirler/yahya-kemal-beyatli/sessiz-gemi-siiri>.
18. Beyatlı Y. K. Vuslat [электронный ресурс]: режим доступа к источнику: <http://sendeyim.com/siirler/yahya-kemal-beyatli/sessiz-gemi-siiri>.

Ірина Шкіцька. Роль практичного складника в підвищенні грамотності студентів під час вивчення курсу "Лінгвістичні основи документознавства". Studia methodologica 2014; (36), 14-18.

РОЛЬ ПРАКТИЧНОГО СКЛАДНИКА В ПІДВИЩЕННІ ГРАМОТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА»

Ірина Шкіцька

Доктор філологічних наук, доцент, кафедра документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства,
Тернопільський національний економічний університет,
e-mail: shkitska@mail.ru

UDC: 378.147+ 81'38+81'42

ABSTRACT

The exercises complex, developed by the author for the course "Linguistic Basics of Records Management", is represented in the article. It promotes increasing of literacy of university students who take their degree on "Documentology and informational activity". The author gives recommendations for the selection and formulation of exercises at different topics to provide a systemic character, consistency and effectiveness of learning process. The practical component is considered to be a basis of a student-documentologist's literacy increasing.

Keywords: activation of cognitive activity, knowledge actualization, an exercise, a task, skills, literacy increasing.

В статті представлено розроблений автором комплекс упражнень по предмету "Лингвистические основы документоведения", который способствует повышению грамотности студентов высших учебных заведений, осваивающих специальность "Документоведение и информационная деятельность". Автор дает рекомендации по подбору и формулированию заданий к разным темам для обеспечения системности, логичности и эффективности учебного процесса. Практическая составляющая рассматривается как залог повышения грамотности студентов-документоведов.

Ключевые слова: активизация познавательной деятельности, актуализация знаний, упражнение, задание, навыки, повышение грамотности.

У статті репрезентовано розроблений автором комплекс вправ із дисципліни "Лінгвістичні основи документознавства", що сприяє підвищенню грамотності студентів вищих навчальних закладів, які здобувають спеціальність "Документознавство та інформаційна діяльність". Подано рекомендації щодо добору та формулювання завдань до різних тем для забезпечення системності, логічності й ефективності навчального процесу. Практичний складник розглянуто як передумову підвищення грамотності студентів-документознавців.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, актуалізація знань, вправа, завдання, навички, підвищення грамотності.

Стрімкий розвиток науки і техніки, активізація глобалізаційних та інтеграційних процесів, збільшення масштабу й конфігурації інформаційних потоків спричинюють постійно зростаючий попит на фахівців у галузі документознавства та інформаційної діяльності. Роботодавці чекають від них високого рівня інформаційної культури, обізнаності із закономірностями розвитку інформаційних, зокрема галузевих документаційних потоків, знання пошукових можливостей інформаційних систем, уміння згортати інформацію, якісно й оперативно задовольняти інформаційні потреби її споживачів, клієнтів. Однак найважливішою кваліфікаційною вимогою, що висувається до працівників діловодної та інформаційної сфери, є грамотність.

Незважаючи на те, що спеціальність "Документознавство та інформаційна діяльність" – порівняно молода, станом на сьогодні є багато розвідок науково-методичного характеру, присвячених підготовці документознавців у вищій школі. Ідеться про роботи таких учених, як Н. М. Кушнарєнко [1; 2; 4], А. Соляник [4], І. Є. Морозюк [3] тощо. Хоча доробок вітчизняних і зарубіжних учених із методики викладання лінгвістичних дисциплін є великим, відчувається брак науково-методичних праць, у яких розглядалися б актуальні питання методики викладання дисципліни, що читається для майбутніх документознавців, – "Лінгвістичні основи документознавства".

Курс, в основі якого лежить розділ прикладної стилістики – документна лінгвістика, має на меті формування системи знань зі специфіки структурної та змістової організації текстів службових документів, вироблення навичок створення документів різних жанрів, редагування їх текстів. У межах вивчення згаданої дисципліни студенти актуалізують набуті знання з української мови, вивчають особливості мови документів, ознайомлюються з методами трафаретизації службових документів і методиками уніфікації писемної ділової мови, набувають навичок оптимізації та редагування текстів ділових паперів, виробляють уміння їх створювати й удосконалювати, використовуючи новітні інформаційні технології.

Мета статті – окреслити шляхи підвищення грамотності студентів вищів спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність", репрезентувати розроблений автором комплекс вправ із навчальної дисципліни "Лінгвістичні основи документознавства", розкрити роль практичного складника в навчанні студентів.

У підвищенні грамотності найважливіше значення, на нашу думку, має закріплення теоретичного матеріалу за допомогою вправ, завдань і питань для контролю й самоконтролю. Не можна також недооцінювати значення актуалізації раніше засвоєних знань. У межах курсу "Лінгвістичні основи документознавства" на кожному практичному занятті варто систематично повторювати орфограми та пунктограми української мови. Методично виправданими є завдання для самостійної позааудиторної роботи студента, що передбачають повторення раніше вивчених правил і виконання відповідних вправ. Не менш важливо на кожному занятті проводити словникові міні-диктанти з перевірки рівня засвоєння заданого правила. Для здійснення такого контролю радимо добирати матеріал із галузі, у якій у майбутньому працюватиме студент.

Розглянемо типи пропонованих нами вправ, розроблених для студентів, що опановують навчальну дисципліну "Лінгвістичні основи документознавства".

На перших лекційних заняттях студенти актуалізують знання зі стилістики. Вони повинні знати особливості різних функціональних стилів, уміти розмежовувати стилістично марковані та стилістично нейтральні мовні засоби, установлювати зв'язок між стилем і його функціями. Низка вправ до теми "Загальна характеристика функціональних стилів мови" передбачає визначення приналежності уривка тексту до функціонального стилю, виокремлення стилістично маркованих мовних засобів, добір студентами зразків різних функціональних стилів, визначення мовних засобів, що є стилістично маркованими для декількох стилів. Також майбутні документознавці повинні вміти здійснювати порівняльну характеристику функціональних стилів за схемою: сфера функціонування, призначення, основна функція, підстилі, жанри, мовна специфіка (лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості).

Після вивчення теоретичного матеріалу з теми "Специфіка мови документів" передбачено блок вправ на добір синонімів до слів іншомовного походження та визначення пріоритету у виборі того чи іншого варіанта, пояснення значення іншомовних слів. На нашу думку, при формуванні таких вправ потрібно пропонувати студентам іншомовні слова, що активно функціонують у діловому мовленні документознавців, які працюють у різних сферах: автономний, анульований, еталон, генерувати, дублювати, ідентифікувати, імпортувати, інвестиції, інтегрований, інтерактивний, компенсувати, компетентний, констатація, легалізація, ліцензія, мінімізація, модифікувати, нівелювання, оптимальний, пролонгований, раціоналізація, реалізувати, регламентація, рентабельність, репрезентувати, санкції, сертифікат, стимулювати, трансформація, фальсифікація і т.д.

У вправах іншого типу подано низку близьких за значенням слів, наприклад: обопільний, взаємний; спільний, загальний, колективний; вручати, надавати, давати і под. Завдання студента полягає у виокремленні слів, які активно функціонують у писемному діловому мовленні, а також в утворенні з ними словосполучень. До блоку вправ після вище-

значеної теми входять також і вправи на добір антонімів. Для добору пропонуємо іменники, що активно функціонують у господарсько-договірній, господарсько-претензійній та організаційно-розпорядчій документації. Ідеться про слова на зразок позивач, роботодавець, замовник, постачальник, заставодавець, вантажоодержувач, ліцензіат і под.

Не можна нехтувати завданнями, що сприяють виробленню навичок усунування русизмів, які часто трапляються в усному та писемному діловому мовленні (пояснююча, командировка, слідуючий, об'ява, просьба, нехватка і т. д.). Особливу увагу слід приділити редагуванню назв посад і професій відповідно до вимог писемного ділового мовлення: сварщик, крановщик, бухгалтерша, уборщиця, тілохранитель, поставщик, завідуючий кафедрою, старша викладачка, військовослужащий, пожарник, парикмахер і под. Для редагування пропонуємо студентам не тільки окремі лексеми, а й словосполучення. Це сприяє засвоєнню типових мовних зворотів писемного ділового мовлення. Блок вправ на редагування русизмів повинен також містити вправи на виправлення кальок із російської мови з прийменником по: майстерня по ремонту взуття, робота по змінному графіку, кіоск по продажу квитків, курси по вивченню французької мови, по власній волі, по маршруту, купити по низьким цінам, проживає по адресу, послати по пошті, ходити по сходах та ін. [5: 88].

Вправа на усунення русизмів може мати й такий вигляд: Визначте, які з поданих дієприкметників є субстантивованими. Відредагуйте слова, що не відповідають нормам української літературної мови: нападаючий, проживаючий, завідуючий, ідентифікуючий, керуючий, узагальнюючий, бажаючий, знаючий, обслуговуючий, командуючий, виконуючий, оточуючий, виступаючий, працюючий, відпочиваючий, існуючий, систематизуючий, об'єднуючий, потерпівший, постраждавший, дотелефонувавшийся, курящий, компроментуючий, обвинувачуючий, головуючий, ведучий (концертної програми), вступаючий, красящий, початкуючий, рішаючий, інакомислячий, відбілюючий, контролюючий, підтверджуючий, маніпулюючий [5, 87].

Якщо студенти групи вивчали в школі російську мову, можна запропонувати їм вправу на переклад: Перекладіть пасивні дієприкметники теперішнього часу з російської мови на українську: анализируемый документ, занимаемая должность, освещаемый вопрос, применяемый на практике, поставляемая вовремя продукция, приобретаемые навыки, желаемый результат [5, 88].

Студенти повинні також добре розуміти явище полісемії та вміти доводити багатозначність тієї чи іншої лексеми. Із метою контролю можна запропонувати студентам вибрати з поданої низки слів багатозначні та обґрунтувати свою відповідь, склавши з обраними словами словосполучення або речення: успіх, операція, олівець, ключ, скарбниця, золотий, рожевий, гострий, чистий, дипломат, м'яч, світило, небо, ванна, вікно, прірва, титан, бланк, тавро, тиск, заморозити [5, 85].

Важливо, щоб студенти вміли розрізняти тавтологію та плеоназм, розуміли, що стилістично виправдана тавтологія нормативна для текстів документів. Завдання на перевірку засвоєння цього питання можна сформулювати таким чином: Які мовні явища репрезентовано в наведених словосполученнях? Чи прийнятні вони для мови ділових паперів? Розрахунковий рахунок, моя автобіографія, своя особиста думка, оплата суми платником, навчатись у вищому навчальному закладі, вільна вакансія, державна реєстрація державних банків, забезпечення безпеки, адреса місця проживання, словник іншомовних слів, відшкодування шкоди, орендодавець надає орендареві право..., накрити кришкою, грошові кошти, професіонал своєї справи, естетична краса, списання держмайна державними підприємствами [5, 85].

Одне з головних завдань курсу "Лінгвістичні основи документознавства" – навчити студентів продукувати тексти офіційно-ділового стилю. Це вміння передбачає знання студентами типових мовних зворотів текстів ділових паперів, а також особливостей сполучуваності слів. Вправа, у якій потрібно скласти словосполучення з поданими словами і визначити, чи є вони усталеними в діловій комунікації, дасть змогу студентам виробити навички створення документів і трансформації інформації відповідно до вимог офіційно-ділового стилю. Виконати завдання успішно допоможе зразок, наприклад: ввести – ввести до складу, ввести в дію, ввести в курс справ, ввести в оману [5, 85]. Пропонована низка слів містить дієслова, які входять до типових мовних формул офіційно-ділового стилю. Ідеться про слова на зразок надати, видати, подати, звільнити, прийняти, взяти, позбавити, перевести, покласти, стягнути, порушити тощо.

Офіційно-діловому стилю притаманне явище "розщеплення присудка" і відповідно функціонування віддієслівних іменників. Виробленню навичок створення текстів ділових паперів сприятиме також вправа на утворення від поданих дієслів словосполучень із віддієслівними іменниками за зразком: виправляти – вносити виправлення. Причому пропонувані дієслова повинні бути типовими для ділової документації і утворення від них іменників не повинно викликати труднощів, наприклад: відповідати, постачати, оплачувати, зобов'язуватися, погодитися, вкрати, вповноважити, вчинити, купувати, оштрафувати, перевірити, подякувати, допомогти, співчувати, продавати, повідомити, керувати, контролювати, опиратися, внести [5, 86].

Чимало помилок у текстах офіційно-ділового стилю спричинено сплутуванням слів-паронімів. Щоб підвищити грамотність студентів, варто до блоку вправ включити завдання, що передбачає пояснення значення слів-паронімів та складання з ними речень. Подавати краще ті пари паронімів, які активно функціонують у текстах ділових паперів, як от: адресат – адресант, особистий – особовий, професійний – професіональний, рятувальник – рятувальняк, відзначати – зазначати, пам'ятник – пам'ятка, позначення – призначення, спосіб – засіб, ефективний – ефектний [5, 86].

Завершальні вправи блоку повинні передбачати комплексну перевірку знань студентів із засвоєних раніше тем. Передусім це вправи на редагування речень і словосполучень, наприклад: I Відредагуйте подані речення. 1. Продавець запропонував розв'язати питання наступним чином. 2. Ставимо вас у відомість, що 23 листопада 20XX року слюсар цеху № 1 Савирун Михайло Володимирович був відсутній на робочому місці без поважної на то причини на протязі 3-х годин (з 14.00 по 17.00) і т. д. [5, 88]; II Замініть подані словосполучення словоформами, прийнятними для текстів документів, усуваючи лексичні й стилістичні помилки: винести подяку, подати пропозицію, відпустити від занять, дати на розгляд, пожити на контроль, взяти на роботу, притримуватись правил, виділити путівку, дати отпуск, помощи матеріально і под. [5, 90].

Під час та після вивчення теми "Текст сучасного ділового документа" пропонуємо студентам такі вправи: 1) що сприяють виробленню навичок рубрикації текстів документів, зокрема їх поділу на абзаци; 2) що передбачають аналіз текстотвірних ознак поданих документів; 3) на складання зразків зв'язного тексту, анкет, таблиць; 4) на моделювання текстів із прямим та зворотним порядком розміщення елементів.

Завдання на з'ясування рівня засвоєння текстотвірних ознак тексту можна сформулювати в такий спосіб: Визначте, чи утворюють текст подані в блоках речення. Яких текстотвірних ознак їм не вистачає? Стійкість побутування суржику на терені України зумовлена глобальною екстралінгвальною обставиною: приблизно 350 років тут існувала двомовність, що супроводжується функціональною нерівністю мов.

Ступінь повноцінності життя багато в чому визначався мірою, якою людина володіла російською мовою.

В уявленні носіїв суржику російська мова – це мова, застосування якої було пов'язано з повсякденним функціонуванням переважної більшості життєво важливих сфер життя [5, 141].

Студенти повинні розуміти суть явища стандартизації мови документів і вміти визначати мовні засоби її репрезентації. Вправи на виокремлення й аналіз засобів стандартизації в запропонованих викладачем текстах офіційно-ділового стилю сприятимуть глибшому розумінню цього питання. Завдання на закріплення знань категорій тексту та специфіки засобів їх репрезентації в офіційно-діловому стилі можна сформулювати так: 1) Проаналізуйте уривок тексту. Як у ньому виражено категорії зв'язності та інформативності?; 2) Проаналізуйте лексичні, граматичні та синтаксичні засоби зв'язності поданого уривка тексту; 3) Визначте рівень інформативності уривка тексту; 4) Визначте засоби зв'язку в надфразних єдностях.

Вправи до теми "Основи редагування документів" можна урізноманітнити такими завданнями: Відредагуйте речення, застосовуючи закони милозвучності української мови; Відредагуйте подані речення, урахувавши норми офіційно-ділового стилю.

Після та під час опрацювання теми "Мовна класифікація документів", що передбачає вивчення специфіки мовної репрезентації документів різних груп за призначенням та різних жанрів, студентам варто запропонувати для виконання вправи на редагування документів певних груп. На нашу думку, перевагу слід надавати документам щодо особового

складу, а також довідково-інформаційним, господарсько-договірним і розпорядчим документам.

Стосовно жанрів: пропонуємо для редагування тексти найпоширеніших в управлінській діяльності документів – тих, із якими студенти добре ознайомлені з курсів "Управлінське документознавство" та "Діловодство". Ідеться про заяви, автобіографії, резюме, характеристики, довідки, звіти, службові записки, накази щодо особового складу, посадові інструкції, договори.

До теми "Мовна класифікація документів" можна подати також вправи на визначення мовних зворотів, не характерних для текстів певних документів і текстів офіційно-ділового стилю взагалі, наприклад: Визначте, які з наведених висловлень-прохань (відповідей на прохання і пропозиції, фраз-нагадувань, мовних формул, відповідей на "сердиті" листи) не бажано вживати в текстах документів / у текстах рекламацийних листів і листів-претензій, під час ділового спілкування. Свою думку обґрунтуйте.

1. Розуміємо Вашу стурбованість із приводу... 2. Вибачте, що завдали Вам прикрощів із... 3. Просимо вибачення за зайві хвилювання з приводу... 4. Ми робимо все можливе для завершення всіх робіт у передбачений контрактом термін. 5. Наша фірма хоче повернути Вашу добру думку про нас. 6. Якщо можливо, пробачте нам це непорозуміння. 7. Даруйте, що так сталося. Ми знаємо, що у вас фінансові проблеми, але не змогли надіслати гроші швидше. 8. Ми намагатимемось ужити всіх необхідних заходів для виправлення ситуації [5, 189].

Таким чином, підвищення грамотності студентів неможливе без систематичного виконання низки вправ до кожної вивченої теми. Завдання до курсу "Лінгвістичні основи документознавства" повинні максимально охоплювати теоретичний матеріал, актуалізувати раніше набуті знання з української мови, ділової української мови, документознавства та діловодства.

Перспективу подальших досліджень із методики викладання дисципліни "Лінгвістичні основи документознавства" убачаємо в розробці, описі й оптимізації тестових завдань як активізатора пізнавальної активності студентів, стимулятора інтересу до навчання, засобу покращення засвоєння теоретичного матеріалу та вироблення навичок продукування текстів офіційно-ділового стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кушнарєнко Н. М. Внутріпредметна і міжпредметна інтеграція дисциплін документознавчого циклу / Н. М. Кушнарєнко // Вісник Харк. держ. акад. культури. – Х., 2003. – Вип. 11. – С. 106-114.
2. Кушнарєнко Н. М. Системна організація змісту та викладання дисциплін документознавчого циклу / Н. М. Кушнарєнко // Вища школа. – 2001. – № 4-5. – С. 41-52.
3. Морозюк І. Документознавство та інформаційна діяльність : проблеми спеціалізацій і вимоги практики / І. Морозюк // Вісник Книжкової палати. – 2003. – № 8. – С.18-20.
4. Соляник А. Концептуальні засади викладання дисциплін документознавчого циклу / Соляник А., Кушнарєнко Н. // Вісник Книжкової палати. – 2001. – № 1. – С. 25-27.
5. Шкіцька І. Ю. Лінгвістичні основи документознавства : навч.-метод. посібник / І. Ю. Шкіцька. – вид. 2-ге, перероб. і доп. – Тернопіль : Воля, 2010. – 267 с.
6. Шкіцька І. Ю. Форми та методи перевірки знань і навичок аналітико-синтетичної переробки інформації студентів-документознавців / І. Ю. Шкіцька // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка. – Серія : Педагогіка. – 2013. – № 2. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. – С. 68-73.

ПРАГМАТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЧАСТИН МОВИ В ЛІНГВОСОЦІОТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Юрій Ситько

Кандидат філологічних наук, доцент, докторант,
кафедра загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології,
Київський національний лінгвістичний університет,
03680, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73, к. 717, e-mail: yurii.sitko@gmail.com

UDC: 81-139

ABSTRACT

The definition of how categorical meaning inherent to parts of speech relates to extra-linguistic and linguistic phenomenon remains a pressing issue when it comes to parts of speech theory. The article explores conceptualization, the nature of connections between the categorical meaning, extra-linguistic and linguistics phenomenon.

Key words: parts of speech, pragmatism, sign, semiotics.

Актуальною проблемою теорії частей речі являється проблема определения отношения категориального значения, присущего частям речи к внеязыковым и языковым явлениям. Постоянное установление взаимосвязей между ними мы называем концептуализацией, предварительному определению задач исследования которой посвящена статья.

Ключевые слова: части речи, прагматизм, знак, семиотика.

Поняття частини мови є спільним для абсолютної більшості граматичних концепцій. За традицією, поняття частини мови використовується як засіб впорядкування граматичних категорій мови та узгодження їх з лексичними класами лексем. Таке розуміння чудово відображається класичним визначенням частини мови як лексико-граматичної категорії слів. Воно є традиційним і притаманне шкільним граматикам, які орієнтовані в першу чергу на опис мови з метою її викладання, часто як іноземної. Крім того уявлення про частину мови як про категорію, тобто множину номінативних одиниць, реалізувалося в позитивістськи орієнтованих граматичних концепціях (фортунатівська школа, зокрема М.М.Петерсон, американський дескриптивізм), у чому відбивалося повне нехтування ментальним субстратом та механізмами мови. Традиційна теорія частин мови чудово узгоджується зі структуралістськими дослідженнями мови «в собі і для себе». Проте, так витлумачені частини мови перетворюються на групи слів з «загальним значенням, яке відвернутим від лексичних і граматичних категорій» [17, с. 453]. Такий підхід запанував у радянському мовознавстві з легкої руки І.Сталіна після 1950 р. Після падіння марксизму як основної державної ідеології вітчизняні гуманітарні науки опинилися на роздоріжжі, оскільки марксистський матеріалізм з його гносеологією безпосереднього пізнання світу втратив підтримку і популярність, а повсякденний досвід вказує на те, що зустрічаються явища, які цілком не зводяться до матеріальних відчуттів.

«Падіння» марксизму веде до запозичення розповсюдження різного роду ідеалістичних уявлень, де на місце матеріалізму виходять різного роду спекулятивні тези, які безпосередньо не підтверджуються досвідом.

В цій ситуації ми бачимо можливість виходу в поверненні до ідей трансценденталізму та критицизму І.Канта, який в останні роки розробляється у функціональнопрагматичній методології гуманітарних наук. Функціональний прагматизм має свою історію і у лінгвістиці [18; 20], і у інших гуманітарних дисциплінах. Тому перейдемо до опису основних принципів функціонального прагматизму та вкажемо на його прояви у поглядах лінгвістів і вчених інших галузей гуманітарного знання на підставі вказаних досліджень.

Об'єктом лінгвістики є мовна діяльність людини як складова його комунікативно-семіотичного досвіду. Усі інші семіотичні форми досвіду розглядаються в рамках цієї методології винятково через призму людського досвіду.

Послідовне розведення трансценденції й чуттєвого досвіду відбите в Бодуэна в термінах церебрація й фонація, у Виготського – у понятті знака як об'єднання функцій спілкування й узагальнення, у Соссюра – у білатеральній концепції знака, у пражців – у вичленюванні двох основних функцій мови: експресивної (встановлення відносин між трансценденцією і чуттєвістю) і комунікативної (встановлення відносини з іншими індивідами через чуттєвий досвід).

Апперцепція чуттєвого досвіду в мовознавстві реалізується в поняттях синтагматичного потоку сигнального мовлення в часі (звукове мовлення) або просторі (письмове мовлення).

Трансцендентальне поняття субстанції в психології Виготського осмислюється як система свідомості й пам'ять, а в лінгвістиці як система (стан) мовних знаків і моделей. Поняття процесу Бодуен осмислював як мовне мислення, Виготський – як мовленнєве мислення, Соссюр – як мовлення (подію), Щерба – як мовну діяльність. Поняття відносини як субстрату субстанції інтерпретувалося Крушевским у поняттях асоціації подібності й суміжності мовних одиниць. Пражці інтерпретували поняття відносини як структуру. При цьому відносини субстанцій можна розглядати як язикову парадигматику й синтагматику, а відносини процесів – як причинно-наслідкові структурні зв'язки мовних процедур.

Мовна діяльність – доцільна й цілеспрямована. Це сукупність функцій-цінностей. Основна характеристика будь-якого мовного або мовного явища – релевантність (значущість). Мова – прагматична рольова (потенційна) функція (система засобів вираження й комунікації), мовна діяльність – реалізація мови з комунікативно-експресивною метою, а мовні продукти (висловлення, тексти) – реалізаційні функції-сліди, цінність яких полягає в можливості їх сигнально-почуттєвої конкретизації. Від такого дещо догматичного викладу методологічних засад функціонального прагматизму ми можемо повернутися до розгляду частин мови.

Функціональний погляд на частини мови сягає своїм корінням античної граматичної традиції (від Олександрійської граматичної школи). Поняття частини мови у сучасній лінгвістиці є спадком філософських уявлень Аристотеля, в яких мова ще не виділялася як окремий самостійний об'єкт рефлексії. Через це в історії філософії мови та мовознавства простежується тенденція зв'язувати явища мовної діяльності людини з більш широким колом семіотичної діяльності (проблеми якої стояли не тільки перед де Соссюром, але і перед усією традицією схоластики, а особливо – «другої схоластики» на чолі з Франциско Суаресом) та усім людським досвідом (ідеї Р.Декарта, В.Лейбніца, І.Канта та німецької класичної філософії).

Функціонально орієнтовані граматики демонструють інтуїтивне розуміння зв'язку між частинами мови як лексико-граматичними класами слів та членами речення, як синтаксичними функціями слів і словоформ в реченні. Такий підхід висуває на передній план проблематику опису механізмів функціонування мови та мовлення та передбачає погляд на частини мови як на окремий тип мовних моделей, які виконують функції структурування мовної картини світу та її трансляції в мовленнєвих синтаксичних структурах процесі комунікації (див [1, 2, 9, 10, 21, 22, 25]). Саме функціональний підхід ми вважаємо продуктивним для прагматичної інтерпретації системи частин мови.

Разом з тим лінгвістичне тло поняття частини мови ставить питання про узгодження сучасних наукових надзвичайно докладних та розгалужених уявлень «лінгвістичної» картини світу з філософською проблематикою, без чого уявлення про мовну систему «висить у повітрі», слабо взаємодіючи, наприклад, з «ментальною» картиною світу. Лінгвістика має докладне уявлення про мовні одиниці, про їх взаємини у мові та мовленні; у рамках психолінгвістичного проекту проводяться дослідження психічного субстрату мовної здатності. «Мовна» метафора мала наслідком потужну спадщину структуралізму у літературознавстві, культурології та соціальних науках тощо. Проте ми не маємо цілісного уявлення (здаємо численні дискусії щодо гіпотези Сепіра-Уорфа) про зв'язок та впливи між людською картиною світу та картиною світу людської мови, які не можна ототожнити.

Лінгвістична література щодо частин мови налічує тисячі найменувань, проте традиційно в ній частини мови розглядаються як засіб узагальнення та впорядкування морфо-

логічних категорій, що певним чином (в різних концепціях по-різному) корелює з семантикою, якій приписується статус категоріальної (сюди ж відносяться поняттєві категорії О.Єсперсена та І.І.Мещанінова, ономасіологічні категорії М.Докуліла). Певний прорив представляє ідея Е.С.Кубрякової про розгляд частин мови з ономасіологічної точки зору [11]. Проте загальною рисою відомих нам праць є невизначеність щодо онтологічного і гносеологічного статусу змісту позначуваного частинами мови, що робить вирішення проблеми дещо асиметричним.

Ми вважаємо, що продуктивним був би розгляд частин мови як одного з механізмів узгодження позамовного досвіду з мовним досвідом, що дозволило би пояснити феномени кодування та декодування довербальної і поствербальної інформації у вербальні сигнали, що постійно супроводжує комунікацію. Це ставить низку проблем, які не можна вирішити без з'ясування природи засад, що лежать в основі людської картини світу та мови як її елемента. Така постановка проблеми має два важливі наслідки.

По-перше, обмежує та підпорядковує мовну діяльність людської діяльності як її складову частину, чим долає «мовну» метафору структуралізму і постмодернізму як своєрідного розвитку останнього.

По-друге, уявлення про мовну діяльність як частину людського досвіду вимагає опису універсальних апріорних засад, що формують досвід та мовну діяльність. Введення ідеї апріорних універсалій значно ускладнює систему, проте це ціна за долання релятивізму в описі об'єкта. Слід зазначити, що встановлення універсалій повинно мати дедуктивний, а не індуктивний характер, оскільки індуктивний спосіб потребує обробки занадто великої кількості матеріалу. Дедукція універсалій досвіду як апріорних категорій досвіду проведена І.Кантом, що залишає лише завдання вирішення методологічних проблем застосування кантового критицизму до сучасних лінгвістичних знань. Отже, філософським джерелом пропонованого дослідження ми бачимо трансценденталізм І.Канта, головною рисою якого є уявлення про суто ментальний статус досвіду, який визначається апріорними категоріями, що є універсальними для людства.

Апріоризм Канта є філософським підґрунтям ідеї інтерсуб'єктивного характеру досвіду (ці ідеї в останні десятиріччя активно розвивали К.Аппель та Ю.Хабермас), котрий є підставою для пояснення феномену комунікації і можливості зіставляти значення та смисл, що вкладаються в мовлення мовцем, зі значенням та смислом, які співпороджуються слухачем.

Ідеї І.Канта сильно вплинули на семіотичну концепцію Ч.С.Пірса (особливо ранніх періодів [14]), яка описує знакові відносини між універсальними формами досвіду, що описані І.Кантом. Семіотика Ч.С.Пірса встановлює складні (як парадигматичні, так і синтагматичні) відносини між видленими десятьма класами знаків. Це дозволяє встановлювати не тільки системно-ієрархічні, але і структурно-функціональні зв'язки між знаками. Оскільки мова за своєю сутністю є знаковим утворенням, семіотика Ч.С.Пірса є другим філософським джерелом пропонованого дослідження.

Зауважимо, що і ідеї І.Канта, і ідеї Ч.С.Пірса стали підґрунтям для багатьох філософських розвідок (згадаймо, наприклад концепції Е.Касієра та Ч.У.Моріса), проте вони попри свою менталістичну та семіотичну спрямованість не застосовувалися до лінгвістики. Ми вважаємо, що так сталося переважно через екстранаукові причини.

В основу функціонально-прагматичного дослідження покладається гіпотеза про те, що, по-перше частина мови з семіотичного боку є троїстим відношенням між апріорною та апостеріорною інформаціями індивідуального мислення і категоріями уявлень про суспільно значущі сигнали, а по-друге, зі структурно-функціонального боку частина мови є метамоделлю, яка регулює функціонування номінативних мовних одиниць в мовній діяльності та обслуговує як породження мовлення, так і породження мови (мовних одиниць та моделей). Так витлумачена частина мови має певні обмеження свого застосування, які зазвичай відображаються принципами виділення частин мови (семантичний, морфологічний та синтаксичний).

Узагальнюючи, зазначимо, що сучасна наука потребує подолання постмодерністських тенденцій та ментально-орієнтованого опису досвіду взагалі та мовної діяльності зокрема. Дослідження семіотичних механізмів позначення найзагальніших класів позамовної картини світу мовними засобами може наблизити лінгвістику до вирішення питання про характер зв'язку мови та мислення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / Владимир Григорьевич Адмони. – М.: Наука, 1988. – 238 с.
2. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики (на материале русского языка) / Александр Владимирович Бондарко. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
3. Джеймс У. Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии / Уильям Джеймс, общ. ред., послесл. и примеч. А.Ф. Грязнова. – М.: Республика, 2000. – 315 с.
4. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX – XX вв.) / Михаил Яковлевич Дымарский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 328 с.
5. Жаботинская С. А. Концептуальная модель частеречных систем: фрейм и скрипт / С.А. Жаботинская // Когнитивные аспекты языковой категоризации. Сборник научных трудов – Рязань: Рязанский гос. пед. ун-т им. С.А. Есенина, 2000. – С. 15 – 21.
6. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи / Николай Иванович Жинкин // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 26-38.
7. Иванов Вяч. Вс. Типология языков бассейна Амазонки. Числительные и счет / Вячеслав Всеволодович Иванов // Вопросы языкознания. – 2005. – № 5. – С. 3-10.
8. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках / Иммануил Кант; Ин-т философии РАН. – М.: Наука, 2001-2006. – Т. 2: Критика чистого разума: в 2 ч. Ч. 1 / под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой. – 2006. – 1081 с.
9. Кацнельсон С. Д. Категории языка и мышления: Из научного наследия / Соломон Давидович Кацнельсон. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.
10. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
11. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении / Елена Самойловна Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 114 с.
12. Лещак О.В. Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики / Олег Владимирович Лещак. – Тернополь: Підручки і посібники, 1996. – 446 с.
13. Паршин П. Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века / Павел Борисович Паршин // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 19-42.
14. Пирс Ч. С. Начала прагматизма. Том 1 / Чарльз Сандерс Пирс, пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. – СПб.: Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 320 с.
15. Пирс Ч.С. Начала прагматизма. Том 2. Логические основания теории знаков / Чарльз Сандерс Пирс, пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина, послесл. Сухачева В. Ю. – СПб.: Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
16. Поппер К. Логика и рост научного знания: Избранные работы / Карл Раймунд Поппер, сост., общая ред. и вступительная ст. В. Н. Садовского. – М.: Прогресс, 1983. – 606 с.
17. Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). – М.: Наука, 1980. – 784 с.
18. Ситько Ю. Л. Бытование функционально-прагматической методологии в отечественном языкознании 60-х годов XIX века I-ой половины XX века (на примере понятия части речи) / Юрий Леонидович Ситько. – Севастополь: Рибест, 2007. – 146 с.
19. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Наука, 1981. – 361с.
20. Лещак О. В. Методология функционального прагматизма и структурно-функциональная лингвистика. попытка демифологизации взглядов И. Канта, В. Джемса и Ф. де Соссюра / Олег Владимирович Лещак // Studia Methodologica. Вип. 17. – Тернопіль: Підручки і посібники, 2006. – С. 41-71.

21. Филлмор Ч. Дело о падеже / Чарльз Филлмор, пер. с англ. Е.Н.Саввиной // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск X. Лингвистическая семантика / Сост., общая ред. и вступ. статья В. А. Звегинцева. – М.: Прогресс, 1981. – С. 369 – 495.
22. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Чарльз Филлмор, пер. с англ. Б.Ю.Городецкого // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск X. Лингвистическая семантика / Сост., общая ред. и вступ. статья В. А. Звегинцева. – М.: Прогресс, 1981. – С. 496 – 530.
23. Хоккетт Ч. Ф. Проблема языковых универсалий / Чарльз Френсис Хоккетт, пер. с англ. Е. Л. Гинзбурга и В. З. Санникова // Новое в лингвистике. Выпуск V (Языковые универсалии) / Пер. с англ. под ред. и с предисл. Б. А. Успенского. – М.: Прогресс, 1970. – С. 45-76.
24. Хомский Н. Несколько методологических замечаний о порождающей грамматике / Ноам Хомский // Вопросы языкознания. – 1962. – № 4.– С. 110-122.
25. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уоллес Чейф, пер. с англ. Г.С.Щура, послесл. С.Д.Кацнельсона. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
26. Шмельёва Т. В. Семантический синтаксис : текст лекций / Татьяна Виторована Шмельёва. – Красноярск: Изд-во КГУ, 1988. – 54 с.

АВТОРСЬКИЙ МІФ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА У «ЗАЧАРОВАНІЙ ДЕСНІ»

Ірина Констанкевич

Кандидат філологічних наук, доцент, докторант, кафедра української літератури,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
43025 м. Луцьк просп. Волі, 13, e-mail: filol_ul@mail.ru

UDC: 821.161.2 – 3.09:165.191

ABSTRACT

In the article «opening» of Oleksandr Dovzhenko's author myth is analyzed on the basis of works, which form the autobiographical discourse of the writer. One can reveal special author philosophy and poetics by reading them in the context of modernistic tendencies. The question of legitimacy of mythopoetics for the autobiographical work is analyzed.

Key words: author myth, mythologeme, timespace, autobiographical narrative

У статті аналізується розгортання авторського міфу О. Довженка на матеріалі творів, які формують автобіографічний дискурс письменника. Відчитування їх у контексті модерністських тенденцій дозволяє виявити особливу авторську філософію та поетику. порушується питання легітимності міфопоетики для автобіографічного твору.

Ключові слова: авторський міф, міфологема, часопростір, автобіографічний наратив

В статье анализируется становление авторского мифа О.Довженка на материале сочинений, которые формируют автобиографический дискурс писателя. Прослеживание их в контексте модернистических тенденций позволяет выявить особенную авторскую философию и поэтику. Рассматривается вопрос о легитимности мифопоэтики для автобиографического произведения.

Ключевые слова: авторський міф, міфологема, пространство-время, автобіографічний наратив

Авторський міф здебільшого розуміють як створення нового сюжету за законами і зразками класичних міфів, з використанням міфопоетичних образів, тропів, специфічних мовних засобів. Міфологізм став одною з прикметних рис європейського модернізму, особливо у міжвоєнне двадцятиріччя.

Криза позитивізму та недовіра до реалістичних конвенцій спричинили пошук нових ідей і форм. Руйнування ціннісних ієрархій (зокрема і в авангарді), ціннісний хаос посилювали прагнення знайти тривкі основоположні істини й традиції. Інтерес до міфологічної образності пов'язаний на початку ХХ століття ще й з популярністю психоаналізу з його зосередженістю на підсвідомому й досвідомому, на архетипних образах і уявленнях. (Самого Зигмунда Фрейда іноді називають одним із творців модерністського неоміфологізму). Про авторський міф найчастіше говорили у зв'язку з розвитком романного жанру (зокрема інтелектуального, філософського роману). Перш за все згадують «Улісс» Дж. Джойса, «Чарівничу гору» та «Йосипа і його братів» Т. Манна, прозу Ф. Кафки, Д. Г. Лоуренса. Неоміфологізм став також важливою рисою французької філософської драми (Ж. Ануй, Ж.-П. Сартр), визначив стильову еволюцію багатьох найвизначніших поетів європейського модернізму (до прикладу, Т. С. Еліота).

Модерністський неоміфологізм виявляється через вироблення нової поетики. «Неоміфологізм» у мистецтві ХХ ст. виробив і свою, багато в чому новаторську поетику – результат впливу як самої структури обряду та міфу, так і сучасних етнологічних і фолькло-

ристичних теорій. В основі її лежить циклічна концепція світу, «вічне повернення» (Ніцше). У світі вічних повернень у будь-якому явищі сучасності просвічують його колишні й майбутні інкарнації» [7].

Міфологізм як течію в українському модернізмі частіше аналізували дослідники поезії. Володимир Моренець вирізняє кілька типів «поетичних міфів», що ними «повниться вся краща довоєнна українська поезія (Є.Плужника, В. Свідзинського, всієї еміграційної гілки)» [4]. У прозі неоміфологічні тенденції охочіше визначали уже щодо шістдесятих та сімдесятих років, зокрема химерного роману.

Усі ці ширші теоретичні та історико-літературні завваги потрібні нам для ствердження тези про недостатнє наголошення у творчості Олександра Довженка авторського міфу з його особливою філософією та поетику. «Зачарована Десна» закорінена не лише в національно-культурні глибини, не лише в фольклорні джерела; її поетику важливо відчитувати у контексті модерністських тенденцій, зокрема модерністських моделей авторського міфу. Варто додати, що Довженків концепт авторського міфу ґрунтується ще й у експресіоністській поетиці, адже німецькі експресіоністи зазнали потужного впливу неоміфологізму.

Сама біографія автора реконструюється в кіноповісті у згоді з логікою розвитку християнського міфу. Вводиться набір ключових міфологем, так що герой послідовно виступає у ролі творця «добрих діл», рятівника, захисника, речника справедливості, зрештою, носія культурної пам'яті. Художній час твору – це якраз міфологічний час, початок часів, коли, за визначенням, усе було не так, як тепер. Те, що відбулося спервовіку, має знов і знов відтворюватися, зокрема і в спогадах, хоча колишня повнота видається недосяжною. «Нема тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно, нема. Нема ні таємниць на річках, ні спокою. Ясно скрізь. Нема ні бога, ані чорта, і жаль мене чомусь бере, що вже нема в річках русалок і водяних-мірошників нема» [3, 80]. У спогадах діда така апеляція до минулого й сам принцип споганення первісного ідеального світопорядку зазнають іронічного зниження, навіть перевертання. Колись і річки були глибші, й риба більша, і комарі зліші – батько заспокоює запечалену дитину, що дідові вірити не треба, ото хіба на комарах він, колишній чумак, добре знається. Означено календарний ритм природних змін, у згоді з якими живе знов-таки міфологічна родова спільнота, відтворюючись у зміні поколінь. Природна смерть (баби Марусини у «Зачарованій Десні», діда у «Землі») не трагедізується, вона вписана в ланцюг необхідних змін.

Міфологізується і художній простір. Скажімо, хату представлено як феномен неруко-творний, вона, переконаний оповідач, одного разу виросла із землі у згоді з тими самими законами, що й дерева, трави, вся багатюща зелень довкола. «Хто й коли збудував нашу хату, які майстри – невідомо. Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто й не будував, а виросла вона сама, як печериця, між грушею і погребом і схожа була також на стареньку білу печерицю» [3, 42]. Картина «врослої в землю» (чи, навпаки, пророслої з землі) убогої хати не збігається зі свідченнями мемуаристів. Як згадував один із близьких сусідів, «коли став господарювати Петро, син Семена, прикупили трохи землі, посадили сад. Всю садибу обгородили високим тином, поставили нові ворота, переробили хату, в якій замість земляної долівки послали підлогу з соснових дощок» [5].

У творах Олександра Довженка пам'ять здебільшого пов'язана якраз із певним простором, вписана – чи вкарбована! – у нього. Згадати – це повернутися на місце, де відбувалися події. Зосередженість на просторових вимірах спогаду і сприймання помітна навіть у самих назвах багатьох кіноповістей і фільмів. «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Аероград», «Зачарована Десна» – це поняття просторові. Меморіальним простором представлено найперш родинне гніздо, зачаровану спогадом Десну та її береги. До речі, «Поєма про море», можливо, принаймні почасти тому й не сягнула рівня кращих Довженкових творів, що в ній ішлося про простір, з якого витіснено пам'ять, витіснено вимір минулого часу. З численних щоденникових роздумів знаємо, що авторові це боліло, він вносив чимало пропозицій щодо увічнення історії тих земель, яким судилося стати морським дном. Ішлося й про пам'ятник Богданові Хмельницькому, й про меморіальні списки на стінах шлюзів греблі тощо.

У спогадах про сосницьке дитинство можна виокремити майже ідилічний часопростір. «Зачарована Десна» тому й «випала» із соцреалістичного контексту, тому й стала у мистецькому сенсі найвищим досягненням Олександра Довженка повоєнних років, що на її

сторінках представлено – за винятком лише кількох епізодів – світ поза ширшим соціальним контекстом, родинний космос, побачений очима дитини. Тут усе перебуває в бездоганній гармонії літнього квітучого зеленого світу: «До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, кропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати. /.../ Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вмщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душилися, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю» [3, 36]. Райський сад, де хлопчик почувується «маленьким ангелом» [3, 41], міфологізований часопростір, у якому свої мудреці й навіть боги. «Дід дуже схожий на бога» [3, 37], він умів розмовляти «з кінями, з травами, з старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо» [3, 38]. «Образ святого Миколая також був схожий на діда», «святий Федосій більше скидався на батька» [3, 37] – християнські та язичницькі вірування мирно співіснують у народному світогляді.

Усе відбувається у згоді з природними ритмами, і дитині цей світ дорогий у найдрібніших його щоденних виявах. «Любив я, коли хтось на дорозі вночі, незнайомий, проходячи повз нас, казав «Драстуйте». І любив, коли дід одказував «Дай Бог здрастувать». Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на заході сонця. Любив, їдучи на возі з луку, дивитися, лежачи. На зоряне небо. Любив засинати на возі і любив, коли віз спинявся коло хати в дворі і мене переносили, сонного, в хату. Любив скрип коліс під важкими возами в жнива. Любив пташиний щебет у саду і в полі. Ластівок любив у клуні, деркачів – у лузі. Любив плескіт води весняної» [3, 49].

Людині не дано прожити у святості – момент гіркого відкриття цієї істини один з найдраматичніших у сюжеті кіноповісті. До якогось часу маленький Сашко залишався єдиним у родині претендентом на місце в райському затишку. У «Зачарованій Десні» дуже добре показано значення релігійної свідомості та релігійних практик у регламентованому церковним календарем селянському побутуванні. Куплена на ярмарку картина страшного суду служила наочним посібником, «чимось на зразок виставки чи преїскуранта кар за гріхи» [3, 43]. (Преїскурант, до речі, одразу ж змушує згадати «Енеїду» Івана Котляревського, Енеєва мандрівка в пекло у супроводі кумської Сівілли стала, ймовірно, одним із претекстів для модерного автора). Попри те, що повсякчасні бабині прокльони й не дозволяли ніби правнукам навіть думати про спокуту, прощення й відпущення не аж так і тяжких їхніх гріхів у столоченому тютюні, на городі або в саду, де спокусилися кислим зеленим яблуком, усе ж завжди зоставалася надія і на материні молитви, і на власні зусилля «для повнення святості» [3, 45]. Висварений бабою Марушиною за щойно необачно зірвану недозрілу моркву, Сашко переживає велику дитячу драму: «А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз. З безхмарного блакитного неба якимось несподівано упав він на землю і поламав свої тоненькі крила коло моркви. Це був я. Причаївшись у малині за смородиною, я слухав бабиних молитов, як заворожений» [3, 41].

Сумовита іронія, якою забарвлена уся ця оповідь про неунікненність гріхів і пристрасне жадання недосяжного ідеалу святості, стосується не лише дитячих переживань. Довженкові щоденники, спогади про нього дають змогу відреставрувати дуже важливий біографічний сюжет, який до того ж має значення для осмислення інтелектуально-духовних шукань усього покоління, яке прийшло в літературу в перші пореволюційні роки. Згаданий вище «повержений ангел» захотів, у невимовному розпачі, померти, тяжко наплакався, а далі «от тоді-то вперше в житті і вирішив я творити добрі діла» [3, 46]. Це «вперше в житті» далі відсилає читача до твердження, що, попри все, попри жорстокість «суду людського», «одні тільки бажання творити добрі діла й zostалися при мені на все життя» [3, 51]. Січнем 1946 року, якраз у час роботи над «Зачарованою Десною», датовано в Довженковому щоденнику запис про «облуду» ідеалу боголюдини. «Я почав молитися богу. Я не молився йому тридцять сім років, майже не згадував його. Я його одкинув. Я сам був бог, богочоловік. Зараз я постиг невелику краплину своєї облуди. Ні, не той я, за якого при<й>мав себе. Коли посивіла моя голова, і вщухли пристрасі, і день повечорів, і пройдено, здавалося, такий великий шлях, тепер на самоті отут в пустині кинутий людьми, відчув до глибини душі своєї, що «слаб і немощен є чоловік, і все життя людське скорбнеє» [2]. Атеїстичне зречення, отже, можна датувати 1909 роком, пояснювати юнацьким

максималізмом, підлітковим бунтом. Це характерна для початку ХХ століття прага потвердити віру розумом, прийти до Бога через рацію, більше того, взяти на себе, боголюдину, певні його функції, виправити описки й помилки Творця. І якраз у сорокові роки, після воєнної катастрофи, багато мислителів переоцінюють ніцшеанські цінності раннього європейського модернізму, ставлять під сумнів ідею людської богорівності. Довженкові роздуми змушують тут згадати його літературного ровесника Віктора Петрова-Домонтовича. «Сорокові роки, – відзначала Віра Агеева, – були для Віктора Петрова періодом синтезу, болісного пошуку ґрунту, абсолюту, безвідносної істини. Аналітик, котрий завжди любив і вмів із блиском демістифікувати найнезаперечніші теорії й твердження, проникливий діагност безґрунтяства як основної філософської й психологічної проблеми сучасної людини, естет, що вмів насолоджуватися мінливою миттю прекрасного, навіть не прагнувши її зупинити, – у своїх зрілих світоглядних шуканнях він тепер приходив до ідеї Абсолюту, до необхідності віднайти засади релігійного досвіду. Переживання трансцендентного ускладнюється для модерного інтелектуала тим, що він хоче примирити віру і розум, релігію й науку, підтвердити першу другою, а відтак раціонально довести існування Творця чи знайти його сліди у самому творінні» [1]. Невідомо, чи Довженко прочитав у роки війни опублікований у харківському «Українському засіві» роман Домонтовича «Без ґрунту», де мотив кризи релігійної свідомості надзвичайно важливий, швидше за все тут суттєві не так імовірні впливи, як спільне інтелектуальне підсоння, духовні пошуки, закорінені в осмислення трагічного передвоєнного та воєнного досвіду.

Довженкові герої також не раз заперечували релігію, бунтуючи або утверджуючи вищість творчого духу боголюдини, і в щоденнику письменник наполягає на автобіографічності цих мотивів. Виразний паралелізм епізодів богоборчого бунту бачимо у «Зачарованій Десні», де розповідь маркована як автобіографічна, та в кіноповісті (і фільмі) «Земля». Про смерть своїх чотирьох братів Олександр Довженко згадує і в щоденнику, і в «Зачарованій Десні». Коли діти «померли від пошесті зразу всі в один день», батько у «великім розпачі прокляв /.../ ім'я боже, і бог мусив мовчати. /.../ Попа він вигнав геть із двору і заявив, що сам буде ховати дітей своїх» [3, 52]. (Водночас слід мати на увазі, що йдеться про миттєвий емоційний порив, адже коли вірити свідченням інформаторів, опублікованим у матеріалах слідчої справи-формуляру Олександра Довженка, його батько був активним організатором української автокефальної церкви в Сосниці, «проводячи серед односельчан агітаційну роботу по втягуванню їх в автокефальний рух» [6]). У «Землі» Опанас Трубенко (його грав згаданий у цитованому щоденниковому уривку Степан Шкурат) після вбивства сина приходив до священика, аби ствердити, що Бога немає. «Нема тобто абсолютно... – сказав Опанас тихо, але й цього було досить, щоб заповнити громом дім священика. – Бо коли б він був хоч де-небудь, нехай не всемогутній і не зовсім благий, припустімо, навіть поганенький і не дуже розумний від старості літ... навіть такий не міг би допустити наглої загибелі мого сина» [3, 131]. (Подібне опобутовлення Бога, який втрачає велич і владність, – важливий мотив п'єси Миколи Куліша «Народний Малахій»; тільки що людина, котра взяла на себе функції Всевишнього, виявляється жалюгідною і божеволіє (тобто, дослівно, етимологічно, опиняється таки у божій волі). І лише на схилі віку, по великих воєнних стражданнях і втратах, «став я думати, що страшно і убого на світі, коли його нема, як от сей час наприклад» [2].

Міфопоетика визначає не лише хронотоп, але й способи характеристики персонажів автобіографічної оповіді. Діда порівняно з богом, вечорами він слухав молитов, як здавалося, самому собі. Батька представлено символічним Сіячем – навіть, зі старослов'янською урочистістю, – Сіятелем, великим трудівником і годувальником, що все життя ненастанно виконує предковічні хліборобські обов'язки. «З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів, – він годивсь на все. Багато нароби він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку» [3, 53]. Як і завжди в «Зачарованій Десні», вплив соціуму профанує, оскверняє первісну сакральну досконалість. Ось і в портретуванні батька наголошено контраст природної краси, порівнянної з античною скульптурою, із принизливо негарним одягом. Якраз батько, подібний до апостола, і виступає центром бездоганно впорядкованого селянського світу. Романтична ґлорифікація, поза всім іншим, може пояснюватися ще й тим, що кіноповість писалася по свіжій втраті; Довженків батько помер в окупованому Києві, і зі щоденника довідуємося про глибоке невтишиме почуття синівської вини, адже на-

віть могили не можна було знайти. Образ може корегуватися щоденниковим записом, який фіксує побутову реальність: «Далекі літа дитячі виринають з тьми часу, і багато дечого з'ясовується в справжній своїй суті – і батьківські запої, і лайки, і бійки, і п'янський увеселюючий налад, ота відсутність святої тиші, що позначила нашу хату, і смуток, і темне відьомство, і прокльони дітей, і много іншого зла, яким мов притавровані були мої батьки і дід» [2]. Ці дві характеристики належать різним стильовим системам, попри те, що в обох випадках ідеться про автобіографічні жанри.

Сюжетна історія оповідача Сашка – це історія гріха й сакрального очищення, вивіщення героя над профанним світом через пам'ять і письмо, спогад і творчість. Маленький грішник втрачає ангельську безневинність, зірвавши на грядці недозрілу моркву. Проклятий бабою, переживає жакливу внутрішню драму. Але доля посилає і шанси стати героєм, рятівником, творити, як мріє оповідач. Добрі діла. Після сцени гріхопадіння дуже важливою в автобіографічному сюжеті стає сцена повені і Сашкової участі в рятувальній операції. Подія відбувається на Великдень, тобто сама часова локалізація додатково її сакралізує. А фінал – це очищення й уславлення героя тепер уже в різдвяному дійстві. Передноворічна колядка переносить у інший часопростір: «світ став одразу такий урочистий», коли дівочі голоси, «ніби линучи в безмежну далечінь часу, на сімсот, може, літ [3, 77], виспівували дитині щасливе майбутнє, долучаючись до енергії легендарних історичних сюжетів, нагадуючи про славу й звитягу предків, ніби наділяючи нею в маленького господаря хати. Йшлося про подоланих турків і татарву, про сизих орлів і королівну з-за Дунаю. Всі скарги стануть приступними і явними, тільки не треба продавати яблукатого коня Богом даного таланту фантазувати й бачити красу там, де не бачать її інші. Притча, неймовірно актуальна для покоління сорокових – п'ятдесятих, для перших читачів «Зачарованої Десни».

Порівнюючи автобіографічний наратив кіноповісті із фікційними текстами, вирізняємо повторювані мотиви й деталі, що переходять, варіюючись, із твору в твір. Постає питання про сутнісне розмежування текстів, задекларованих, з одного боку, автобіографічними, а з іншого, фікційними, при тому, що в них наявні ідентичні епізоди й сцени. З'являється проблема легітимності міфопоетики для автобіографічного твору, від якого читач ніби вправі очікувати фактів, описів реального життя, врешті, відсутності вимислу. «Зачарована Десна», як показує зіставлення зі щоденником та спогадами про Олександра Довженка, фіксує не конкретику реальних подій, не хронологію дорослішання персонажа – дитини, а насамперед настрої, психологічну атмосферу, процеси формування ціннісних пріоритетів особистості, світоглядних, зокрема й естетичних, засад. Це автобіографія митця, і про те, якою дійсністю постає саме очима майбутнього художника, про принципи відбору деталей, з яких вибудовується естетизована, поетична картина світу, – з кіноповісті Олександра Довженка можна дізнатися дуже багато.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – К. – Факт. – 2006. – С.335.
2. Довженко А. Дневниковые записи. Щоденникові записи. 1939-1956. – Харків. – Фоліо. – 2013. – С.397.
3. Довженко О. Твори в п'яти томах. – К. – Дніпро. – 1983. – Т.1. – с.439.
4. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – К. – Видавництво Соломії Павличко «Основи». – 2002. – С.294.
5. Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженка. – К. – Дніпро. – 1973. – С.125.
6. Попик В. Під софітами ВЧК-ДПУ-НКВС-НКДБ-КДБ. – Дніпро. – 1995. – №9-10. – С.33.
7. Ю. Лотман, З. Минц, Е. Мелетинский. Литература и мифы. – Мифы народов мира. Энциклопедия. – Москва. – Советская Энциклопедия. – 1988. – Т.2. – С.64.

І.П.Скорейко-Свірська. Парадигматичні відношення синонімічного характеру (на матеріалі науково-технічної лексики автохтонного й англословного походження). Studia methodologica. 2014; (36)

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ СИНОНІМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ АВТОХТОННОГО Й АНГЛОСЛОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ)

Ірина Скорейко-Свірська

Кандидат філологічних наук, асистент, кафедра англійської філології,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 46027,
м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, e-mail:irsua@ukr.net

UDC: 811.161.2'276.6 : 811.111

ABSTRACT

Skoreiko-Svirska Iryna. Paradigmatic relations of synonymic nature (based on the scientific and technical vocabulary of autochthonous and English origin). The peculiarities of synonymic relations between English borrowings and native terms in the system of the Ukrainian terminology of science and technology have been analysed in the given article. During the investigation it has been determined that in the majority of cases scientific and technical terms of English origin and native lexical units function as terminological doublets. The prevailing use of borrowed terminology instead of corresponding autochthonous lexemes is caused primarily by the monosemantic character of anglicisms, their state of being stylistically neutral and by the ability of borrowed terms to define and differentiate the expressed notions in the best way.

Key words: autochthonous words, English borrowings, scientific and technical terminology, synonymy, terminological doublets.

У статті визначено й проаналізовано особливості синонімічних відношень між англословними й автохтонними термінологічними одиницями, які входять до української терміносистеми науки й техніки.

Ключові слова: автохтонна лексика, англословні запозичення, науково-технічна термінологія, синонімія, терміни-дублети.

До словникового складу сучасної української мови входить значна кількість слів, запозичених з англійської мови. Особливо це стосується терміносистеми науки й техніки, де для номінації нових понять використовують саме англословну лексику. Запозичення лексичних одиниць іншомовного походження – зазвичай складний процес, пов'язаний не тільки з переходом готових елементів однієї мови до системи іншої, а також з їхнім пристосуванням та перетворенням в умовах іншої лінгвістичної системи. Тому виникає потреба вивчення особливостей освоєння чужомовних лексем на різних рівнях мови-реципієнта. З огляду на це, наукові розвідки, присвячені дослідженню процесів асиміляції англословних запозичень у системі української мови, є актуальними й необхідними.

Проблемам адаптації іншомовних слів в українській мові присвятили чимало праць такі вітчизняні науковці, як Ю.О. Жлуктенко, С.В. Семчинський, В.П. Сімонок, Л.П. Кислюк, А.Д. Олійник, О.А. Лисенко, Г.А. Сергєєва, С.А. Федорець та ін. Не зважаючи на це, чимало особливостей освоєння термінів англійського походження, які входять до складу сучасної української терміносистеми науки й техніки, залишаються не вивченими. Метою цієї наукової розвідки є визначення особливостей парадигматичних відношень синонімічного характеру на матеріалі спеціальної лексики англословного походження та питомих термінів, які функціонують у складі української науково-технічної термінології.

До одного з найскладніших аспектів синхронного дослідження спеціальної лексики належить питання її системної організації на рівні лексико-семантичної парадигматики, зокрема, проблема синонімічних відношень у галузі фахової мови [6, с. 174]. При визначенні

явища синонімії за основу зазвичай беруть загальну поняттєву співвіднесеність слів і словосполучень, тотожність або близькість їхніх значень, взаємозамінність [5, с. 108].

Незважаючи на те, що термінологічна лексика є частиною лексики літературної мови й на неї поширюються закони розвитку й функціонування останньої, явище синонімії (як і багато інших мовних явищ) у терміносистемах має певні особливості: у загальнолітературній мові синоніми традиційно вважають однією з найважливіших категорій системності мови. Тоді як у термінології їхня роль є значно меншою, оскільки в них реалізується переважно різновид синонімії лише повного й часткового характеру [7, с. 212]. Виступаючи виразником певного наукового поняття, термінологічні синоніми відрізняються від загальномовних типом поняттєвого змісту, стилістичною диференціацією в межах наукового стилю, відсутністю емоційно-експресивного наповнення тощо.

Як засвідчили результати проведеного дослідження, виникнення відношень синонімічного характеру серед україномовних і запозичених з англійської мови науково-технічних термінів часто зумовлене тенденцією до превалювання у використанні лексем іншомовного походження над питомими, оскільки вони здебільшого однозначні (не викликають додаткових асоціативних уявлень через існування в термінологічній одиниці інших значень), позбавлені емоційно-експресивних відтінків, найточніше передають зміст нового поняття, яке вони позначають, здатні наблизити українські галузі науки й техніки до світових тощо. Однак випадки запозичення англійської спеціальної лексики за наявності національних відповідників або ж реальної можливості створення останніх вважаємо вкрай негативним явищем, яке має руйнівний вплив на стан української термінології науки й техніки та може спричинити процеси деструктуризації в самій системі української мови як мови-реципієнта. З огляду на це, аналіз синонімічних відношень між автохтонними й англійськими лексемами, які входять до української науково-технічної терміносистеми, є важливим завданням, яке потребує розв'язання.

Для встановлення синонімічних відношень між питомими та запозиченими з англійської мови термінами використовуємо метод компонентного аналізу їхніх семантичних структур. Факт синонімічності термінологічних одиниць визначаємо шляхом порівняння їхніх дефініцій.

Ураховуючи досвід термінологічної роботи, основу класифікації різновидів термінологічної синонімії базуємо на обсязі поняття, що його здатні виражати синонімічні одиниці. Аналізуючи синонімічні відношення між англійськими й автохтонними науково-технічними термінами на українськомовному ґрунті, вважаємо за доцільне виокремити такі групи лексем: терміни-дублети – термінологічні синоніми, які співвідносяться з тим самим об'єктом, явищем (мають спільний денотат) і не мають семантичних відмінностей – виявляють повний збіг змісту (зауважимо, що такі синоніми можуть різнитися семантикою словотвірних елементів, етимологією, особливостями функціонування [3, с. 32]) і поняттєві (відносні) синоніми – лексичні одиниці, які мають певні відмінності в значенні.

Аналіз словникових дефініцій 36% термінологічних пар, пов'язаних синонімічними відношеннями, вказує на те, що для них властивий повний збіг змісту, який передають, і вони функціонують в українській науково-технічній термінології як дублети. Зауважимо, що серед проаналізованих у роботі термінологічних пар “англійське запозичення” – “питомий термін” відношення дублетного характеру найбільш поширені. Серед лексем, які функціонують в українській літературній мові з однаковим значенням, виокремлюємо, зокрема, такі: бустер і підсилювач: бустер (< booster) – “допоміжний пристрій для тимчасового збільшення робочого зусилля механізмів та машин у разі особливо великого навантаження” [8, с. 124; 10], підсилювач – “пристрій, прилад для збільшення сили, напруги, потужності чогонебудь” [2, с. 964]; лінтер і пуховідокремлювач: лінтер (< linter) – “машина, що очищає бавовняне насіння від пуху” [4, с. 351; 10], пуховідокремлювач – “машина для відокремлення бавовняного пуху від насіння” [2, с. 1992]; каупер/коупер і повітрянагрівник: каупер/коупер (< cowper) – “пристрій, у якому нагрівають повітря, потрібне для згорання в доменній печі палива й виплавляння чавуну” [8, с. 343; 10], повітрянагрівник – “апарат для нагрівання повітря” [2, с. 999]; прикметник дигітальний (< digital) (англійська основа якого оформлена словотвірними засобами української мови) зі значенням “числовий, цифровий, у числовому вираженні” [8, с. 221; 10] і лексема цифровий – “позначений цифрами, виражений у цифрах” [2, с. 1586] та ін.

Серед групи дублетних науково-технічних термінологічних одиниць виокремлюємо також такі, де англomовна лексема вживається з дефініцією, тотожною одному зі значень полісемічного питомого терміна. Наприклад: рестарт – перезавантаження/перезапуск: рестарт (< restart) – “у світі персональних комп’ютерів – перезавантаження операційної системи; у світі великих машин – перезапуск програми з контрольної точки, відновлення виконання програми” [1, с. 439; 10]; “1) поновлення роботи системи після її аварійного завершення; 2) в обчислювальній техніці – повторний запуск програми” [9, с. 326] і перезавантаження – “повторне завантаження: пересилання даних з носія даних в оперативну пам’ять або з оперативної пам’яті у регістрову” [2, с. 910], перезапуск – “1) повторний запуск програми або системи; 2) дія за значенням перезапускати” [2, с. 910]; курсор – вказівник: курсор (< cursor) – “допоміжний рухомий знак на екрані комп’ютера, який показує частину екрана, де відбуваються операції” [8, с. 398; 10], вказівник – “1) у системах оброблення інформації – елемент даних, який вказує на розташування іншого елемента даних; 2) посилання, адреса зв’язку” [9, с. 63], а також трансивер (< transceiver) – приймач-передавач, тест-драйвер (< test-driver) – тест-програма, кулер (< cooler) – охолоджувач/охолодник та ін.

За даними дослідження особливостей синонімічних відношень науково-технічних лексем англomовного походження та питомих термінів в українській мові, виокремлено термінологічні пари (21%), які класифікуємо як поняттєві синоніми, що мають певні відмінності у відтінках значень, наприклад: віндроуер – жнивварка: віндроуер (< windrower) – “рядкова жнивварка для роздільного збирання зернових” [8, с. 141; 10], жнивварка – “машина, яка жне хлібні рослини” [2, с. 369]; плунжер – поршень: плунжер (< plunger) – “поршень, що має довжину значно більшу, ніж діаметр. Деталь насосів, гідравлічних циліндрів” [8, с. 544; 10], поршень – “циліндрична деталь двигунів внутрішнього згоряння, парових машин, насосів, компресорів і т. ін., що робить зворотно-поступальний рух усередині більшого циліндра, щільно прилягаючи до його стінок” [2, с. 1074]; скролінг – прокручування: скролінг (< scrolling) – “вертикальне або горизонтальне переміщення зображення у вікні екрана” [9, с. 356; 10], прокручування – “дія за значенням прокручувати – надавати колового, обертового руху; примушувати обертатися” [2, с. 1156]; тонер – барвник: тонер (< toner) – “фарбувальний порошок; барвник, використовуваний у лазерних принтерах” [1, с. 511; 10], барвник – “фарбувальна речовина” [2, с. 61] та ін.

Зауважимо, що характер синонімічних відношень між автохтонною й англomовною спеціальною лексикою в українській мові надзвичайно важливо враховувати в практиці термінологічної роботи: терміни з не зовсім тотожними значеннями не є взаємозамінними і їхня синонімічна заміна, яку можемо спостерігати в науково-технічній літературі, не завжди адекватна, наприклад: кліренс – зазор [1, с. 106]: кліренс (< clearance) – “відстань між нижніми точками агрегатів самохідної машини (автомобіля) і рівнем дороги” [8, с. 357; 10], зазор – “щілина, отвір між двома прилеглими поверхнями” [2, с. 392]; сериф – зарубка (засічка) [1, с. 462]: сериф (< serif) – “тонкий орнаментальний перпендикулярний відрізок прямої або кривої на кінці основного штриха букви, тобто риска на кінцях основних штрихів букви” [1, с. 462; 10], зарубка – “виїмка взагалі або спеціальна позначка на чому-небудь, зроблена сокирою, ножем чи іншим знаряддям” [2, с. 419]; мультиплексування – ущільнення [1, с. 346]: мультиплексування – “1) передавання одним фізичним каналом даних із кількох пристроїв методом часового або частотного поділу на канали; 2) комбінація або чергування повідомлень у комунікаційному каналі” [1, с. 346; 10], ущільнення – “1) процес скорочення обсягу даних на носії даних за допомогою кодування чи вилучення символів, що повторюються; 2) переміщення в пам’яті зайнятих блоків для об’єднання вільних блоків в одну велику вільну ділянку” [2, с. 1524] та ін.

За аналогією англomовна лексема мікшер і питома змішувач теж не є дублетними утвореннями, оскільки мікшер – це “пристрій для мікшування (додавання) сигналів із кількох джерел в одне” [1, с. 335], “електричний пристрій для змішання, накладення кількох звукових сигналів, зображень і т. ін” [2, с. 675], а змішувач – “прилад, механізм для приготування суміші, розчину, для змішування чого-небудь із чимось” [2, с. 467].

Терміни еквалайзер і вирівнювач також ототожнювати не варто, оскільки еквалайзер – це “радіоелектронний пристрій із високоякісних стереофонічних комплексів, регулятор (коректор) частотних характеристик звуку, тембру” [8, с. 249], а вирівнювач – “спеціальний пристрій у машинах для вирівнювання чого-небудь” [2, с. 148].

Англомовна лексема джойстик (< joystick) вживається на українськомовному ґрунті переважно в значенні “технічний пристрій ручного виведення графічної інформації або керування курсором на екрані комп’ютера у вигляді руків’я або кнопкового пульта, сполученого з датчиками напруги” [8, с. 219]. Використання цього терміна з дефініцією “важіль керування літаком” [8, с. 219] є, на нашу думку, не зовсім обґрунтованим і доцільним, оскільки для вираження цього значення в українській мові функціонує вже давно узвичаєне слово штурвал (свого часу запозичене з нідерландської мови).

Таким чином, характерною рисою освоєння науково-технічних термінів англомовного походження в україномовному середовищі є встановлення між ними й автохтонною спеціальною лексикою відношень синонімічного характеру. Паралельне функціонування англізмів і питомих лексем зводиться переважно до відношень дублетного характеру. Вживання іншомовних термінологічних одиниць замість автохтонних із тим самим значенням передусім зумовлене однозначністю запозичень, відсутністю в них емоційно-експресивного навантаження, стилістичною нейтральністю, мінімальною ймовірністю виникнення асоціативних уявлень, а також здатністю іншомовної спеціальної лексики більш точно диференціювати наукову й технічну думку.

Серед перспективної тематики подальших наукових досліджень – визначення особливостей гіпо-гіперонімічних відношень між спеціальною лексикою англомовного походження, яка входить до української терміносистеми науки й техніки, та автохтонними термінологічними одиницями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / [уклад. : Е.М. Проїдаков, Л.А. Теплицький]. – [2-ге вид., допов. і допрац.]. – К. : СофтПрес, 2006. – 824 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 тис. слів / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с. – [з дод., допов. та CD].
3. Кочан І.М. Синонімія у термінології / І.М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32–34.
4. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 слів і словосполучень / [Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом’як, А.А. Дем’янюк] ; за ред. Л.І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
5. Олійник А.Д. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олійник Анатолій Дмитрович. – К., 2002. – 205 с.
6. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Пілецька Н.В. Парадигматичні відношення в сучасній чеській економічній термінології / Н.В. Пілецька // Проблеми слов’янознавства. – 2007. – Вип. 56. – С. 208–216.
8. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 000 слів і словосполучень / [уклад.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк] ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, НАН України. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
9. Тлумачний словник-довідник з автоматизації, телемеханізації та використання обчислювальної техніки для працівників газової промисловості. Основні терміни : близько 4 000 термінів / [уклад.: В.В. Дубровський, М.Д. Гінзбург, В.О. Добридень та ін.]. – Харків : НДПІАСУ, 1997. – 536 с.
10. Webster’s Online Dictionary with Multilingual Thesaurus Translation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.websters-online-dictionary.org/> – Заголовок з екрану.

МАНИФЕСТАЦИЯ КОНЦЕПТА ИРАН В ПРОИЗВЕДЕНИИ А. НИКИТИНА «ХОЖДЕНИЕ ЗА ТРИ МОРЯ»

Эбрахими Шарох

Аспирант, кафедра російської та української мов, факультет російської філології,
Київський національний лінгвістичний університет,
03680, Київ-150, вул. Лабораторна, 5/17 кімн.1010

UDC: 81-11

ABSTRACT

The article elucidates the manifestation of the concept of Iran in the work of Nikitin "Journey Beyond Three Seas". The importance of this material is the concepts, mainly the city name, and currently meets these realities and concepts regarding Iran. There are many legends about Persia, but Nikitin, telling about it, just lists the city. Nikitin's work helps you to learn about the geographical position of the cities of Persia and the distance between them, and the climate.

Keywords: concept, concept, conceptual analysis, Iran.

У статті розглядається маніфестація концепту ІРАН у творі А. Нікітіна «Ходіння за три моря». Важливість даного матеріалу є те, що ті концепти, в основному назва міст, і зараз відповідає справжніми реаліями і концептами щодо Ірану. З Персією пов'язано чимало легенд, але Нікітін, говорячи про неї, пише, просто перераховуючи міста. За допомогою праці Нікітіна можна дізнатися про географічне положення міст Персії і відстань між ними, а також про клімат.

Ключові слова: концепт, концептосфера, концептуальний аналіз, Іран.

В статье рассматривается манифестация концепта ИРАН в произведении А. Никитина «Хождение за три моря». Важность данного материала является то, что те концепты, в основном названия городов, и в настоящий момент соответствует настоящим реалиям и концептам относительно Ирана. С Персией связано немало легенд, но Никитин, говоря о ней, пишет, просто перечисляя города. С помощью труда Никитина можно узнать про географическое положение городов Персии и расстояние между ними, а также о климате.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, концептуальный анализ, Иран.

В современной лингвистике, которую отмечает пристальное внимание к технике презентации человеческой мысли, как важной для компьютерных технологий концептуальный анализ получил особую актуальность. С другой стороны, ориентация на концепт как носитель ментальности народа обусловлена ростом национального самосознания на рубеже 20 и 21 веков. Действительно, всесторонний анализ языкового воплощения важнейших для человеческого бытия концептов способствует пониманию этнической специфики и таким образом успешности межкультурной коммуникации.

Широкое распространение в русской лингвистике термин концепт приобрел в результате появления работ зарубежных ученых. Первоначально английское concept переводилось как «понятие», concepts - как «смысловые элементы». В лингвистической терминологической системе на основе термина концепт поэтапно формулировались такие термины как: концептуализация, концептосфера и другие. Концепт является междисциплинарным образованием и используется в целом комплексе наук.

Однако и до сегодняшнего дня отсутствует согласованная трактовка термина концепт, существует много спорных вопросов, которые связаны с теорией концептов: о его статусе, структуре, особенностях вербализации, связи концепта и понятия, концепта и

значения и о его типологии. Продолжаются споры о положении концепта в языке, облигаторности слова для концепта и наоборот.

С.Г. Воркачев подробно описывает три основных подхода, которые отвечают на эти вопросы. По его мнению, концептами признаются:

- все лексемы, «значения которых составляют содержание национального языкового сознания и формируют “наивную картину мира” носителей языка; совокупность таких концептов образуют концептосферу языка, в которой концентрируется культура нации».

- семантические образования, «отмеченные лингвокультурной спецификой и тем или иным образом характеризующие носителей определенной этнокультуры».

- семантические образования, число которых ограничено для каждой культуры, но они являются ключевыми для понимания национального менталитета как специфического отношения к миру его носителей [2, с. 70]. Разные исследователи делают акцент на том или ином подходе.

По мнению А. Вежбицкой, концепт – это объект из мира «Идеальное», имеющий имя и отражающий определенные культурно-обусловленные представления человека о мире «Действительность» [11, с. 54]. Иными словами, концепты – это единицы ментальной сферы человека, «носители информации» о мире, сформированные в процессе когнитивной деятельности. Что индивид знает, думает, представляет об объектах внешнего и внутреннего миров, и есть то, что называется концептом. Концепт – это национальный образ, идея, символ, осложненный признаками индивидуального представления [4, с. 9]. А. Вежбицкая использует идею концепта также и как категорию для характеристики знаний о реалиях повседневной жизни, или владения смыслом таких реалий [1, с. 150].

Ю.С. Степанов определяет концепт через взаимоотношение к ряду терминов — понятие, значение и смысл. В его интерпретации «термином концепт называют лишь содержание понятия; таким образом концепт становится синонимом смысла. В то время как термин значение становится синонимичным термином к объему понятия. Иными словами, значение слова – это тот предмет или предметы, к которым это слово правильно, в соответствии с нормами языка применимо, а концепт – это смысл слова». Концепт значительно шире, чем лексическое значение. В сравнении с концептами понятия имеют более простую структуру: в структуре понятий преобладает содержательная составляющая и присутствуют не все компоненты, представленные в структуре концепта [7, с. 47]. Концепты есть факты культуры, и такими их делает весь спектр представлений, понятий, знаний, ассоциаций, которые наполняют содержание концептов, от древнейших до самых современных [8, с. 89]. Как видим, Ю.С. Степанов склоняется к культурологическому подходу в анализе концептуальной составляющей языка.

Концепт обладает достаточно сложной структурой, включающей в себя все, «что принадлежит строению понятия», и то, что «делает его фактом культуры – исходную форму (этимологию), сжатую до основных признаков содержания истории, современные ассоциации и оценки» [9, с. 43]. Концепт имеет определенную, но гибкую структуру, что в процессе мышления играет активную роль. Он приобретает значимость в своих разных аспектах, взаимодействуя с другими концептами.

Основой образования концепта является фактуальная информация о реальном или воображаемом объекте, из которой формируется понятийный элемент концепта. Концепты формируются в процессе познавательной деятельности, отображают и обобщают опыт человека и действительность, интериоризованную его сознанием, подводя информацию под определенные выработанные обществом категории и классы. По мнению сторонников раздельности концептуальной и вербальной информации, в процессе мыслительной деятельности концепт оборачивается различными сторонами и актуализирует различные признаки и участки, которые могут или не могут иметь вербальное обозначение. Концепт служит для объяснения единиц ментальных и психологических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знания и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы языка и мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике [6, с. 83].

Как отмечает И.Б. Штерн, концепт есть «ментальный прообраз, идея понятия, само понятие», «двойственная ментальная сущность, которая имеет две стороны – психическую и языковую». В психике концепт – объект идеальной природы, образ, воплощающий

определенные культурно-обусловленные представления носителя языка о мире, и в то же время он является прообразом, прототипом, «идеей» группы производных понятий, а в языке концепт имеет определенное имя, поскольку реальность отражается в сознании не непосредственно, а именно через язык. Концепты – это посредники между словами и экстралингвистической действительностью; значения слова не может быть сведено исключительно к образуемому его концепту. При таком структурировании концептов происходит сближение концептуальных сфер, между ними устанавливается подобие, аналогия, благодаря чему сферы встраиваются одна в другую [10, с. 87].

Мы разделяем положение, согласно которому, концепты – это единицы концептуальной системы в их отношении к языковым выражениям [3, с. 8]. Заметим, что любой подход к концепту, в практическом лингвокогнитивном анализе в конце концов опирается на анализ семантики языковых единиц, манифестирующих тот или иной концепт.

Концепт – это национальный образ, идея, символ, осложненный признаками индивидуального представления [4, с. 9]. При взаимодействии концептов в нейронной сети актуализация одного из них определяет одновременную актуализацию ряда других, связанных с ним ассоциативно. Выявление и анализ таких ассоциативных связей дает возможность описать содержание концепта, представить его структуру и установить его место в концептосфере, а также связь с другими концептосферами, образующими концептуальную картину мира.

Понятие "концептуальная картина мира" исследуется различными науками, каждая из которых рассматривает сущность данного понятия в рамках своих проблем и категорий. Лингвистика, где она получила название картины мира (Б.А.Серебрянников, Е.А.Кубрякова), устанавливает связь картины мира и языка, изучает способы фиксации мыслительного содержания средствами языка. Язык не только является частью картины мира как одна из презентированных в сознании семиотических систем, но на его основе формируется языковая картина мира. Наконец, при помощи языка знание, полученное отдельными индивидами, способно участвовать в коммуникативных процессах, превращаясь в интересующее.

Концепт изучается в пределах категории знания и сознания и понимается как ментальное образование, своеобразный фокус знаний о мире, когнитивная структура, включающая разносубстратные единицы оперативного сознания, выраженные в языковой форме. В интерпретациях такого рода на первый план вступает проблема взаимоотношения языка и сознания. Такой же взгляд на концепт присутствует в работах А.П. Бабушкина (1996, 2001), Н.Н. Болдырева (2001), Е.С. Кубряковой (1994, 1999), З.Д. Поповой, И.А. Стернина (2002).

З.Д. Попова и И.А. Стернин, проанализировав множество определений концепта, пришли к выводу, что концепт формируется в сознании человека из: а) его непосредственного чувственного опыта – восприятия мира органами чувств; б) предметной деятельности человека; в) мыслительных операций с уже существующим в его сознании концептами; г) их языкового общения (концепт может быть сообщен, разъяснен человеку в языковой форме; д) путем сознательного познания языковых единиц [5, с. 134].

В нашем исследовании концепт ИРАН рассматривается в русле когнитивной методики. Однако выбор методики не противоречит лингвокультурологическому подходу, ибо концептосфера Иран /Персия издавна входила в культурное поле русского народа. Более того, позволим себе сказать, что знание о персидской цивилизации является своего рода свидетелем культурного уровня носителей других языков.

В данной статье концепт Иран рассматривается как феномен русской языковой картины мира на материале «хождение за три моря».

Объем анализируемого материала составляет 500 слов. В данном материале указаны названия 23 городов и населённых пунктов современного Ирана. Афанасий Никитин с целью попасть в индийское государство Бахмани, практически проехал Иран с севера до юга. Хотя на севере он провел 8 месяцев своей поездки, а на территории Ирана находился год.

“И прожил я в Чапауре шесть месяцев, да в Сари жил месяц, в Мазандаранской земле. А оттуда пошел к Амолю и жил тут месяц. А оттуда пошел к Демавенду, а из Демавенда -- к Рею. Тут убили шаха Хусейна, из детей Али, внуков Мухаммеда, и пало на убийц проклятие Мухаммеда -- семьдесят городов разрушилось. Из Рея пошел я к Каша-

ну и жил тут месяц, а из Кашана -- к Наину, а из Наина к Йезду и тут жил месяц. А из Йезда пошел к Сирджану, а из Сирджана к Тарому, домашний скот здесь кормят финиками, по четыре алтына продают батман фиников.

В материале очевидно большое количество повторения названия города Ормуз. Это потому, что это место является основным путем к Индии.

“А из Тарома пошел к Лару, а из Лара -- к Бендеру -- то пристань Ормузская. И тут море Индийское, по-персидски дарья Гундустанская; до Ормуза-града отсюда четыре мили идти. А Ормуз -- на острове, и море наступает на него всякий день по два раза. Тут провел я первую Пасху, а пришел в Ормуз за четыре недели до Пасхи. И потому я города не все назвал, что много еще городов больших. Велик солнечный жар в Ормузе, человека сожжет. В Ормузе был я месяц, а из Ормуза после Пасхи в день Радуницы пошел я в таве с конями за море Индийское.”

Автор проводит климатические сравнения между городами, в которых он бывал и описывает персидские города жаркими.

“В Бидаре луна полная стоит три дня. В Бидаре сладкого овоща нет. В Индостане большой жары нет. Очень жарко в Ормузе и на Бахрейне, где жемчуг рождается, да в Джидде, да в Баку, да в Египте, да в Аравии, да в Ларе. А в Хорасанской земле жарко, да не так. Очень жарко в Чаготае. В Ширазе, да в Йезде, да в Кашане жарко, но там ветер бывает. А в Гиляне очень душно и парит сильно, да в Шамахе парит сильно; в Багдаде жарко, да в Хумсе и в Дамаске жарко, а в Халебе не так жарко.”

Никитин в своих путевых записях указывает дистанцию между некоторыми городами.

“До Ормуза плыл девять дней, да в Ормузе был двадцать дней. А из Ормуза пошел в Лар, и в Ларе был три дня. От Лара до Шираза шел двенадцать дней, а в Ширазе был семь дней. Из Шираза пошел в Эберку, пятнадцать дней шел, и в Эберку был десять дней. Из Эберку до Йезда шел девять дней, и в Йезде был восемь дней. А из Йезда пошел в Исфакан, пять дней шел, и в Исфакане был шесть дней. А из Исфакана пошел в Кашан, да в Кашане был пять дней. А из Кашана пошел в Кум, а из Кума -- в Савэ. А из Савэ пошел в Сольтание, а из Сольтание шел до Тебриза, а из Тебриза пошел в ставку Узун Хасан-бека.”

С Персией связано немало легенд, но Никитин, говоря о ней, пишет, просто перечисляя города. С помощью труда Никитина можно узнать про географическое положение городов Персии и расстояние между ними, а также о климате. Но как видим автор описывает только города Рей: “Тут убили шаха Хусейна, из детей Али, внуков Мухаммеда, и паго на убицу проклятие Мухаммеда -- семьдесят городов разрушилось.”

Таром: “из Йезда пошел к Сирджану, а из Сирджана к Тарому, домашний скот здесь кормят финиками, по четыре алтына продают батман фиников.”

Ормуз: “Велик солнечный жар в Ормузе, человека сожжет.” Тут же он пишет синонимы названия мест: “к Бендеру -- то пристань Ормузская. И тут море Индийское, по-персидски дарья Гундустанская”.

В итоге после чтения его записей можно вообразить карту Ирана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Язык, культура, познание: Пер. с англ. / Отв. Ред. А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 150 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – 65-71 с.
3. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме онцепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж: Издательство ВГУ, 2001. – 5-10 с.
4. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации: монография. – Кемерово: ИПК «Графика», 2004 (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 3). – 9 с.
5. Попова З. Д. Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике – Воронеж, 2001. – 134 с.
6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. К: Фитосоциоцентр, 2000. – 80-84 с.

7. Степанов Ю. С. в трехмерном измерении текста: пространство, время и их восприятие. – М.: Наука, 1987. – 47 с.
8. Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. – М.: Наука, 1985. – 89 с.
9. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический Проект, 2001. – 43 с.
10. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Словник для фахівців з теорет. гуманіт. Дисциплін та гуманіт. Інф-ки. – К.: АртЕк, 1998. – 70-100 с.
11. Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analysis. – Ann Arbor; Mich.: Karoma; 1985. – 200-215 с.

ОНТОЛОГИЯ ФИЛОСОФСКОГО ДИСКУРСА

Хамдамиан Али

Аспирант, кафедра загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології,
Київський національний лінгвістичний університет,
03680, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73, к. 717

UDC: 81-11

ABSTRACT

With the turn of philosophy to the problems of linguistics, discourse's category acquired its methodological value. In this article considers the problem interpretation of the philosophical discourse in modern science. Presented position philosopher-scientists of different generations. On the basis of discourse analysis philosophical texts, offered an attempt to create an ontology of contemporary philosophical discourse, identifying common characteristics.

Keywords: philosophical discourse, thought, argument, communication strategy.

С поворотом философии к лингвистической проблематике, категория дискурса приобрела в ней методологические значения. В данной статье рассматривается проблема трактовки философского дискурса в современной науке. Представлены позиции ученых-философов разных поколений; на основе дискурсивного анализа философских текстов предложена попытка создания онтологии современного философского дискурса, определения общих характеристик.

Ключевые слова: философский дискурс, мышление, аргумент, коммуникативная стратегия.

З поворотом філософії до лінгвістичної проблематики, категорія дискурсу набула методологічного значення. У даній роботі розглядається проблема трактування філософського дискурсу в сучасній науці. Представлені позиції вчених-філософів різних поколінь; на основі дискурсивного аналізу філософських текстів запропонована спроба створення онтології сучасного філософського дискурсу, визначення загальних характеристик.

Ключові слова: філософський дискурс, мислення, аргумент, комунікативна стратегія.

Современная лингвистическая наука направлена на изучение специфики и разработку системы общей теории коммуникации, одной из важнейших категорий которой является дискурс как объединительное звено для коммуникативистики, когнитивистики, лингвофилософии, риторики, семиотики, журналистики.

В классической философии дискурсивное мышление, развертывающееся в последовательности суждений, противопоставляется интуитивному мышлению, схватывающему целое независимо и вне всякого последовательного развертывания. Разделение истин на непосредственные (интуитивные) и опосредованные (принимаемые на основе доказательства) проведено уже Платоном и Аристотелем. Плотин проводит различие между всеобщим, целостным, не частичным и неиндивидуальным единым Умом, и дискурсивным умом, в своем движении, охватывающем все отдельные смыслы. Фома Аквинский противопоставляет дискурсивное и интуитивное знание, рассматривая дискурсивное мышление как движение интеллекта от одного объекта к другому [8, с. 669].

Дискурс – категория лингвистики текста, тесно связанная с понятиями речь и текст. Получив свое развитие в зарубежной лингвистике в трудах Э. Бенвениста, З. Харриса и М. Фуко, дискурс изначально представляет собой сложный и многоаспектный объект исследования.

В современной теории дискурса выделяют более широкий и более узкий подходы к пониманию этого явления. Так, Т.А. ван Дейк дает следующие определения дискурса: в

широком смысле дискурс есть коммуникативное событие, происходящее между говорящим, слушающим (наблюдателем и др.) в процессе коммуникативного действия в определенном временном, пространственном контексте. Это коммуникативное действие может быть речевым, письменным, иметь вербальные и невербальные составляющие. В узком смысле выделяют только вербальную составляющую коммуникативного действия и говорят о ней далее как о "тексте" или "разговоре". В этом смысле термин "дискурс" обозначает заверченный или продолжающийся "продукт" коммуникативного действия, его письменный или речевой результат, который интерпретируется реципиентами. Если в 60 – 70-е годы дискурс понимался как связанная последовательность предложений или речевых актов, то с позиций современных подходов дискурс – это сложное коммуникативное явление, включающее, кроме текста, еще и экстралингвистические факторы (знания о мире, мнения, установки, цели адресата), необходимые для понимания текста [2, с. 8].

С точки зрения структуры, любой дискурс представляет собой обмен репликами, включающими, наряду со спонтанной речью, шаблонные фразы, дискурсивные формулы, прецедентные тексты, коммуникативные стереотипы и т.д. По мнению Д. Хаймса, "существуют развитые системы последовательности использования языка в беседе, обращениях, стандартных обычаях и т.д. Все это составляет "социолингвистическую (или, более широко, коммуникативную) компетенцию, позволяющую человеку быть не просто говорящим, а членом социально обусловленной системы общения" [6, с. 163].

Генеалогические источники процесса универсализации этого концепта коренятся в особенностях исторического происхождения теории дискурса. Данная теория, как отмечает П. Макдермот, представляет собой комплексную, гетерогенную дисциплину, сложившуюся на пересечении лингвистики, социологии знания, когнитивной антропологии и современных критических исследований культуры [7, с. 15].

Дискурс – (от греч. путь, изложение, рассказ, лат. Discoursus – беседа, аргумент, разговор; франц. Discourse – речь) – многозначное понятие: 1) в истории классической философии использовалось для характеристики последовательного перехода от одного дискретного шага к другому в разворачивании мышления, выраженного в понятиях и суждениях, в противовес интуитивному схватыванию целого до его частей; 2) в современной французской философии постмодернизма – характеристика особой ментальности и идеологии, выраженных в тексте, обладающем связанностью и целостностью и погруженном в жизнь, социокультурные, социально-психологические и др. контексты [8, с. 668].

Понятие дискурс является более широким образованием, чем язык, поскольку включает в себя еще один независимый компонент – логос. Это связано с тем, что любая "развертка" нерасчлененного чувственного представления предполагает логику связывания моментов этой развертки. Можно сказать, что дискурс является вторичной мыслительно-логической (рассудочной в смысле Канта) деятельностью по переработке полученных с помощью чувственности первичных результатов [5, с. 36].

Сегодня понятие дискурса индексирует собой двуединый сдвиг в центральной проблеме философии – проблеме обоснования знания. Дискурс противопоставляется трактату, неспециализированное повседневное мнение – профессиональному экспертному суждению, в особенности при обсуждении проблем общественной значимости. Это понятие дискурса соответствует новой картине мира, которая отказывается от монотеоретизма и от наукоцентризма. Отныне задача не исчерпывается тем, чтобы поставить в центр одну из научных моделей мира; важно оценить их по взаимным преимуществам и недостаткам [4, с. 361].

Философия не создает научной теории дискурса, но проблематизирует саму эту возможность. Она начинает с того, что проводит различие между дискурсом и текстом как динамическим и статическим элементами языка, неоконченной и оконченной речью.

Философу отличие дискурса вообще от текста вообще напоминает, как раз о том, что ограничивает философское мышление от обыденного и научного. И речь здесь идет не о логике монологического дискурса, которая во многом чужда современной философии [4, с. 365]. Философский дискурс строится на базе основных идей – как основная тема и аргументация. Если рассмотреть каждый этап построения дискурса, то можно сказать, что дискурс начинается с установления вопроса, идеи, о том, как именно этот вопрос, эта гипотеза важны. Философ в самом начале стремится заявить важность проблемы, чтобы убедить своего читателя остаться с дискурсом до конца. Это может быть и ко-

коммуникативная стратегия автора, но, на самом деле, дискурс сам себя толкует и ведет читателя за собой. На первом этапе дискурс дает обсуждаемой теме важность и определенную ценность, и именно поэтому всегда и ожидаются надежные и твердые выводы.

Философский дискурс на основе архетипов объективности и интесубъективности реализует процесс аргументации.

На втором этапе с помощью конкретных фактов и доказательств, используя статистические данные, исторические факты, общепринятые утверждения и убеждения, ссылаясь на научные авторитеты, аргументирует не только важность, но и правильность движения к истинности.

Свойства философского дискурса:

- философский дискурс – идеологичен;
- у философского дискурса бесконечные границы (в силу погруженности автора в интерсубъективные отношения);
- философский дискурс противопоставляет Pro – Contro, то есть является активным участником спора;
- философский дискурс категоризирует проблемы и с их помощью категоризирует знания, опыт с целью достижения желаемого результата.
- обязательным компонентом философского дискурса являются эпистемические модусы, которые выполняют важную функцию в репрезентации мысли автора, а также определяют стратегию коммуникативного движения на адресата.

Философский дискурс отличается от других дискурсов, тем, что всегда «дискурсирует», рассуждая – от античных мудрецов до современных мыслителей – о тех или иных вещах. Он конструирует категориальное пространство мышления-говорения о мире, о положении и роли человека в нем, и «координатами» этого пространства являются предельно общие понятия – категории, или концепты. Особенности философского дискурса начинаются с семантики терминов его тезауруса, таких, к примеру, как «бытие», «дух», «субстанция», «знание», «истина», и др. Каждая значительная философия задает свою категориальную «геометрию» мышления, перестраивает предшествующую, вводя в нее новые концепты. Авторский философский текст во многом представляет собой реакцию («ответ») на тематически близкие тексты, созданные ранее другими философами. Фрагменты предпосылочных текстов приобретают в авторском тексте нередко иной (иногда – противоположный) смысл, в их содержании может измениться акцентуация (что было несущественным, становится главным, или наоборот).

Философский дискурс, предельно универсален. Философ стремится подвергнуть процедуре понимания любой дискурс, могущий попасть в его поле зрения. Любой дискурс может быть встроен философски. Но подобное встраивание не предполагает вовсе, что философ обязан реконструировать все наличные (существующие) дискурсы.

Построение философского рассуждения означает конструирование самих принципов конструирования всякого возможного дискурса.

Продуцирование дискурса осуществляется по определенным правилам (синтаксиса) и с определенной семантикой. Дискурс тем самым создается в определенном смысловом поле и призван передавать определенные смыслы, нацелен на коммуникативные действия со своей грамматикой. Решающим критерием дискурса оказывается особая языковая среда, в которой создаются языковые конструкции. В соответствии с этим пониманием, дискурс – это «язык в языке», т.е. определенная лексика, семантика, прагматика и синтаксис, являющий себя в актуальных коммуникативных актах, речи и текстах [8, с. 670].

Дискурс рождается именно как размышление, как попытка выразить философское «удивление»; философия не может рассматриваться просто как одна из разновидностей дискурса, а лежит в самом дискурсивности основании, и любой дискурс, например, «дискурс красками», или теоретический дискурс науки, в каком-то смысле уже обременен философией.

Философский дискурс является такой конструкцией, в которой приобретают определенность предельно общие понятия. Заметим, однако, что их общность неизменно терпит при этом какой-то ущерб. Будучи встроены в дискурсивную конструкцию, они теряют смысл вне этой конструкции [3, с. 35].

Структура философского дискурса не может быть представлена как последовательность законченных знаковых утверждений об определенных предметах.

Философский дискурс существует прежде всего и главным образом в текстах, но таких, за которыми встает особая грамматика, особый лексикон, особые правила словоупотребления и синтаксиса, особая семантика, в конечном счете, особый мир. В мире всякого дискурса действуют свои правила синонимичных замен, свои правила истинности, свой этикет.

Это – "возможный (альтернативный) мир". Поэтому, с точки зрения философии, дискурс – это: 1) способ диалогически-аргументированной проверки спорных притязаний значимости утвердительных и нормативных высказываний с целью достижения универсального консенсуса между его участниками; 2) intersubъективный процесс аргументированного понимания с помощью средств языка, когда признается только обоснование и поиск разумного консенсуса. Дискурс не может возникнуть спонтанно, поскольку его субъекты должны обладать коммуникативной компетенцией, универсальной прагматикой как предпосылкой установления консенсуса, быть погруженными в философском поле [1, с. 149].

Анализируя все вышесказанное, можно сделать вывод, что теория дискурса рассматривается с точки зрения самых разных аспектов: как коммуникативный процесс, как текст, как система, и как коммуникативное событие. Но, несмотря на то, что все эти подходы и базируются на различных чертах и характеристиках, они не исключают друг друга.

Философский дискурс рассматривается в наши дни преимущественно в двух смыслах. Первый – как совокупность всего вышесказанного в области философии в том или ином аспекте: философский дискурс эпохи, философский дискурс постмодернизма, философский дискурс Канта и далее – философский дискурс (вообще).

Вторым смыслом ориентирует на конкретные тексты, которые можно рассматривать как отдельные реалии в общем философском дискурсе. Именно они могли бы стать объектом анализа, основой, на которой формируется общее представление о философской дискурсивности, как она очерчена в нашем анализе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. (Альма-матер)
2. Ван Дейк Т.Д. Язык. Познание. Коммуникация. / Ван Дейк Т.Д. – М. 1989г. 306 с.
3. Гутнер Г. Б. Теоретический и философский дискурс // Тезисы межвузовской научной конференции "Особенности философского дискурса" – М., 1998. С. 30-35.
4. Касавин И.Т. Текст. Дискурс. Контекст / Касавин И.Т. – М., 2008. С. 361 – 372.
5. Катречко С.Л. Философия как пограничный феномен // Тезисы межвузовской научной конференции "Особенности философского дискурса", 5-7 февраля 1998 г. М., 1998. С. 35-46.
6. Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. М., 1989. 236 с.
7. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури / В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. – К., 2000. – 304 с.
8. Новая философская энциклопедия из-ства. Мысль – М. 2010. С. 668-670

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ СЛІВ У ЯПОНСЬКИХ ТЕКСТАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX-XX СТОЛІТЬ

Ольга Городиська

Аспірант, Київський національний лінгвістичний університет, 03680, Київ-150,
вул. Велика Васильківська, 73, к. 717,

UDC: 811.521'255 (045)

ABSTRACT

The article deals with the semantic types of onomatopoeical words of Japanese classical literature of the nineteenth and twentieth centuries in Ukrainian translation. The Japanese onomatopoeical vocabulary is analysed and systematized, its role in the field of its speech activity is determined.

Keywords: onomatopoeical words, zvukosymbolizm, giongo, gitaygo, giseygo, reduplication.

У статті розглянуто семантичні типи звуконаслідувальних слів японської класичної літератури XIX-XX століть в українських перекладах. Проаналізована і систематизована японська звуконаслідувальна лексика, з'ясована її роль у цій сфері мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: звуконаслідувальні слова, звуко символізм, гіонго, гітайго, гісейго, редуплікація.

В статье рассмотрены семантические типы звукоподражательных слов японской классической литературы XIX-XX веков в украинских переводах. Проанализирована и систематизирована японская звукоподражательная лексика, определена ее роль в сфере этой речевой деятельности.

Ключевые слова: звукоподражательные слова, звуко символизм, гионго, гитайго, гисейго, редупликация.

ВСТУП

Звуконаслідувальна лексика японської мови є невід'ємним елементом японської літературної творчості і актуальним напрямком дослідження. Метою статті є дослідження семантичних типів звуконаслідувальної лексики текстів японської художньої літератури XIX-XX століття в українських перекладах. У відповідності з поставленою метою було висунуто таке завдання: проаналізувати й систематизувати японську звуконаслідувальну лексику в художній літературі, яка перекладається українською мовою, з'ясувати її роль у цій сфері мовленнєвої діяльності.

Наукова новизна полягає у тому, що в статті поглиблено розгляд структури звуконаслідувальних слів у японських текстах художніх творів; одержано нові відомості про характер звуконаслідувальної лексики, представлені в японській літературі XIX – XX століття, українською мовою.

В українській орієнталістиці звуконаслідувальні слова японської мови є маловивченими. Дослідження в цій галузі представлено однією кандидатською дисертацією О.І. Кобелянської (2013 р.). Натомість російські японісти не залишили це мовне явище поза своєю увагою. Першим дослідником японської звуконаслідувальної лексики в Росії був Є.Д. Поліванов. Ономапея стала об'єктом дослідження в японській мові й акад. М.Й.

Конрада. Окремих аспектів явища ономапопеї в сучасній і давній японській мові торкалися також Є.М. Колпачі, Н.І. Фельдман, О.А. Фролова, О.П. Фролова, К.Є. Черевко та ін.

Значний за обсягом естетичний потенціал звуконаслідувальної лексики є причиною її широкого використання в художній літературі. Завдяки семантичній варіативності звуконаслідування письменник може передавати особливий колорит, відтінок змісту, уточнювати образ вчинення дії.

Для формування певного ритму звуконаслідувальні слова можуть вживатися і в поезії, наприклад у хайку, для посилення емоційності та безпосередності в передачі образу.

Звуконаслідування в творах японських письменників передають звуки оточуючого середовища, природні явища, особливості діяльності, почуття і враження мовців з такою різноманітністю конотативних відмінків, з такою докладністю та повнотою, що при їхньому перекладі українською у багатьох випадках необхідно використовувати декілька прислівників, дієприслівників, прикметників або дієслів, щоб більш-менш адекватно передати їхню семантику.

Систему звукообразотворчої лексики, яка вживається в творах японських класичних письменників XIX—XX століть, можна умовно поділити на три групи:

ономапопеї — слова, що виникають на основі звуконаслідування (охати, гикати, гавкати);

звуконаслідувальні слова, що імітують звуки, характерні для будь-кого, будь-чого, для явищ і дій (няв, дзень, кап-кап);

звукообразні слова (звукосимволізм) — лексеми, що сприяють образній передачі рухів, емоційних станів, фізичних і психічних явищ (шкарбан, шашні, шабаш).

У творах японської літератури, що перекладено українською мовою, звуконаслідувальні слова виконують ряд стилістичних функцій:

а) використовуються для створення каламбурної гри;

б) можуть стати яскравою мовною характеристикою персонажа;

в) виступають як допоміжні образотворчі засоби, що підсилюють враження, для опису природних явищ, пір року;

г) лежать в основі багатьох антропонімів з елементом «говоріння»;

д) можуть виконувати функції контекстуального синоніма і замінювати дієслово або ім'я.

Звуконаслідування як явище в мові і літературі визначається як “закономірний фонетично мотивований зв'язок між фонемами слова, що лежить в основі номінації звуковою ознакою денотата, або як умовна імітація звучань навколишньої дійсності фонетичними засобами цієї мови”. [11, с.166] Звуконаслідування саме як клас слів можна відповідно позначити як слова, у звучанні яких відображено звукові характеристики відтворюваних ними об'єктів. При вивченні звуконаслідувальних слів немає підстав наполягати на умовному характері імітації в процесі звуконаслідування. Справа в тому, що кожна окрема мова адаптує певні звуки відповідно до своєї фонетичної системи. Тому, маючи одні й ті ж самі джерела походження, звуконаслідування можуть бути наділені тією чи іншою фонетичною формою в різних мовах світу. Даний клас слів представлений практично у всіх мовах і, як правило, являє собою дуже нечисленну групу лексичних одиниць. Японська мова в цьому плані — виняток.

При вивченні явища звуконаслідування тривалий час не проводилося чіткої межі між звуконаслідуваннями як такими і звукосимволізмом. Приблизно до середини XX століття була розроблена так звана універсальна класифікація звуконаслідувальних слів, де вони групувалися за співвіднесеністю з денотатом. [9, с.9]

Для визначення звукосимволізму існує кілька термінів: “звуковий символізм”, “фонетичний символізм”, “символіка звуку” [11, с.165]. Явище звукосимволізму прийнято позначати як “закономірний, недовільний, фонетично вмотивований зв'язок між фонемами слова, що лежить в основі номінації незвуковою (неакустичною) ознакою денотата (мотивом). Звукосимволізми в свою чергу як пласт слів можуть позначатися термінами “ідеофони”, “образні слова”. [11, с.166] Деякі дослідники визначають звукосимволізми як зв'язок між означуваним, який носить мимовільний, вмотивований характер. За допомогою звукосимволізму в літературній мові передаються такі явища: позначення властивостей предметів, їх поверхні, форми, вигляду; способу, манери руху людини або тварини; вигляду, міміки, виразу обличчя; емоцій, настрою; позначення світлових явищ. Звукосимволізми переда-

ють звуки в так званій “умовній” формі, не маючи з ними прямого зв'язку, тобто відображення звуку у мові не схоже на його реальне звучання. Або ж за допомогою звуко символізму передаються і зовсім не звукові явища.

У лінгвістиці прийнято розрізняти суб'єктивний і об'єктивний звуко символізм. У першому випадку йдеться про зв'язок між звуком і значенням в психіці людини, а в другому — про зв'язок між звуком і значенням в словах мови.

Отже, звуко наслідування — закономірний і мимовільний фонетично мотивований зв'язок між фонемами слова і покладений в основу номінації звуковою (акустичною) ознакою денотата (мотивом). Звуко символізм (звуковий символізм, фонетичний символізм, символіка звуку) — закономірний, не довільний, фонетично мотивований зв'язок між фонемами слова і входить в основу номінації не звуковою (не акустичною) ознакою денотата (мотивом).

Звуко наслідувальні слова в творах японських письменників XIX—XX століть — це своєрідний розряд древніх слів, які не є самостійною частиною мови, оскільки з точки зору граматики вони не являють собою єдиної граматичної категорії, а входять в різні частини мови (іменник, прикметник, дієслово, прислівник). У зв'язку з тим, що ці слова не мають морфологічних показників, свої граматичні властивості вони реалізують в синтаксичних зв'язках.

Звуко наслідувальні слова можуть виступати в реченні підметом, присудком, означення та доповнення та виконувати функції різних обставин. Це складає граматичний аспект звуко наслідувальних слів.

У японському, як і в західному, мовознавстві існують головні і другорядні терміни. Часто для позначення одного і того ж явища є кілька найменувань. Найбільш часто використовувани з них: г'юнг'о, г'ітайг'о, г'ісейг'о. [2, с.78]

Г'юнг'о (擬音語 — “слово, що наслідує звук”) — аналог терміна “звуко наслідування” в його вузькому розумінні. Г'юнг'о визначаються як слова, покликані визначати голоси або звуки впливу на неживі предмети і передавати їх в звуковій (на письмі — в буквенній) формі. Зазвичай вони записуються катаканю. Наприклад:

ととんとんとん、激しい雨の音の遠くに太鼓の響きがかすかに生まれた。

“Бу-у-м, бум, бум”, — скрізь сильний шум дощу десь далеко почувалися слабки удари барабана”[5, с.154]

Г'ітайг'о (擬態語 — “слово, що наслідує поведінку, стан або ситуацію”) — аналог терміна “звуко символізм”. Відповідно, г'ітайг'о визначаються як слова, що образно або символічно описують стан, явища, зміни та інше.

それでそのままぐたぐたと、一週間もそこに滞在していた。

Час тянувся повільно, і так минув цілий тиждень, як він був тут.[4,с.15]

Г'ісейг'о (擬声語— “слово, що наслідує голос”) — більш вузький термін, ніж г'юнг'о, використовується як правило, для передачі голосів птахів, тварин, людини. Часто перекладається як “звуко наслідувальне слово”. Наприклад: わんわん — гавкання собаки.

Значна частина звуко наслідувань і звуко символізмів у творах японських письменників утворена за допомогою методу редуплікації основ. Зокрема г'юнг'о і г'ітайг'о, які є невід'ємною частиною японської літературної мови, утворені методом редуплікації. Наприклад: 今朝は朝から忙しくて、一日中はバタバタしていた。 [10,с.25]

Сьогодні я був зайнятий з самого ранку і працював як божевільний весь день.

Якщо характеризувати японську звуко наслідувальну лексику в художній літературі, де г'юнг'о і г'ітайг'о вживаються дуже широко, то можна виділити кілька характерних рис. По-перше, за допомогою г'юнг'о і г'ітайг'о дуже часто в стислій (аж до одного слова) формі виражається досить розгорнуте в нашому (українському) поданні поняття. Наприклад, використовуючи певні звуко наслідувальні слова, автор ніби свідомо прораховує реакцію читача і апелює до певних емоційних сторін сприйняття. По-друге, в художній літературі дуже важливо передати відтінок сенсу, уточнити образ вчинення дії, манеру поведінки, надати словам певного забарвлення. Таким чином японські письменники використовують в своїх творах звуко наслідувальні слова, прагнучи до точності передачі того чи іншого відтінку значення.

Вживання звуконаслідувальних слів в японській художній літературі аж ніяк не є прерогативою сучасних авторів. Класики японської літератури, поети та прозаїки, теж використовували ґіонґо і ґітайґо в своїх творах. Наприклад, в “Ґіонґо ґітайґо но токухон” є розділ, присвячений ролі звуконаслідувань і звукосимволізмів у поезії Басьо. [3,с.63-64] Йдеться про те, що Басьо був одним із перших, хто почав вживати звуконаслідувальні слова у своїх віршах. Ця тенденція поступово ставала популярною. “Японський ліричний вірш хокку (хайку) вирізняється граничною стислістю і своєрідною поетикою”, тому використання настільки виразних і емоційно забарвлених слів як звуконаслідування і звукосимволізми більш, ніж виправдане.[3,с.5]

Так само поширене використання звуконаслідувальної лексики в прозі класиків японської літератури. Письменники також використовували цей прийом для досягнення емоційності і експресії.

Отже, ми прийшли до таких висновків. Можливі різноманітні класифікації звуконаслідувальної лексики, яку можна поділити на групи по тематиці. В основу такого поділу звуконаслідувань покладений принцип орієнтації на те чи інше явище дійсності, асоціації, переклад та інше.

В реченнях звуконаслідувальні слова, як правило, виконують функції, властиві прислівникам: функції додатку, обставини чи означення.

Звуконаслідування широко використовуються в японських класичних творах XIX-XX століття. За допомогою ґіонґо і ґітайґо автор досягає емоційної насиченості, виразності тексту, має можливість донести до читача певні відтінки змісту і розставити акценти. Твори японських авторів дають багатий матеріал для дослідження контекстуального вживання звуконаслідувальної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атода Тосико, Хосино Кадзуко. Гионго гитайго цкайката дзитен [Словарь использования звукоподражаний и звукосимволизмов] / Хосино Кадзуко, Атода Тосико — Изд. 2-е. Токио, 1995. — 567с.
2. Быкова С.А. Устойчивые словосочетания в современном японском языке / Стелла Артемьевна Быкова. — М. : Муравей Гайд, 1998. — С.78—82.
3. Гионго гитайго но токухон [Книга звукоподражаний и звукосимволизмов]. Токио:Тайсюкан, 1995.— 336 с.
4. Ёсимото Банана. Учебный текст “Санктюари” (“Век”) / Банана Ёсимото/ М. : Муравей, 2003 — с. 63
5. Кавабата Ясунари. Тысячекрылый журавль. СПб., 1999. —с. 41
6. Колпакчи Е.М. Строй японского языка./ Е.М. Колпачи. — Санкт-Петерб.: Лумина, 1998. — 37с.
7. Мацумура Акіра. Ономатопоетика. Новая разработка в японском языке/ Мацумура Акіра. —Токио, 1995.—124с.
8. Пашковский А.А. Особенности японской лексики./ Алексей Пашковский. — М.: Прогресс, 1971. — С. 86 - 94
9. Подшибякина А.А. Ономатопоетическая лексика в японском языке. Учебное пособие / А.А. Подшибякина — М.: Муравей, 2003. — 64с.
10. Чэн Эндрю. Вазэй гионго гитайго бунруй ё:хо: дзитен [Японско-английский словарь классификаций звукоподражаний и звукосимволизмов] / Эндрю Чэн —Токио, 1990.— 482с.
11. Языкознание. Большой Энциклопедический Словарь. 2-е
12. (репринтное) изд.”Лингвистического энциклопедического
13. словаря” 1990г. М.: Наука, 1998.— с. 1372

СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ І.-Є. *BHA- ТА *BHEL- У ГЕРМАНСЬКИХ І СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Ірина Прищепчук

Аспірант, Київський національний лінгвістичний університет, 03680, Київ-150,
вул. Велика Васильківська, 73, к. 717,

UDC: 811.11+811.16]44(045)

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the prevailing phenomena in the semantic development of the Germanic and Slavic verbs which are continuants of the genetically related Indo-European roots **bha-* 'to shine' and **bhel-* 'shining, white'. Using the principles of semantic typology several models of their semantic evolution have been elaborated. The models have been contrasted and accordingly the common and distinctive features for Germanic and Slavic languages have been established.

Key words: continuants, etymology, semantic evolution, semantic model.

Статтю присвячено дослідженню закономірностей семантичної еволюції дієслів германських і слов'янських мов, що є континуантами споріднених праіндоевропейських коренів **bha-* 'світити' та **bhel-* 'блискучий, білий'. Застосовуючи принципи семантичної типології, змодельовано основні схеми семантичного розвитку генетично споріднених дієслів. Проведено зіставлення семантичних моделей з виявленням спільних та відмінних рис для германських і слов'янських мов.

Ключові слова: континуанти, етимологія, семантична еволюція, семантична модель.

Статья посвящена изучению закономерностей семантической эволюции глаголов германских и славянских языков, которые являются континуантами родственных праиндоевропейских корней **bha-* 'светить' и **bhel-* 'блестящий, белый'. Используя принципы семантической типологии, смоделированы основные схемы семантического развития генетически родственных глаголов. Сопоставлены семантические модели с определением общих и отличительных черт для германских и славянских языков.

Ключевые слова: континуанты, этимология, семантическая эволюция, семантическая модель.

На сучасному етапі розвитку порівняльно-історичного мовознавства найбільш актуальним залишається реконструкція лексичного складу прамов. Для етимологізації одиниць, походження яких донині вважають не остаточно з'ясованим, останнім часом на перший план виходить семантичний критерій. Семантика може бути важливим інструментом для реконструкції етимонів. Для досягнення об'єктивності у вивченні семантичних зсувів у лексиці різних груп мов висунуто ідею інвентаризації семантичних деривацій [9] і порушено питання про створення каталогу семантичних переходів [3]. Проблема семантичних універсалій та семантичної типології для індоевропейських мов стала предметом дослідження В. В. Левицького, зокрема при укладанні "Етимологічного словника германських мов" [6,7].

Лексико-семантична група дієслів з поняттєвим елементом 'світло' вже була об'єктом наукового інтересу германістів та славістів. Діахронічні зміни у семантиці російських позначень світла на індоевропейському фоні стали предметом наукового інтересу російської дослідниці О. В. Царегородцевої, яка у своїй дисертаційній роботі опрацьовує

схеми семантичних перетворень російських іменників, прикметників та дієслів із залученням матеріалу інших індоєвропейських мов [13].

Об'єктом нашого дослідження є дієслова, які є континуантами і.-є. *bha- 'світити' та *bhel- 'блискучий, білий', а предметом – зміни у їхній семантиці на всіх етапах їхнього розвитку. Актуальним є опрацювання ще не розроблених схем семантичного розвитку та встановлення раніше не виявлених міжмовних кореляцій. Наше завдання вбачаємо у розробці семантичних моделей еволюції дієслів, що є континуантами зазначених праіндоєвропейських коренів, у германських і слов'янських мовах на основі значень, поданих в етимологічних словниках.

Відповідно до словника праіндоєвропейської мови до етимологічного гнізда і.-є. *bhā- 'світити' з варіантами *bhō- та *bhə- [20, с. 105] належать корені *bhel- / bhelə- 'блискучий, білий' [20, с. 118], *bheləg- 'сяяти, блищати' [20, с. 124], *bher- 'блискучий, яскравий, коричневий' [20, с. 136], *bherəg-, bherəg- 'блищати, білий' [20, с. 139], *bherək-, bhreḱ- 'блищати, виблискувати' [20, с. 141], *bhlei-, bhleiq- *bhleig- 'блищати, виблискувати' [20, с. 157], *bhleindh- 'блідий, рудуватий' [20, с. 157], *bhles- 'блищати' (зберігся лише у континуантах групи германських мов) [20, с. 158], *bhleiḡ-, bhliḡ- 'блищати' [20, с. 156 – 157], *bhlei-, bhlei-, bhli- 'блищати' [20, с. 155 – 156], *blēu-, bhleu-, bhlu- 'блищати, виблискувати' [20, с. 159]. Корінь *bhel- є спорідненим з коренем *bha- і співвідноситься з ним таким чином, як корінь *stel- з коренем *stā- чи корінь *del- з коренем *dā(i)- [20, с. 118]. Зазначені корені є семантично тотожними, оскільки структурно вони є розширеннями і.-є. *bhel- 'блискучий, білий' за допомогою набору формантів [6, с. 108].

О. С. Мельничук стверджує, що зіставлення слов'янських утворень і.-є. *bha- 'світити' з відповідним матеріалом інших індоєвропейських та семітських мов дає можливість повному підійти до питання про генезис самого кореня *bhā-, який є тотожним кореню *bhē- 'сяяти, блищати, бути ясным'. Виявилось не лише можливим реконструювати більш давню форму цього кореня у вигляді *bhə'ə-, але й встановити його найдавнішу спорідненість з і.-є. *bhəl (*bhel-, *bhol-, *bh|,-) 'бути світлим, білим', *bher- (*bher-, *bhor-, *bhr-) 'бути світлим, ясным', 'говорити, показувати', *bhəi- (*bhei-, *bhoi-, *bhī-) 'говорити, переконувати', *bhəu- (*bheu-, *bhou-, *bhū-) 'говорити, показувати' [8, с. 64]. Етимолог висловлює припущення про те, що початковою функцією кореневого елемента *bhə- (*bə) у доіндоєвропейську (ностратичну) епоху було визначення удару грому, що супроводжується світлом блискавки [8, с. 64]. Аналізуючи нижче наведені етимологічні гнізда, що виводяться з і.-є. *bha- 'сяяти' та *bhel- 'блискучий, білий', можемо спостерігати, що деякі з їхніх континуантів у германських і слов'янських мовах виражають значення, які відносяться до зорових (спалах) та звукових (удар грому) відчуттів.

У показнику семантичних переходів В. В. Левицького зазначені такі моделі трансформації значень лексичних одиниць з семою 'світити, сяяти':

- 'сяяти + швидкий, переривний рух';
- 'сяяти + дивитися';
- 'сяяти + світило';
- 'сяяти + тьмяно мерехтити, блідий, темний';
- 'сяяти, блищати > веселий, радісний';
- 'сяяти, мерехтити > день, частина доби';
- 'сяяти, світити > показувати, робити ясным; знак';
- 'сяяти, світити > прикрашати; приємний, хороший' [7, с. 341].

Проаналізувавши напрямки семантичної еволюції континуантів і.-є. *bha- 'сяяти' та і.-є. *bhel- 'блискучий, білий' і їхніх розширень, можемо виділити більш деталізовані семантичні моделі.

До семантичних перетворень за моделлю 'світити, сяяти' – 'давати знак' можна відмітити явища у гот. *bandwjan* 'давати знак', дісл. *benda* 'давати знак' від пгерм. *banw- 'давати знак, показувати' від і.-є. *bha- 'світити' [19, с. 61; 21, с. 7; 20, с. 105; 6, с. 90]. При цьому В. В. Левицький вказує, що походження цих одиниць не є остаточно з'ясованим, хоча найімовірніше вони походять від розширення і.-є. *bha- 'світити'. Сюди ж відносимо англ. *beskop* 'манити, кивати', дангл. *biեսnan* 'манити, кивати' від пгерм. *baukjan [6, с. 92; 21, с. 7]. Було проведено типологічне зіставлення пгерм. *banw- з пгерм. *tiḡ-/taig- 'вказувати' від і.-є. *dei-/di- 'сяяти', від якого походить англ. *token* 'знак', дангл. *tācen*, дфриз. *tēken*, дсакс. *tēkan* н. *Zeichen* 'знак', гот. *taikns* 'знак' від герм. *taikna 'знак' [6, с. 547] та з дієсло-

вами англ. *betoken* 'означати, бути ознакою, віщувати', сангл. *betacnien*, утвореного від дангл. *tasnian* 'значити, означати, бути ознакою' [17, с. 167]. Така модель присутня у германських мовах, та, як бачимо, не є поширеною.

Аналогічним чином виявляється можливим виділити схему 'світити' – 'полірувати, терти до блиску', що властива германським мовам. При цьому зазначимо, що тут спостерігається зміна акцентів значеннєвої еволюції континуантів і.-є.**bha-* з суб'єкта на об'єкт. Такі зміни засвідчуємо у нім. *bohne(r)n* 'натирати підлогу', снн. *bōnen* 'терти до блиску', нідерл. *boenen* 'натирати підлогу', дангл. *bōnian* 'полірувати, натирати' від західногерм. *bōnōjan* 'терти до блиску' [6, с. 114; 20, с. 105]. Семантична мотивованість моделі є прозорою, проте у германських мовах знаходимо небагато рефлексів з цим значенням.

Схожу семантичну модель бачимо у слов'янських мовах, але тут є проміжна ланка 'робити білим', яка збережена на сучасному етапі. На підставі аналізу семантики лексичних одиниць, що походять від псл. *běliti, яке походить від псл. *běľь, рефлекса і.-є. **bhel-*, таких як: болг. *беля* 'очищувати від шкірки, кори', 'білити', макед. *бели* 'білити, відбілювати', 'лушити, чистити від шкірки', сербохорв. *белити* 'відбілювати (полотно)', слн. *beliti* 'білити, прикрашати', 'відбілювати', 'обдирати, лушити', ч. *běliti* 'білити', слц. *bielit'* 'білити; відбілювати', 'чистити від шкірки чи кори (фрукти, картоплю, дерево)', в.-луж. *bělís* 'білити, відбілювати', н.-луж. *bělís* 'білити', 'лупити, знімати (шкурку), чистити', полаб. *belět* 'прати білизну, відбілювати', *bielić* 'білити (зазвичай вапном)', 'відбілювати, очищувати', рос. *белить* 'робити білим', діал. *белить* 'робити білим за допомогою особливої обробки', укр. *білити, білувати* 'білити крейдою, фарбувати у білий колір, 'білити полотно (на сонці)', блр. *бяліць* 'білити' [14, с. 67; 2 т. I, с. 196; 20, с. 120] – виділяємо семантичні схеми 'світити, сяяти' – 'білити (робити білим)', 'виділятися білим кольором', 'вибілювати', 'прати', 'прикрашати', 'чистити, очищати від шкаралупи, шкірки'. Можемо зробити висновок, що значення 'прибирати, робити чистим' у континуантах і.-є.**bha-/bhel-* 'світити, сяяти', 'білий, блискучий' присутнє і в германських, і у слов'янських мовах, але з певними відмінностями.

Схожі зсуви у семантиці засвідчені у германських мовах: англ. *bleach* 'білити, знебарвлюватися на сонці', дангл. *blæcan* 'білити', сангл. *blechen*, нім. *bleihen* 'білити', дісл. *bleikja* 'білити' від пгерм. *blaiķjan 'робити білим' [17, с. 179; 6, с. 108; 21, с. 9]. Ці приклади є тісно пов'язаними з наступною семантичною моделлю, де спостерігаємо повернення наголосу на суб'єкт дії. Йдеться про схему 'світити, сяяти' – 'втрачати колір, бліднути'. Як приклади розглянемо континуанти від псл. *blēdēti: слн. *bledēti* 'бліднути, блякнути, линяти', ч. *bleděti* 'бліднути', н.-луж. *blēžeš* 'бліднути'; від псл. *blēdnōti сербохорв. *blēdnuti* 'бліднути; збліднути', 'поблякнути, втратити рум'янець', 'змеркнути', ч. *blednouti* 'бліднути, чахнути', слв. *blednúť* 'бліднути', в.-луж. *blēdnyć* 'бліднути', н.-луж. *blēdnuš* 'бліднути', п. *blādnać*, *blednać* 'бліднути, ставати тьмяним', слн. *blādnoć* 'бліднути', укр. *бліднути* 'бліднути'. Сюди ж від псл. *blēdñēti відносяться болг. *blednea* 'бліднути', макед. *blednee* 'бліднути', слн. *blednéti* 'бліднути', п. *blednieć* 'бліднути', рос. *blednet'* 'ставати блідим, втрачати жвавність, яскравість кольору, вицвітати, линяти'. Це утворення відповідно від праслов'янських давніх позначень кольору *blēdъ і *blēdъnъ, що походять від і.-є.**bhlojd-* чи **bhlajd-* та є спорідненими з дангл. *blāt* 'блідий' [14, с. 110–112]. Подібний напрямок семантичних перетворень спостерігаємо і у таких слов'янських дієсловах: п. *blaknać* 'блякнути, меркнути, в'янути', рос. *блекнуть* 'втрачати яскравість (про колір), вицвітати, втрачати забарвлення, ставати блідим', укр. *блекнути* 'ставати неясним, в'янути', блр. *блякнуць* 'блякнути' [14, с. 113]. Зазначимо, що схема може модифікуватися таким чином: 'світити, сяяти' – 'бліднути, втрачати колір' – 'втрачати сили, чахнути'.

У германських мовах знаходимо випадки трансформації за зазначеною моделлю. Такі явища присутні у дангл. *blāt* 'блідий' (від прагерм. *blaita) і дангл. *blātian* 'бліднути' [6, с. 109], двн. *bhlīhhan* 'бліднути' (від пгерм. **blik-*) [6, с. 108]. Значення 'блідий' легко переходить у значення 'ставати темним' (порівняємо рос. *мерцать* і *мрачний*), звідси дісл. *blekkja* 'обманювати', давньоангл. *blēscan* 'обманювати, вводити в оману' [6, с. 108]. Отже, видається можливим сформулювати ще одну семантичну модель: 'світити' – 'втрачати колір, робити темним' – 'вводити в оману'.

Низка семантичних перетворень відображена у схемі 'світити, сяяти' – 'ставати блідим, темним' – 'змішувати' – 'помилятися', сформульованої на підставі аналізу гот. *blandan* 'змішуватися', дісл. *blanda* 'змішувати', шв., норв. *blanda* 'мішати', датск. *blande*

‘мішати’, англ. *blend* ‘мішати’, дангл. *blandan* ‘мішати’, сангл. *blenden* ‘мішати’, дзн. *blantan* ‘мішати’ від пгерм. **bland-*, що у свою чергу походить від і.-є. **bhlendh-* ‘блідий’, ‘бути чи робити хмарним, мерехтати, помилятися’ [17, с. 179; 6, с. 111; 20, с. 157]. Від варіанта пгерм. кореня **blund-* походять дісл. *blunda* ‘закривати очі’, сангл. *blundren* ‘плутати’, англ. *blunder* ‘грубо помилятися, наплутати, рухатися навпомацки’ (порівняємо з рос., укр. блудити) [1, с.182; 19, с. 76; 6, с. 111; 20, с. 157]. Можемо зробити припущення, що у запропонованій семантичній схемі не вистачає ланки ‘погано бачити’, оскільки етимологами неодноразово зверталася увага на семантичний зв’язок понять ‘світити’ і ‘бачити’.

Матеріал германських мов дає можливість розглянути семантичну модель ‘світити’ – ‘сліпий’ – ‘ставати сліпим, робити сліпим’. Показовими є такі лексеми: англ. *arch. blend* у значенні *blind* ‘сліпити’, дангл. *blenden* ‘сліпити’, дфриз. *blenda* ‘сліпити’, снн., свн., нім *blenden* ‘сліпити’, дзн. *blentan* ‘сліпити’, дісл. *blunda* ‘закривати очі, спати’. Вони також походять від і.-є. **bhlendh-* ‘блідий’, ‘бути чи робити хмарним, мерехтати’ [17, с. 179; 19 с. 75–76, 6, с. 111, 20, с. 157]. До цього етимологічного гнізда відносяться і гот. *ga-blinjan ‘робити сліпим’ та *af-blinden ‘ставати сліпим’ [19, с. 76]. Для гот. *blinds* реконструюють семантику ‘захмарений’ [19, с. 76]. Зіставивши значення слів, наведених для двох моделей, можливо більш розгорнуто сформулювати модель семантичної еволюції таким чином: ‘сяяти, світити’ – ‘ставати темним’, ‘затьмарювати зір, сліпити’ – ‘погано бачити’ – ‘змішувати’ – ‘помилятися’.

У слов’янських мовах значення ‘помилятися’ часто переходить у значення ‘ходити навмання, поволі рухатися’, що частково притаманне англ. *blunder* ‘помилятися, блукати’. Не знаходимо у відомих нам континуантах германських мов значення ‘говорити дурниці’, засвідчене для слов’янських мов, для яких моделюємо схеми: ‘світити, сяяти’ – ‘сліпити’ – ‘погано бачити’ – ‘помилятися’ – ‘ходити навмання’, ‘говорити дурниці’. Розглянемо як приклад семантику лексичних одиниць, що походять від псл. *blęsti, *blędo: сербохорв. *blesti*, *bledem* ‘говорити дурниці, богохульствувати, бурмотити’, слн. *blésti*, *blédem* ‘марити, говорити дурниці’, ст.-ч. *blésti*, *bledu* ‘розмовляти, говорити дурниці’. Слов’янські лексичні одиниці, утворені від цієї основи, споріднені з лит. *blenziu*, *blesti* ‘спати’ (порівняємо з дісл. *blundr* ‘дрімота’, припускаємо через дісл. *blundra* ‘закрити очі’), лтш. *blenst* ‘погано бачити’. Ці лексеми є також спорідненими з гот. *blinds* ‘сліпий’, *blandan sik* ‘змішувати’, дзн. *blendan* ‘затемнювати, засліплювати’, а отже, походять від і.-є. **bhlendh-/bhlondh-*, розширення від і.-є. **bhel-/bhle-* [6, с. 111; 20, с. 158; 14, с. 8]. У значеннях з’являється зв’язок понять ‘світити’ і ‘говорити’. До цього етимологічного гнізда належить також псл. *blōditi від *blodъ з похідними слн. *blōditi* ‘блукати’, ‘помилятися’, ‘говорити дурниці, розмішувати, мішати, вводити в оману’, ч. *blouditi* ‘збиватися зі шляху, блукати, помилятися’, слв. *blūdiť* ‘збиватися зі шляху’, ‘блукати’, ‘помилятися’, в.-луж. *blūdźić* ‘вводити в оману; збиватися зі шляху, блукати’, н.-луж. *blūziś* ‘заплутувати, бентежити’, ‘помилятися’, рос. блудить ‘блукати’, діал. ‘йти не знаючи шляху’, ‘обманювати’, ст.-укр. блукати, ‘збиватися зі шляху’, ‘помилятися’, ‘перелюбствувати’, укр. блудити ‘блукати, збиватися зі шляху’, ‘помилятися’ [6, с. 111; 20, с. 158; 14, с. 125–126].

Увагу етимологів вже привертав семантичний перехід ‘світити, сяяти’ – ‘дивитися’. Для рефлексів і.-є. кореня **bhel-* він також є характерним: укр. блимати, бликати, блискотити ‘кліпати очима, кидати погляди’, сербохорв. діал. блёнуть ‘дивитися’, ч. діал. *blu’skat* ‘кинути поглядом, глянути’ слн. *blascac* ‘дивитися, кидати погляд’, від пслов. *blъscati болг. блеща ‘широко відкривати очі, витріщатися’, дісл. *blīgja* ‘уважно дивитися’ [6, с. 108; 14, с. 115 – 116]. У цьому контексті розглянемо випадок розвитку значення англ. *blench* ‘ухилитися, відступати перед чимось, закривати очі на щось’ від сангл. *blenken* та дангл. *blensan* ‘обдурювати, вводити в оману’, що було формою дієслова *blink* ‘змусити кліпнути, обдурювати’ [17, с. 179].

На основі значень слн. *bréžati* ‘світати’, полаб. *brežd’ojě* ‘світає’, рос. діал. брезжать ‘світати’, вважаємо можливим сформулювати схему ‘світити, сяяти’ – ‘світати’ [14, с. 17 – 19].

Деякі приклади у германських мовах демонструють семантичний перехід ‘світити, сяяти’ – вихвалитися. Походження англ. *brag* вважають нез’ясованим [17, с. 194]. Досить переконливим здається зв’язок пгерм. **brag-* з пгерм. **breh-/breg-* ‘сяяти’, оскільки існують такі етимологічно споріднені семантичні паралелі, як дісл. *braga* ‘мерехтати (про півні-

чне сяйво) і норв. braga 'сяяти, виблискувати', діал. норв. bragla 'спалахувати, блищати', а також 'вихвалитися, показувати' [22, с. 53–54].

Для германських лексем встановлюємо семантичну модель – 'світити, сяяти' – 'швидкий рух' – 'розмахувати, плести' – 'сварити', що засвідчена в англ. braid 'заплітати, зав'язувати стрічкою, плести', сангл. breiden, braiden від дангл. bregdan 'швидко рухатися, розмахувати, ткати', дсакс. bregdan 'ткати', нідерл. breien 'в'язати', днн. brettan, свн. bretten 'тягнути, ткати, плести' від пгерм. *bregdan 'зв'язувати, сплітати' від і.-є. *bherek- 'світити' [17, с. 194; 20, с. 141; 6, с. 117 –118]. Початковим у такій семантичній моделі вважають значення 'швидкий рух'. Припускаємо, що до цієї моделі можна віднести полаб. blinskat 'гойдати на руках дитину, де є присутнім семантичний перехід 'світло' – швидкий рух'. У межах моделі відбувся розвиток значення в англ. upbraid 'лаяти, докоряти', сангл. upbreiden 'докоряти, засуджувати', дангл. up-bregdan від up, upr 'уверх, над' та дангл. bregdan 'сплітати, скручувати, кидати, махати' та у дат. bebreide 'докоряти, лаяти' [18, с. 1680].

Досить прозорим є розвиток семантики за моделлю 'світити, сяяти' – 'світити тьмянним світлом, блищати блискати (про блискавку), бити', багато прикладів для якої знаходимо у слов'янських мовах. Наведемо деякі з них: укр. блимати, бликати, блискотіти 'світити слабким, тьмянним світлом, мерехтити', від псл. *bliskati/*blastati болг. бляскам 'блищати', сюди ж діал. бльскам 'бити, вдарити, штовхати', макед. блеска 'поблискувати, виблискувати', сербохорв. блистати 'сяяти', слн. bliskati 'виблискувати', bliskati 'сяяти', ст.-ч. blyskati 'сяяти, виблискувати', ч. blyskati 'блискати (про блискавку)', в.-луж. blyсcaś 'виблискувати, сяяти', н.-луж. blyсcaś 'блищати, виблискувати', п. blyсcaś 'сяяти, блищати, мерехтити', слн. blāscāc 'виблискувати', рос. блистать, блестеть, діал. рос. блискачь 'виблискувати', укр. блискати, блисконутити, блискотіти, блистіти, блеснути 'блищати, виблискувати', 'вдарити' [14, с. 116].

У германських мовах знаходимо схему 'світити, сяяти' – 'червоніти, зашарітися', відображену в англ. blush 'почервоніти, зашарітися', сангл. bluschen 'сяяти, бути чи стати червоним', дангл. blyscan 'почервоніти, зашарітися', нідерл. blozen 'зашарітися', шв. blossa 'почервоніти' [17, с. 182; 6, с. 108].

Отже, звернення до типологічних аналогій для аналізу семантики лексем германських та слов'янських мов, що походять від і.-є. *bha- 'світити' й і.-є. *bhel- 'блискучий, білий' та їхніх розширень, зробило можливим виділити моделі семантичної еволюції від праіндоєвропейської епохи до сучасного етапу розвитку мов. В окремих випадках вдалося зробити припущення щодо втрачених ланок у схемах еволюції значення. Деякі із опрацьованих схем є властивими для обох груп мов (принаймні на певному етапі розвитку), проте існують семантичні моделі, що є власне германськими або власне слов'янськими.

У подальшому для наукової переконливості семантичних моделей планується проаналізувати значення більшої кількості континуантів і.-є. *bha- 'світити' та і.-є. *bhel- 'блискучий, білий' у германських і слов'янських мовах. Доречним буде звернутися до діалектних одиниць, зокрема у частині, що стосується германських мов, для створення мотиваційної бази змін у структурі коренів з семантикою світла. Важливо провести паралелі з моделями семантичного розвитку континуантів інших праіндоєвропейських коренів зі значенням світла. Перспективними нам видаються спроби побудови семантичних полей і мікрополей у хронологічній послідовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р. А. Сравнительно-семасиологические исследования (Романские языки) / Рубен Александрович Будагов // М. : Издательство Московского Университета, 1963. – 304 с.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [АН УРСР. Ін-т. мовознавства ім. О. О. Потебні; ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред. та інші)]. – К.: Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6.
3. Зализняк А. А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии / Анна Анатолієвна Зализняк // Вопросы языкознания, 2001. – № 2. –
4. С. 13 – 26.

5. Левицкий В. В. Индоевропейские корни *sep(h)ə- / *sp(h)e-, *erə- / *re, eļə- / *le 'резать, связывать, гнуть' и их дериваты в германских языках / Виктор Васильевич Левицкий // Вопросы языкознания, 2003. – № 1. – С. 37 – 62.
6. С. 37 – 62.
7. Левицкий В. В. Семантический синкретизм в германском и индоевропейском / Виктор Васильевич Левицкий // Вопросы языкознания, 2001. – № 4. – С. 94 – 106.
8. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / Виктор Васильевич Левицкий – Винница : Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
9. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / Виктор Васильевич Левицкий – Винница : Нова Книга, 2010. – Т. II. – 368 с.
10. Мельничук А. С. Об одном из важных видов этимологических исследований / Александр Саввич Мельничук // Этимология. – Москва: Наука, 1969. – С. 57–67.
11. Трубачов О. Н. «Молчать» и «таять». О необходимости семасиологического словаря нового типа / Олег Николаевич Трубачов // Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. – М. : Наука, 1964. – С. 100 – 105.
12. Трубачов О. Н. Приемы семантической реконструкции / Олег Николаевич Трубачов // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. – М., 1988. – С. 199 – 222.
13. Трубачов О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика / Олег Николаевич Трубачов // Принципы и методы лингвистических исследований. – М., 1976. – С. 147 – 179.
14. О. В. Царегородцева История и этимология русских светообозначений – рефлексов славянской основы *svět- / Оксана Викторовна Царегородцева // Вестник Томского государственного университета, 2009. – № 324. – С. 56 – 90.
15. О. В. Царегородцева Русские светообозначения в индоевропейском контексте (семантический аспект) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Оксана Викторовна Царегородцева. – Томск, 2009. – 27 с.
16. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под. ред. О. Н. Трубачева . – Вып. 2. – М. : Наука, ИРЯ РАН, 1975. – 238 с.
17. Buck C. A dictionary of selected synonyms in the principal indo-european languages / Carl Buck. – Chicago, 1949. – 1515 p.
18. Buck C. Words of speaking and saying in Indo-European languages / Carl Buck. – Georgias Press, 2009. – 54 p.
19. Klein E. A comprehensive etymological dictionary of the English Language / Ernest Klein. – Amsterdam : Elsevier, 1966 . – Vol. 1. – 853 p.
20. Klein E. A comprehensive etymological dictionary of the English Language / Ernest Klein. – Amsterdam : Elsevier, 1967. – Vol. 2. – P. 854 – 1776.
21. Lehmann W. P. A Gothic Etymological Dictionary / Winifred P. Lehmann. – Leiden: E. J. Brill, 1986. – 712 p.
22. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bern, München: Franke Verlag, 1959. – 1183 p.
23. Watkins C. The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots / Calvert Watkins. – Houghton Mifflin, 2000 . – 149 p.
24. Vaan M. de The etymology of English to brag and Old Icelandic bragr / Michiel de Vaan // NOWELE. – Vol. 41, 2002. – P. 151-174.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОВИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Тетяна Олійник

Кандидат філологічних наук, доцент, докторант,
Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
01601, Україна, вул. Володимирська, 60, e-mail: astra-ol@yandex.ru

UDC: 413.13(43)

ABSTRACT

Oliylyk T. Linguistic-cultural features of time interpretations in English-Ukrainian translation.

The cultural specificity of space representation in English-Ukrainian translation is considered in the article. It is proved that in different cultures, this space can be described in different ways, depending on what type of information is valuable for a recipient and a speaker for space description. Phenomena with extra-linguistic interpretation, related to background knowledge are studied. The possibility and necessity of cultural approach to translation is proved. Cultural patterns in speech structuring reality in two cultures are found. Linguistic-cultural possibilities of the different language groups are studied. The influence of culture on translation is investigated.

Keywords: linguistic-cultural features, translation, frame, culture, time.

Олейник Т. Лингвокультурные особенности временных интерпретаций в англо-украинском переводе.

В статье рассмотрена культуральная специфика способов представления пространства в англо-украинском переводе. Доказано, что в разных культурах это пространство может описываться по-разному, в зависимости от того, какую информационную ценность имеет описание пространства для реципиента и говорящего. Исследованы явления, которые имеют внеязыковую интерпретацию и связаны с фоновыми знаниями. Обоснованы возможности и необходимости культурологического подхода к переводу. Выявлено культуральные закономерности в языковом структурировании действительности двух культур. Изучены лингвокультурологические возможности различных языковых групп. Исследовано влияние культуры на перевод.

Ключевые слова: лингвокультурологические особенности, перевод, фрейм, культура, время.

У статті розглянуто культуральну специфіку способів представлення часу в англо-українському перекладі. Доведено, що у різних культурах час може описуватися неоднотипно, залежно від того, яку інформаційну цінність він має для реципієнта і мовця. Досліджено явища, які мають позамовну інтерпретацію і пов'язані з фоновими знаннями. Простудійовано вплив культури на переклад.

Ключові слова: лінгвокультурологічні особливості, переклад, фрейм, культура, час.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останнім часом перекладознавці звертають особливу увагу на культуру, знання якої має велике значення для успішного перебігу та результату перекладу. Однак чіткої культурознавчої концепції у перекладі, пов'язаної із мовою, поки немає. У статті розглядаємо лінгвокультурознавчий підхід до перекладу, який би заповнив прогалину в теорії перекладу і відобразив особливості перекладу культури.

Аналіз досліджень проблеми. Проблеми перекладу інокультурних маркерів найбільш повно представлено в культурно-етнічній концепції перекладу Ю. Найди і його послідовників. Ю. Найда цілком справедливо зазначає, що, працюючи з мовою, необхідно визнавати її невід'ємний зв'язок із культурою. На його думку, немає таких мов, які сегментували б позамовний досвід ідентично. Це означає, що не може бути такої дослівної перекладацької відповідності, яка була б абсолютно точною у смислового значенні. Ніякий переклад не може бути повним еквівалентом того, про що говориться у вихідному тексті. Іншими словами, переклад завжди веде до (1) втрати частини інформації, (2) збільшення інформації та / або (3) непрямого подання інформації або навіть до спотворення.

Ю. Найда виокремив загальні принципи, які використовуються у перекладі інокультурних явищ. Хоча сьогодні загальною стратегією щодо перекладу інокультурних явищ слугує стратегія перенесення інокультурного явища, у перекладі можуть спостерігатися пропуски інформації про культурні явища. Другий принцип Ю. Найди – заміна культурної ознаки вихідної культури культурною ознакою цільової культури. Третій принцип – перенесення ознаки. При цьому можливе пояснення перенесеної ознаки, наприклад, «коштовний камінь аметист» [4, р. 45].

Такі перетворення необхідні, оскільки дають змогу досягти того, що Ю. Найда називає «динамічною еквівалентністю», для досягнення якої перекладач повинен орієнтуватися не так на формальні особливості оригіналу, як на реакцію реципієнта перекладу, домагаючись максимальної зрозумілості та природнього перекладу, дотримання всіх норм мови, якою здійснюється переклад [5, р. 77; 2, с. 23].

Метою нашої статті є обґрунтування можливості і необхідності лінгвокультурологічного підходу до перекладу та виявлення культуральних закономірностей у мовній структурі дійсності.

Мета визначає **завдання** дослідження: визначити лінгвокультурологічні особливості організації інформації у мові; вивчити лінгвокультурологічні можливості різних мовних угруповань; дослідити вплив культури на переклад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для аналізу матеріалу використовуємо фреймову методику, яка дає змогу наочно простежити механізм побудови висловлювання із певними культуральними ознаками. Зазначимо, що активацією фрейма визнається вживання будь-якої ознаки, оскільки це є частиною фрейма, який характеризує вислів у цілому. Особливості вживання тієї чи іншої одиниці характеризують висловлювання загалом.

У нашій статті зосередимо увагу на культуральній специфіці способів представлення часу в англо-українському перекладі.

Ознаки, що демонструють способи представлення часу, мають позамовну інтерпретацію. Це явища, які пов'язані із фоновими знаннями і які залежать від знань перекладача. Вони і мають безпосередньо культуральний характер.

Активация узагальнювального фрейма спостерігається в англійській мові при структурванні знання про час: He loved the big out-of-season fruits, yellow peaches and oranges, that glowed in their green boxes [7, р. 81–82]. У цьому висловлюванні часова ознака out-of-season не конкретна стосовно до певної пори року, час року описується невизначено.

У наступному висловлюванні ознака tea належить до розряду часових, оскільки вона вказує на час п'ятигодинного чаю, і для представника англійської культури інша експлікація не потрібна: Bob and Eva Storr came to tea the next day [5, р. 41]. У перекладі українською мовою спостерігається часовий уточнювальний фрейм. Крім того, у другому українському виразі спостерігається культурно-прагматична адаптація: перекладач визначає, що час чаю – це час після обіду: Йому подобалося бачити величезні стиглі фрукти, жовті персики й апельсини, які ласо лисніли на зелених лотках [2, с. 65]; На другий день під час післяобіднього чаю з'явилися Боб і Ева Стор (Переклад наш. – Т. О.).

Останній приклад характерний тим, що він значно адаптований для сприйняття українським реципієнтом, оскільки час обіду в українській культурі – це час середини дня, тоді як в англійській культурі обід відбувається у вечірній час. Знання цього відносяться до галузі фонових знань. Якщо таке знання відсутнє у реципієнта перекладу, то це знання слід йому надати або компенсувати іншою інформацією [3, р. 43]: A day or two later

Mrs Strickland sent me round a note asking if I could go and see her that evening after dinner [8, p. 48] / День або два потому місіс Стрікленд прислала мені записку, в якій питала, чи не можу я зайти до неї ввечері [1, с. 31]; Late that afternoon Hagen received a call from the producer's secretary that a car would pick him up within the hour to take him out to Mr Woltz's country home for dinner [7, p. 58] / Ближче до вечора Хейгену зателефонувала секретарка і сказала, що приблизно через годину за ним заїде машина і відвезе його до Вольца за місто, обідати [2, с. 46].

Зазвичай використання тимчасового уточнювального фрейма в українській мові супроводжується культурно-прагматичною адаптацією, що наближає англокультурні часові маркери до маркерів української культури. Це стосується не тільки таких ознак, як dinner, а й lunch («сніданок»), хоча lunch за часом ближче до українського «обіду», ніж «сніданку» (тим більше, що breakfast – сніданок як такий також має місце в англійській культурі: He ordered breakfast and newspapers to be sent up to his room ... [7, p. 53] / Він замовив собі в номер сніданок і свіжі газети ... [2, с.42]; You are staying to dinner, aren't you, Rudolph [9, p. 206] / Ти ж залишишся повечеряти, Рудольф, чи не так? [4, с.129]; If you'll excuse me a moment, I'll go and change for dinner [9, p. 213] / Якщо ти не заперечуєш, я на хвилину піднімуся переодягнутися до вечері [4, с. 134]; After lunch they were both overwhelmed by the sudden flatness that comes over American travellers in quiet foreign places [6, p. 43] / Після сніданку на обох раптом напала туга, яка часто долає американців у тихих куточках Європи [3, с. 15]; We were sitting in the dining-room having lunch [5, p. 31] / Ми сиділи в їдальні і снідали (Переклад наш. – Т. О.); She gives luncheon-parties [8, p. 32] / Вона пригощає гостей сніданками [1, с. 14].

Культурно-прагматична адаптація спостерігається також при описі часу дня, оскільки способи представлення знання про час у різних культурах можуть бути різними: The appointment would be at ten AM [7, p. 54] / Зустріч відбудеться о десятій ранку [4, с. 42]; But the ten AM appointment was a bad sign [7, p. 54] / А ось те, що зустріч призначена на десяту ранку, погана ознака [2, с. 43].

В обох мовах активується часовий уточнювальний фрейм, однак в англійській мові його термінал заповнений латиноосновним часовим покажчиком, а в українській – вказівкою на частини доби. Латинізація опису часової ознаки може бути пояснена традиційно сильним впливом латини в західній культурі [1, с. 182]. Ймовірно, це пов'язано з тим, що офіційною мовою деяких світових релігій, що мають значний вплив у Західному світі, є латинська. А культові установи ще в Середні віки слугували центрами освіти в Європі. Тому деякі поняття і способи їх подання, що виникли в той час, виявилися досить життєздатними і збереглися до наших днів. Це стосується не тільки часових ознак, але й ознак інших галузей культури, наприклад, освіти (PhD), медицини (M.D.) [див.: 7].

Крім того, англійська культура досить прихильно ставиться до іншомовних вкраплень у своїх текстах. Ці іншомовні вкраплення виявляються культурними маркерами, які сигналізують про культурну належність подій, описуваних у творі. Наприклад, якщо в тексті є французькомовні лексичні одиниці, то це вказує на франко-культурну належність описуваних подій. Наведені нижче приклади даємо без їх перекладу українською мовою, оскільки наводимо їх для ілюстрації положення про те, що саме в англійському тексті іншомовні одиниці часто даються мовою оригіналу, тобто без перекладу їх англійською мовою: 'Au revoir, chere Madame. You will get a bus at the Avenue de Neuillv' [8, p. 188]; Presently Nicky wandered over to where they were playing trente et quarante [8, p. 208].

Латиноосновні часові покажчики не є інокультурними (стосовно до англійської культури) маркерами. Вони властиві англійській культурі і служать маркерами саме англійської культури.

Узагальнювальний фрейм, який лежить в основі англійських висловлювань, що описують час, характеризує деяку невизначеність часових ознак. Переклад українською мову супроводжується не тільки культурно-прагматичною адаптацією, але і зміною змісту висловлювання, оскільки деякі часові ознаки, які характерні в англійській культурі і мові, неоднозначно описують частину доби, наприклад: 'I've got two tickets for the ballet on Saturday night. I wondered if you'd care to see it.' 'Saturday night?' 'I mean evening.' I said, cursing myself [5, p. 70] / – Я взяв два квитки на суботній балет, може ви хочете піти? – На суботній балет? – Я хотів сказати: на балет в суботу ввечері, – сказав я, подумки проклинаючи себе (Переклад наш. – Т. О.).

Узагальнювальний часовий фрейм може призвести до того, що англійський вислів неправильно тлумачиться перекладачем, і, як результат, це веде до некоректного з культурологічної позиції перекладу: Tom is going tonight [7, p. 43] / Сьогодні вночі туди вилітає Том [2, с. 35].

Tonight означає як «сьогодні ввечері», так і «сьогодні вночі». Перекладач вибирає варіант «сьогодні вночі», хоча це неможливо, оскільки в США (саме там відбуваються події, описувані в романі «Хрещений батько») авіарейси на внутрішніх лініях вночі не відбуваються.

Іноді інокультурні маркери не зазнають культурно-прагматичної адаптації при перекладі висловлювання українською мовою. Це пояснюється, очевидно, прагненням перекладача зберегти англо-культурний колорит, тим більше що деякі англокультурні маркери широко використовуються в українській культурі: I'm trying to take June on a platonic weekend [5, p. 72] / Я от все намагаюся вмовити Джун провести зі мною платонічний уїк-енд (Переклад наш. – Т. О.).

У наведених прикладах активується узагальнювальний часовий фрейм. Активація часового уточнювального фрейма вела б до «розгортання» ознаки «уїк-енд» на складники – субота і неділя. Однак цього не відбувається, оскільки термін «уїк-енд» широко вживається і в українській культурі.

Часові ознаки в англійській мові можуть бути представлені зазначенням певної історичної особи, яка в англійській культурі є загально визнаним представником тієї чи іншої епохи, або та чи інша історична епоха асоціюється у свідомості представників англійської культури саме з цією особистістю. Зрозуміло, що далеко не всі історичні діячі англійської культури відомі українському реципієнту. Тому при перекладі зазвичай ігнорується вказівка на діяча, його ім'я ніби маскується загальним описом часу, в який він жив. У таких випадках в англійських висловлюваннях спостерігається персонально-часовий фрейм, а в перекладних українських висловлюваннях – уточнювально-часовий. Ми називаємо його уточнювально-часовим, оскільки його використання дає можливість уточнити для українського реципієнта той час, який розуміємо в англійському вислові при описі часу за посередництвом вказівки на особу-діяча тієї епохи: The name of the street was Hangman's Lane; probably, I thought, a hangman had actually lived there, an interesting bloody-handed Elizabethan hangman, not a seedy little bore in a bowler hat [5, p. 38-39] / Вулиця ця називалася Провулок Ката, і я подумав, що, ймовірно, колись там і справді жив кат, справжній середньовічний кат – колоритна фігура із закривавленими руками, яка не має ні найменшої схожості з непоказним чоловічком у казанку (Переклад наш. – Т. О.).

Іноді персоналізація часової ознаки вказує, що мовець має на увазі не якусь певну епоху, а щось старе, що давно вийшло з ужитку. Це експлікується у перекладі: You're not going to be jealous and possessive and Victorian, are you? [5, p. 45] / Ти ж не захочеш бути старомодно-ревнивим, виявляти власницькі інстинкти? (Переклад наш. – Т. О.).

Імена історичних осіб і громадських діячів часто функціонують у двох якостях: як власне ім'я і як дескриптор [6, p. 40]. У цьому полягає їх цінність для перекладу, оскільки в перекладі не завжди виявляється можливим зберегти «власність» імені, однак дескриптивність зазвичай зберігається (Elizabethan – середньовічний, Victorian – старомодний).

Персонально-часовий фрейм може активуватися і в українському висловлюванні, однак він поєднується з часовим уточнювальним, що робить висловлювання більш інформативним для українокультурного реципієнта: The Town Hall was a queer mixture of Gothic and Palladian with battlements and turrets and pillars and two stone lions [5, p. 35] / Ратуша видавалася досить химерною сумішшю готики і неокласицизму в дусі Палладіо, з зубчастими стінами, башточками, колонами і кам'яними левами (Переклад наш. – Т. О.).

Як англокультурні часові маркери можуть бути невідомі українокультурному реципієнту, так і українокультурні часові маркери виявляються маловідомими представнику англійської культури. Культуральні неточності в творах анломовних авторів при перекладі українською мовою культурально адаптуються, маркери узгоджуються із українською (російською) культурно-історичною нормою: The chauffeur, a Russian Czar of the period of Ivan the Terrible, was a self-appointed guide [6, p. 44-45] / Шофер, справжній російський боярин часів Івана Грозного, добровільно взяв на себе обов'язки гіда [3, с. 17].

Припустимо, що Ф. С. Фіцджеральд, з твору якого взято приклад, не зовсім уявляв, хто такий був Іван Грозний і яка була соціальна ієрархія середньовічної Русі. Перекладач

виправляє допущену письменником некоректність, розставляючи культурні маркери «боярин», «Іван Грозний» на свої місця.

На підставі наведеного вище англomовного висловлювання можна припустити, що при його написанні Ф. С. Фіцджеральд перебував під впливом стереотипів своєї культури, в якій монарх носить назву king або queen («король», «королева»). У російській культурі найвищим титулом є «цар», «цариця», порівн.: 'Hello, queen of my heart, I said, taking a cup of tea' [5, p. 72] / «Привіт вам, царице мого серця», – сказав я, беручи собі чашку чаю (Переклад наш. – Т. О.).

Усвідомлюючи, що czar – це щось дуже російське і високе, Ф. С. Фіцджеральд, можливо, припустив, що це щось наближене до монарха, але не сам монарх, тобто в його розумінні, czar на ієрархічній драбині знаходиться нижче, ніж king. Коригування подібних культуральних невідповідностей знаходиться повністю у владі перекладача.

Крім того, наведений англійський приклад цікавий в тому значенні, що в ньому використовується ім'я Івана Грозного в перекладі англійською мовою Ivan the Terrible. Імена зазвичай зберігаються в транскрипції мови тієї культури, до якої ці імена належать. Це робиться для того, щоб уникнути непорозуміння у міжмовній комунікації. Однак деякі з них все ж перекладаються, передусім для забезпечення розуміння їх реципієнтом [6, p. 41], тим більше, коли йдеться про переклад додатків, як у випадку з Іваном Грозним – Ivan the Terrible.

ВИСНОВКИ

Загалом проблема, як особа використовується для вказівки часу, або проблема персоналізації часових ознак, є дуже цікавою і складною. Переважання одних персонально-часових асоціацій над іншими, розвиток цих асоціацій пов'язані з екстралінгвістичними умовами. При цьому велике значення має інтелектуальний рівень як автора тексту, що використовує імена як маркери епохи, так і особистості перекладача. Це питання залишається актуальним і потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич А. Я. Представления о времени в средневековой Европе / А. Я. Гуревич // История и психология. – М.: Наука, 1971. – С. 159–198.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода: Лингвистические аспекты / В. Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Komissarov V. N. Language and Culture in Translation: Competitors or Collaborators? / V. N. Komissarov // Traduction, Terminologie, Redaction: Languages and Cultures In Translation Theories: Studies In the Text and Its Transformations. – Montreal: Univ. of Concordia, 1991. – Vol. 4. – No. 1. – P. 33–47.
4. Nida E. Toward a Science of Translating / E. Nida. – Leiden: Brill, 1964.
5. Nida E. A. Linguistics and Ethnology in Translation Problems / E. Nida // Word. – 1975. – No. 1. – P. 194–208.
6. Pappegaaij B. Text Coherence in Translation / B. Pappegaaij, K. Schubert. – Dordrecht–1. Providence: Foris Publications, 1988. – 211 p.
7. Webster's School Dictionary. – Springfield (Mass.): Merriam–Webster Inc. Publishers, 1986. – 1167 p.
2. Матеріали дослідження:
  1. Моем С. Місяць і мідяки. На жалі бритви: [роман] / С. Моем; [пер. О. Мокровольського, О. Жомніра]. – К.: Дніпро, 1989. – 574 с.
  2. Пюзо М. Хрещений батько: [роман] / М. Пюзо; [пер. В. Батюк та О. Овсюк]. – К.: Рад. письменник, 1991. – 447 с.
  3. Фіцджеральд Ф. С. Ніч лагідна: [роман] / Ф. С. Фіцджеральд; [пер. М. Пінчевського]. – К.: Дніпро, 1975. – 335 с.
  4. Шоу Б. Багач, бідняк: [роман] / І. Шоу; [пер. В. Верховеня]. – Харків: Фоліо, 2007. – 638 с.
  5. Braine J. Room at the Top: [novel] / J. Braine. – М.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – 272 p.

6. Fitzgerald F. S. Tender is the Night: [novel] / F. S. Fitzgerald. – M.: Raduga Publishers, 1983. – 400 p.
7. Puzo M. The Godfather: [novel] / M. Puzo. – London-Sydney: Pan Books Ltd., 1974. – 448 p.
8. Maugham W.S. The Moon and Sixpence: [novel] / W. S. Maugham. – M.: Progress Publishers, 1969. – 240 p.
9. Shaw B. Rich Man, Poor Man. – Seven oaks, Kent: New English Library, 1985. – 767 p.

МОРФЕМНО-СЛОГОВАЯ КОРРЕЛЯЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Галина Потапова

Кандидат філологічних наук, доцент, кафедра російської та української мов, факультет російської філології, Київський національний лінгвістичний університет, 03680, Київ-150, вул. Лабораторна, 5/17 кімн.1010

UDC: 81'373.611

ABSTRACT

В статье рассматривается морфемно-слоговая корреляция слов различных частей речи в современном русском языке. Используя результаты экспериментальных исследований, автор делает вывод о зависимости морфемно-слоговой корреляции от частеречной соотнесенности слова.

Ключевые слова: морфема, слог, морфемно-слоговая корреляция, частеречное ограничение, корень, суффикс, морфологизация, семасиологизация.

У статті розглянуто морфемно-складову кореляцію слів різних частин мови у сучасній російській мові. Використовуючи наслідки експериментальних досліджень, авторка пов'язує морфемно-складову кореляцію з частиномовним обмежуванням.

Ключові слова: морфема, склад, морфемно-складову кореляція, частиномовні обмежування, корень, суфікс, морфологізація, семасіологізація.

ВВЕДЕНИЕ

Проблема морфемно-слоговой корреляции в русском слове привлекала внимание многих грамматистов. Связано это с тем, что с одной стороны, внутри слова слоговые и морфемные границы не совпадают, соответственно на стыках морфем слоговые границы совмещены (Герценберг, С.72).

В рамках данной проблемы хотелось выяснить, можно ли считать морфемно-слоговую корреляцию фактором частеречного ограничения.

В русском языке, в отличие от слоговых языков, слог не является носителем даже элемент значения и воспринимается на первый взгляд как чисто акустико-артикуляционная единица. И.А. Бодуэн де Куртене, опираясь на теорию морфологизации и семасиологизации фонетических элементов, открыл, что совпадение или несовпадение морфологических единиц с фонетическими единицами второй степени – слогами, принадлежит не к чисто фонетической сфере, а становится по необходимости морфологической чертой, при условии повторения в целом ряде слов (Бодуэн де Куртене: 163-175). Другими словами, слоги, образуя ритмическую структура слова, а через него каждого конкретного языка являются не только фонетическим, но и морфологическим элементом. Отсюда, можно предположить о взаимовлиянии слоговых и морфемных границ слова.

Слог - универсальное фонетическое явление. Его определяют и как фонетико-фонологическую единицу, занимающую промежуточное положение между звуком и речевым тактом. (Лингвистический: 470), и как отрезок речи, заключенный между двумя минимальным растворами, характеризующийся увеличением звучности и являющийся естественной единицей сегментации речевого потока (Ахманова: 427), как минимальный отрезок фонетического континуума, простейшую, наименьшую артикуляторную единицу, звук или несколько звуков, произносимых одним толчком выдыхаемого воздуха (РГ:1, 22.), как минимальную произносительную единицу, которая артикуляционно не может быть дальше разложима (Матусевич: 166) и т. д. Подытоживая все сказанное можно

утверждать, слог служит определённым организатором ритма слова, этому в значительной степени способствует повторяемость слогов в составе слова (Касевич: 44).

Экспериментальные исследования доказывают, что при определённых аномалиях в речевом поведении организация слогового контура слова сохраняется (Виноградов). Слоговой контур, как наиболее общая фонологическая характеристика, поступает в виде программы в речевой аппарат, потом вводится информация о порядке следования слогов и их качестве. Так как слог – минимальная произносительная величина, единицу меньшую, чем слог, человек произнести не может, для слога существует определённый алгоритм. В слоге сливаются сначала артикуляционные – при порождении, а затем акустические – при восприятии характеристики согласного и гласного. То, что слог программируется, подтверждается тем фактом, что если из речевого потока изъять гласный, то по остаткам артикуляционных работ, которые накладываются на согласный, аудиторы свободно воссоставляют согласный.

Впервые в русском языкознании упоминание о слоге находим у В.К. Третьяковского в работе «Разговор между Чужестранным человеком и Российским об орфографии старинной и новой и о всем, что принадлежит к сей материи» (Третьяковский: 316). В этой работе задолго до И.А. Бодуэна де Куртенэ, создано первое «фонетическое» описание. Сегодня мы можем относиться к этой работе скептически, что ни умаляет достоинств исследования. Автором были «разведены» понятия буква и звук. Что стало революционным для того времени. Ведь все предыдущие грамматики отождествляли звук и букву. Следующим шагом стало описание слога и разработка и обоснование правил русского слогоделения. Хотя при этом слоги по-прежнему считались частями слова. В работах В.К.Третьяковского, М.В. Ломоносова (Ломоносов:394), И. Рижского (Рижский: 50), И. Орнатовского (Орнатовский: 36) содержатся положения, что слова делятся на части, распадаются на отдельные слоги, из которых могут быть составлены слова. В. Белинский слогами называет части слова, слоги, которые в свою очередь распадаются на: корень, приставку и «окончательную форму, при чем корень - первоначальный слог, из которого строится слово; приставка - другой слог соединенный с ним (Белинский:42).

Так продолжалось вплоть до появления работ И.А. Бодуэна де Куртенэ. Он выделил и описал слог в трех аспектах фонетики:

- в функционально-лингвистическом – это фонологическая единица второй степени, в отличие от фонемы. (Бодуэн де Куртенэ :165);
- в артикуляционном – с точки зрения произношения – это комплекс произносительных работ, исполняемых во время одного выдыхания;
- в акустическом – по слуховому восприятию – это комплекс этих впечатлений, объединенных общим впечатлением от одного дыхания (Бодуэн де Куртенэ:252).

Всплеск интереса к морфемно-слоговой корреляции произошел в 80-х годах прошлого века, в связи с новыми открытиями в области экспериментальной фонетики и морфонологии. Была выдвинута гипотеза о том, что соотношения слоговых и морфемных структур в слове зависит от вида морфемы. При исследованиях было обнаружено, что фонетическая структура корня и аффиксов различна [работы Зубковой Л.Г.]. Объяснить это именно тем, что гласные и согласные выполняют не только различные в смыслообразовании, но и играют разную роль в передаче как лексического, так и грамматического значения слова. Вещественное лексическое значение передается согласными, потому что именно консонантная структура является хранителем смысловых позиций [согласные можно считать смыслоопознавателями]. Гласные же дифференцируют омонимичные консонансные структуры и передают, часто наряду с согласными, грамматическое значение. Такое «разграничение» роли гласных и согласных в слове связано с тем, что на распределение гласных, сравнительно с согласными, накладываются более сильные статистические ограничения, характер которых связан с артикуляционной базой гласных (Зубкова 1990).

Различно также и соотношение длины слога и морфемы в словах разных частей речи. Так русский корень в среднем состоит из 1,2 слогов, при чем, корень в словах самостоятельных частей речи [кроме местоимений] – 1,28 слогов; в словах служебных частей речи - 0,9 слога, собственно-знаменательных - 1,4 слога, местоименных – 0,7 слога, именных 1,5 слога; глагольных- 1,1 слога. (Попова). Комментируя данные о глагольных

корнях, следует отметить, что глагол сам по себе и силу большей синтетичности может быть длиннее имени. В глаголах также «ощутительна борьба с моносиллабизмом слова. Односложный тип слова [обычный в системе имен и местоимений и пополняемый «сокращенными существительными»] непродуктивен в строе глагола» (Виноградов 1972:335).

Таким образом, различие в длине корня зависит от функционально-семантических различий. Глагол, как более грамматичный, сближается с местоимениями и служебными словами. «В русском языке меньшая длина глагольного корня в сравнении с именным - следствие не столько синтетичности глагола, сколько его грамматичности.» (Зубкова 1990:171)

Объем и фонетическая структура морфемы зависят от типа и характера грамматической структуры всего языка, частеречной принадлежности слова. Агглютинация и аналитизм способствуют совпадению морфемных и слоговых границ. Фузия и синтетизм, соответственно, нет. Исходя из максимальной взаимосвязности и слитности компонентов слога, Л.Г.Зубкова считает, что переразложение слогов на стыке морфем, вхождение в один слог фонем, относящихся к разным морфемам, проявлением фузии безотносительно к тому происходят при этом морфонологические чередования, связываемые обычно с фузией или нет (Зубкова. 1984: 74).

В русском языке агглютинация и фузия сосуществуют в разных частях речи. В системе русского глагола флективный строй осложнен агглютинативным построением отдельных форм (Виноградов,1986: 350). В глаголе служебные морфемы получают большую нагрузку, чем в имени, за глагольными аффиксами закреплено обычно больше значений, чем за именными. Все это опровергает теорию, согласно которой «специфика морфемного строения слова в каждом данном языке обычно не зависит от принадлежности слова к определенному лексико-грамматическому разряду» (Ярцева:114).

Несмотря на то, что в настоящее время фонетические различия между классами слов исследовано явно недостаточно, установлено, что расхождения в морфонологической структуре имени и глагола связаны с наличием/отсутствием морфонологических чередований, их типов, числа и длины альтернативных рядов и др. При словоизменении субстантивный корень меньше подвержен алломорфному варьированию, нежели глагольный. Существительные уступают глаголам по числу и длине альтернативных рядов, по степени фонологических различий между альтернантами (Зубкова:172).

Исходя из всего сказанного выше, мы приходим к выводу, что морфемно-слоговая корреляция в русском языке прямо зависит от принадлежности слова к той или иной части речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М .1969, С.427.
2. Белинский В.Г. Основания русской грамматики для первоначального обучения.// Белинский В.Г. Полное собрание сочинений в 13 томах, т.2 –М.,1953 – С.32–46.
3. Виноградов В.В. Русский язык. - М.,1972.С.335.
4. Бодуэн де Куртене И.А.. О связях фонетических представлений с представлениями морфологическими, синтаксическими и семасиологическими, Т.2,163-170.
5. Л.Г. Герценберг Морфологическая структура слова в ирландских языках // «Морфологическая структура слова в индоевропейских языках»,М.1970.С.7].
6. Виноградов В. А. Сингармонизм и фонология слова. Автореф. Дис., М.,1966.
7. Герценберг Л.Г. Морфологическая структура слова в ирландских языках // «Морфологическая структура слова в индоевропейских языках». – М., 1970.– С. 70–82.
8. Зубкова Л.Г. Фонологическая типология слова. – М., 1990.– 254 с.
9. Зубкова Л.Г. Морфемно–слоговая корреляция в акцентной структуре имени и глагола в русском языке.// Экспериментально–фонетический анализ речи .– Л.: Из–во Ленинг. ун–та.– 74 – 92 с.
10. Зубкова Л.Г. Части речи в фонетическом и морфологическом освещении. – М, 1984.– 230 с.
11. Касевич В. Б. Слог в общем и восточном языкознании // Теория языка. Методы его исследования и описания. Л., 1981, С.44.
12. Лингвистический энциклопедический словарь, 1990,С.470.

13. Ломоносов М.В. Российская грамматика, П.с.с. т.7 М-Л,1952 с.394.
14. Матусевич М.И Современный русский язык. Фонетика.– Москва, 1976.– С.166.
15. Орнатовский И. Новейшее начертание правил российской грамматики на началах всеобщей, основанных, сочиненное Иваном Орнатовским, Харьков 1810.
16. М.В.Панов Русская фонетика. М., «Просвещение», 1967, С.35.
17. Попова Е.Н. Соотношение морфемы и слога в русском языке.- Ақд-
18. Рижский И. Введение вокруг словесности И. Рижского, Харьков,1806,с.50-62
19. Третьяковский В. К. Разговор между Чужестранным человеком и Российским об орфографии старинной и новой и о всем, что принадлежит к сей материи, [1748]. В: кн.: «Сочинения В. К. Третьяковского», т. 3, Спб., 1849, стр. 1—ХП, 1—316.
20. Трубецкой Н.С. Основы фонологии – М.1960.С.88.
21. Ярцева В.Н. О принципах определения морфологического типа языка//Морфологическая типология и проблема классификации языков М, Л.,1965.С.114.

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ЛОКАЛІЗМИ В СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ

Ірина Нечитайло

Доктор філологічних наук, доцент, кафедра російської та української мов,
факультет російської філології, Київський національний лінгвістичний університет,
03680, Київ-150, вул. Лабораторна, 5/17 кімн.1010

UDC: 81-115'44'37:811.16'282

ABSTRACT

The article is devoted to the theoretical elaboration of the Proto-Slavic dialectisms problem in Slavonic languages, to the definition of their principle territorial, lexico-semantic and word-building characteristics.

Key-words: Proto-Slavic dialectism, deverbative word, semantic transformations, models of semantic word-formations, structural-genetic types, isoglosses, dialectal differentiation of proto-language.

Статтю присвячено теоретичному опрацюванню проблем праслов'янських діалектизмів у слов'янських мовах, визначенню їхніх принципів територіальних, лексико-семантичних та словотвірних особливостей.

Ключові слова: праслов'янський діалектизм, девербатив, семантичні трансформації, семантико-словотвірні моделі, структурно-генетичні типи, ізоглоси, діалектна диференціація прамови.

Статья посвящена исследованию становления и динамики значений праславянских диалектизмов отглагольного происхождения в их связях с другими славянскими и неславянскими языками в синхронии и диахронии.

Ключевые слова: праславянский диалектизм, девербатив, семантические трансформации, семантико-словообразовательные модели, структурно-генетические типы, изоглоссы, диалектная дифференциация праязыка.

Вивчення міжреальних зв'язків слов'янських мов як невід'ємної частини більш загальної проблеми – проблеми слов'янського етногенезу сполучено з таким об'єктивним затрудненням, як відсутність надійної фактографічної бази, яка б стала серйозним аргументом для прамовної реконструкції [3, с. 63]. У цьому зв'язку безцінним джерелом нових відомостей і можливостей у відтворенні просторово-часової стратифікації праслов'янської мови, дослідженні генези і розвитку її лексики й розвитку лексико-семантичних систем окремих слов'янських мов вважаємо рефлексії прадавнього словника – праслов'янські діалектизми.

Статтю присвячено систематизації, типологічній та порівняльно-історичній інтерпретації фактів розвитку семантики та поширенню праслов'янських рефлексивів у діалектах сучасних слов'янських мов. Їхнє вивчення здійснено з урахуванням уваги, яка приділяється в лінгвістичній славистиці нашого часу змінам у семантичній структурі слова, їх причинам та локальним характеристикам. Вибір теми зумовлений необхідністю подальшого дослідження лексики праслов'янської доби, визначення параметрів й типології класифікаційних характеристик семантичних трансформацій у синхронії та діяхронії. Діяхронічний аспект передбачає аналіз семантичної історії праслов'янських дієслівних основ, при синхронічному розгляді здійснюється зіставлення давніх девербативів з їхніми відповідниками у сучасних діалектах слов'янських мов.

Різні етапи вирішення цих питань переконливо демонструють праці кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Ф. Міклошича, А. Мейє, А. Брюкнера, Е. Бернекера, А.М. Селищева,

Г.А. Ільїнського, Т. Лер-Сплавінського, С. Младенова, З. Клеменсевича, С.П. Обнорського, Л.А. Булаховського. У своєму дослідженні сучасних слов'янських мов та діалектів автор також базується на положеннях, розвинутих Є. Куриловичем, Ф. Копечним, Ф.П. Філіним, С.Б. Бернштейном, О.М. Трубачовим, В'яч.Вс. Івановим, В.М. Топоровим, В.В. Мартиновим, О.С. Мельничуком, В.Т. Коломієць, В.М. Русанівським, А.Є. Супруном, О.Б. Ткаченком, В.В. Німчуком, В.Г. Склярєнком, Г.П. Півтораком, П.Ю. Гриценком, Р.В. Болдирєвим, Т.О. Черниш та ін.

Історія численних студій з типології семантики засвідчує важливість досліджень, пов'язаних з вивченням формування структури певних мов й інтерпретацією процесів мовленнєвої діяльності у функціонально-комунікативних і концептуально-когнітивних аспектах. Подальший розвиток семасіологічної типології певною мірою залежить від урахування концептуальних ідей, запропонованих А. Шлейхером, В. Гумбольдтом, О.О. Потебнею, Б. Расселом, Л. Вітгенштейном, М.М. Покровським, В.В. Виноградовим, Е. Бенвеністом, М.І. Толстим, Б.О. Серебрєнниковим, Г.А. Уфїмцевою, О.С. Кубряковою, В.Г. Гаком, Д.М. Шмельовим, Ю.С. Степановим, Ю.Д. Апресяном, О.В. Бондарком, М.П. Кочерганом, О.О. Тараненком, Е.В. Кузнецовою, В.М. Манакїним та ін.

У пропонованій статті етимологічна характеристика слов'янських діалектизмів висвітлюється з орієнтацією переважно на праці Ф. Міклошича, Е. Бернекера, Ф. Славського, М. Фасмера, В. Георгієва, В. Махека, О.М. Трубачова, О.С. Мельничука, В.В. Мартинова, Ж.Ж. Варбот, Ф. Безлая, П. Скока, Х. Шустер-Шевца, Р. Олеша та ін.

Аналіз праслов'янської діалектної лексики слов'янських мов часто пов'язується з ідеологією реконструкції найдавнішої діалектної структури праслов'янської мови. Важливе значення тут мають саме лексико-семантичні студії, що розширюють можливості реконструкції лексичного складу діалектів пізньопраслов'янської доби у IV–VI ст. н. е. власне у період розпаду праслов'янської спільноти на окремі слов'янські ареали. І тут також одним із шляхів відтворення діалектної структури пізньопраслов'янської мови вважаємо дослідження праслов'янських діалектизмів – присутніх у периферійних діалектних зонах слов'янських мов рефлексів прамови, що залишили незмінними свої фонетичні, морфологічні і семантичні характеристики. Проблеми формування і розвитку праслов'янських діалектизмів у загальнославистичному контексті вирішуються М. Фасмером, С.П. Обнорським, Ф.П. Філіним, О.М. Трубачовим, О.С. Мельничуком, Л.В. Куркіною, Ж.Ж. Варбот, Т.І. Вендіною, І.П. Петльовою, Р.В. Болдирєвим, В.В. Мартиновим, В.А. Меркуловою та ін. [1; 3; 6; 12; 13; 14].

Корпус праслов'янських діалектизмів містить значний пласт лексики, семантика якої характеризується, зокрема, ускладненою семною структурою, зорієнтованою на віддзеркалення реальної та ірреальної дійсності з її процесуальними, суб'єктно-об'єктними, просторовими і часовими особливостями. Саме аналіз цієї лексики, з позицій історико-етимологічної, типологічної та ареальної евристики, сприяє визначенню певних етапів еволюції діалектних комплексів у системі праслов'янської мови і участі цих діалектів у формуванні окремих слов'янських мов. Цим визначається актуальність цієї праці, яка полягає у вивченні семантичних трансформацій слов'янських праслов'янських мов, еволюції та поширенню найбільш давньої частини діалектної лексики слов'янських мов.

Основна мета дослідження – встановлення закономірностей семантичних трансформацій дієслівних основ праслов'янського фонду і виявлення основних моделей формування діалектних віддієслівних імен прамови; створення типології семантики та розподілу праслов'янських діалектизмів, збережених на цей час. У цьому розумінні праця перебуває у руслі ідей О.М. Трубачова, В.М. Топорова, Т.І. Вендіної, Ж.Ж. Варбот, Л.В. Куркіної, О.С. Мельничука, Р.В. Болдирєва, що поставили завдання створення лексико-семантичної типології близькоспоріднених мов, здатної продемонструвати, як близькими або досить схожими засобами висловлюється різний зміст. Структурно-генетичний підхід, що висуває на перший план семантико-словотвірний і просторовий аспекти дослідження, визначає зміст і розуміння завдань нашого дослідження. У загальному вигляді вони зводяться до такого: 1) характеристика семантико-словотвірної структури праслов'янських віддієслівних діалектизмів, визначення найбільш типових для них словотвірних моделей; 2) вироблення критеріїв порівняльного дослідження семантико-словотвірних систем слов'янських мов за даними регіональних архаїзмів; 3) встановлення за допомогою цих критеріїв спільного та своєрідного у змістовій стороні лексики; 4) визначення основних се-

мантичних груп твірних праслов'янських основ на позначення різних видів дії; 5) з'ясування специфіки діалектизмів за праслов'янськими діалектами через виявлення ізольованих лексем в окремо взятій слов'янській мові; 6) систематизація розподілу вказаних діалектизмів у слов'янському мовному просторі як відбитка територіально-діалектних відношень пізньопраслов'янського періоду.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виявити й описати своєрідність кожної мови в успадкуванні праслов'янської девербативної лексики з урахуванням її семантичної особливості. Такий підхід до праслов'янських рефлексів у мовах даної групи як до об'єктів семантичних трансформацій дозволить виявити системні закономірності організації семантико-словотвірних систем слов'янських мов і визначити спільне та індивідуальне в зонах, які відповідають диференціації праслов'янської мови.

Об'єктом роботи обрано праслов'янські діалектизми віддієслівного походження, представлені в різних ареалах слов'янських мов, а також їхні позаслов'янські кореляти. Предмет дослідження становлять семантико-словотвірні особливості вузьколокальних праслов'янських девербативів, розглянуті в еволюції від праслов'янської доби до цього часу, та їхній просторовий розподіл. Вибір зазначеної групи слів зумовлений тим, що вони належать до найбільш давніх пластів лексики і є організованою системою зі спільними витоками, закономірностями формування та поширення.

Матеріалом для дослідження є дані етимологічних, історико-етимологічних, діалектологічних та історичних словників слов'янських мов

Аналіз лексичної мікросистеми слов'янських мов здійснено за комплексною методикою, що забезпечила виявлення діахронічних та синхронних характеристик, суттєвих для ретроспективного вивчення праслов'янських діалектизмів і реконструкції основних типів міждіалектних зв'язків на рівні праслов'янської мови.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі вперше розкрито закономірності формування праслов'янської діалектної девербативної лексики в семантико-словотвірному та лінгвогеографічному аспектах та встановлено на цій основі типологію структурно-генетичних характеристик і відношень рефлексів прамови в загальнослов'янському плані; вдосконалено стратегію систематизації та зіставлення праслов'янських девербативів; принципово по-новому поєднано семантико-словотвірний і локалізаційний підходи в побудові семантико-словотвірних моделей розвитку дієслівних праслов'янських основ на осі праслов'янська мова – давні слов'янські мови – сучасні слов'янські мови; одержано нові відомості про участь діалектної лексики у процесах концептуалізації навколишньої дійсності.

У процесі відбору праслов'янських діалектизмів слов'янських мов дослідники керуються певними ознаками територіального, лексико-семантичного та морфологічного характеру, притаманними праслов'янській лексиці [9, с. 10–11].

На основі методики компонентного аналізу встановлено, що система праслов'янських дієслів конкретної дії, яка продукувала у праслов'янській мові девербативи діалектного характеру, являє собою сукупність семантичних груп, поєднаних інтегральною семою 'дія' та розрізняються компонентами значень 'характер дії', 'місце дії', 'спосіб дії' і под. Таких груп виявлено чотири: 1) "вплив" (підгрупи "ушкодження", "деформація", "передавання", "присвоєння"); 2) "переміщення" (підгрупи "самостійне переміщення" і "несамостійне переміщення"); 3) "стан"; 4) "звучання". Дослідження напрямів семантичної еволюції праслов'янських дієслівних основ здійснено за цими семантичними групами шляхом встановлення моделей семантичних змін у їхній структурі.

Праслов'янські дієслівні основи, що містять інтегральні ('дія', 'рух') і диференційні ('спосіб', 'місце') компоненти, на певному етапі, у процесі афіксації, підлягали специфічним перетворенням, завдяки чому набули субстантивних та атрибутивних рис. Як базові форманти, що брали участь у створенні віддієслівних імен, притаманним праслов'янським діалектам, виступали переважно суфікси (зокрема і так звані нульові).

Ураховуючи, що когнітивна модель, яка роз'яснює семантику дієслова, будується як аналог певного виду діяльності – біологічного, фізіологічного, фізичного – з повною реконструкцією основних компонентів цієї діяльності, компонентами його структури є: 1) ядерний елемент – сама діяльність (вид дії); 2) той, хто здійснює дію або є джерелом цієї дії (суб'єкт дії); 3) її інструмент (засіб дії); 4) предмет, на який вона спрямована (об'єкт дії); 5) мета дії. Ця модель відбиває також темпоральну локалізацію (час дії) та просторові пара-

метри (місце дії). Дескрипція, оцінка та квантифікація дії є більш віддаленими від семантичного ядра дієслова елементами [6, с. 88]. Основний механізм семантико-словотвірної деривації девербативних імен – зміна актуалізації, тобто ваги одного із цих компонентів. У цьому полягає зміст визначення семантичних трансформацій дієслівних праоснов, що є здатними у процесі найменування відтворювати більш складні й розгорнуті структури в нашій свідомості.

Протягом роботи встановлено загальні моделі таких семантичних змін, які надають слову нових значень та виявляють семантичне співвідношення між вихідним та похідним від нього словом. Наприклад, відомо, що основа дієслова праслов. *bъgati стала базою для утворення за допомогою суфікса -dlo іменника праслов. *bъgadlo "колода для вигинання полозів", яке мотивувало утворення із суфіксом -ьпа праслов. *bъgadьпа (цей останній праслов'янський дериват виявлено в українській мові як бгальня "дві вбиті в землю колоди для вигинання полозів") [15 III, с. 115; 4 I, с. 35]. Обидва девербативи праслов. *bъgadlo та праслов. *bъgadьпа демонструють тип семантичної зміни значення дієслівної від "дія" до "знаряддя дії".

Для встановлення особливостей діалектизмів, витоки яких сягають праслов'янської доби, визначено такі генетичні, лексико-семантичні та морфолого-словотвірні параметри: 1) семантичні групи, до яких належать мотивуючі дієслова, та напрямки значеннєвих змін, що зумовили появу віддієслівних імен; 2) лексична реалізація словотвірних значень (особи, предметності, місця та ін.); 3) семантична орієнтація афіксів при утворенні імен; 4) активність тих чи інших семантичних моделей утворення девербативної лексики; 5) територіальна дистрибуція праслов'янських діалектизмів.

Дієслово праслов. *kovati зумовило утворення іменників із суфіксом -z(ь)п на позначення об'єкта дії праслов. *kъzп та *kuzп, пов'язаних відношеннями послідовності з праслов. *kuzп. Його відбиток зустрічаємо у старослов. кызнь, жін. р. "підступність, підступи, обман" (Македонія – Богемія). Цей варіант належить північно-східним болгарським, південно-західним македонським та новгородським пам'яткам старослов'янської мови. Розвиток значення основи мотивуючого дієслова праслов. *kovati відбувся у напрямку "бити" □ "ударами молота надавати форму (металу)" □ "створювати що-небудь" □ чинити підступи" □ "підступи" [15 XIII, с. 285; 5 III, с. 126; 20 XVI, с. 96].

Сепаратні ізоглоси реліктової лексики в старослов'янській мові перетинають південнослов'янський та східнослов'янський мовні простори. Найбільш певно виражено схожість утворень у болгарських діалектах південнослов'янського ареалу та в новгородських пам'ятках – східнослов'янського. Їм притаманна однорідність засобів утворення, адже тут виявлено переважно суб'єктні назви від дієслів ушкодження, стану та положення у просторі.

Праслов. *rǫtva, що утворено із суфіксом -tva від основи дієслова праслов. *rǫ-, упадкувало від семантичної структури вихідного дієслова компонент суб'єкта дії. У цьому ж семантичному складі зустрічаємо це слово в хорв. putva (ікавськ., турськ.) "той, хто плете мереживо" (Турська Хорватія) [21 III, с. 89; 19, с. 811]. Словен. skālba (Лашче, Рибніца), жін. р., "видовбане в скелі заглиблення, куди набирається вода" (белокран., доленськ., західн. штайер., півд.), а також škalba та škajba "тс." (белокран.) виводиться з праслов. *skalba "розщеплення", похідного від дієслова праслов. *skaliti "розщеплювати" [16 III, с. 241].

Поширенням серед діалектів чеської і словацької мов відрізняються континуанти праслов. *kъla, похідного від дієслівної основи девербатива праслов. *kъl-: чеськ. kla, жін. р. "кінець, кінчик, хвіст", словацьк. діал. kla жін. р. "паросток" (бардейов.) [17 I, с. 686; 15 XIII, с. 177]. Помітно, що на сучасному рівні значеннєві відмінності полягають у модифікаціях назви гострого предмета.

Чесько-нижньолужицьку ізоглосу склали континуанти праслов. *tonъ, що являє собою перфектну дієприкметникову форму дієслова праслов. *tęti: чеськ. ston "колода", нижньолуж. ton "колода", toň "вирубка, лісосіка", doň "сільська дорога; вигін для худоби", "вирубка, лісосіка; невтоптана дорога", doň "назва одного з каналів р. Шпрее" (шпreeвальдіалект) [18 II, с. 762; 21 III, с. 478] – назви об'єкта дії. Спільним для цих назв вважаємо те, що позначувані об'єкти піддалися деструкції, а відрізняє їх коливання на межі "об'єкт дії – місце дії".

Семантичні трансформації у структурі дієслова деструкції праслов. *lomiti полягають, зокрема, в деактуалізації елемента значення "дія" і актуалізації домінуючої ролі компонента "об'єкт дії". Результатом таких змін стало утворення девербатива праслов. *lomь, який зберігся у російській мові у вигляді діал. ломь "хмиз, суччя у лісі", "місце в лісі, завалене сухими деревами, суччям" (новг., волог., костр., середньоурал., томськ.), "скупчення балок, стовбурів дерев на воді, що іноді перегороджує річку" (сер.-урал.), "щось зламане, переламане" (нижньогор.), "манаття, старий мотлох" (новг.), ломь "бурелом" (костр.), ломь "бурелом" [11 XVII, с. 125–126].

Лінгвогеографічна характеристика більшості розглянутих випадків утворення і поширення праслов'янських девербативів свідчить про такий діалектний стан пізньопраслов'янської мови, коли протозахіднослов'янська група діалектів, зокрема на серболужицькій, словацькій і польській територіях, стала центром виходу міграційних потоків праслов'ян. На користь північних та західних західнослов'янських мовних утворень як стартових для племен, що прямували на південь і схід, свідчить ряд відповідників праслов'янських архаїзмів у балтійських (латиській, литовській) та кельтських (ірландська, галльська) мовах. Підтвердженням цієї гіпотези виступають давні мови (старослов'янська, сербсько- та русько-церковнослов'янська, давньоболгарська й давньосербська, а також давньоруська), адже прадавня віддієслівна лексика в їхньому складі також знайшла відбитки поза межами слов'янського світу. Отже, є підстави вважати сфери поширення праслов'янських діалектизмів південного та східного ареалів периферією вказаних переміщень і більш пізніми зонами слов'янської експансії.

На наш погляд, залучення даних семантико-словотвірної типології праслов'янської діалектної лексики може внести суттєві поправки не лише у вирішення проблеми ступеня спорідненості окремих слов'янських мов, шляхів і етапів їх вичленовування з первинної мовної єдності, напрямків міграції праслов'янських етносів, але й допоможе скласти уявлення про особливості представлення у їхній мовній свідомості навколишніх реалій.

У процесі дослідження відкрилися нові, такі, що потребують подальшого опрацювання, питання, до яких передусім належить проблема закономірностей еволюції семантичного словотворення. Також до теоретично і практично значущих слід віднести можливість використання принципів встановлення і методики дослідження праслов'янських діалектизмів. Перспективним є і подальше дослідження шляхів формування й розподілу рефлексів прамови як відбитків інформації про бачення та відбиття слов'янами у мові навколишнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдирев Р.В. Праслов'янська мова й індоєвропейська етимологія // Наука і освіта: Зб. наук. пр. – К.: Хрещатик, 1977. – С. 112–120.
2. Българска диалектология: Проучвания и материали / Редакционен комитет Ст. Илчев, К. Мирчев и Ст. Стойков (отг. редактор). – Т. 1–10. – София: Изд-во на Българската академия науките, 1962–1981.
3. Вендина Т.И. Типология восточнославянских ареалов // Общеславянских лингвистический атлас: Материалы и исследования. 2009 – 2011. – М.: ИРЯ РАН, 2011. – С. 63–98.
4. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К. (перевид. фотоспособом. – К., 1958), 1907–1909. – Т. 1–4.
5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
6. Кубрякова Е.С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики // Логический анализ языка. Модели действия / Ин-т языкознания РАН / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.К. Рябцева. – М.: Наука, 1992. – С. 84 – 90.
7. Нечитайло І.М. Історія і типологія праслов'янських девербативів: Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2011. – 366 с.
8. Нечитайло І.М. Праслов'янські діалектизми і реконструкція прамови // Studia Linguistica: зб. наук. праць. – К.: ВПЦ Київський ун-т, 2011. – Вип. 5. – ч. 1. – С. 68–74.

9. Нечитайло І.М. Семантико-словотвірна еволюція праслов'янських діалектизмів (девербативна лексика): Автореф. дис. ... докт. філол. наук за спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – К.: Знання України, 2012. – 32 с.
10. Речник српскохрватског књижевног и народног језика. – Београд: Српска Академија наука: Институт за српскохрватски језик, 1959–1968. – Књ.1–5.
11. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – Л.; СПб.: Наука, 1961–2006. – Вып. 1–40.
12. Трубачев О.Н. О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков / Олег Николаевич Трубачев // Сербо-лужицкий лингвистический сборник. – М.: АН СССР, 1963. – С. 154–172.
13. Трубачев О.Н. Регионализмы русской лексики на фоне учения о праславянском лексическом диалектизме / Олег Николаевич Трубачев // Русская региональная лексика XI – XVII вв. – М.: Наука, 1987. – С. 17–28.
14. Трубачев О.Н. Этимологический словарь славянских языков (Праславянский лексический фонд). Проспект. Пробные статьи / сост. О. Н. Трубачев / Олег Николаевич Трубачев. – М.: Наука, 1963. – 94 с.
15. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под. ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. – Вып. 1–36. – М.: Наука, ИРЯ РАН, 1974–2010.
16. Bezlaj F. Etimoloski slovar slovenskega jezika. – Ljubljana: Slov. Akad. Znanosti in Umetnosti. Inštitut za slovenski jezik, 1976–2005. – Kn. I–IV.
17. Kott St.F. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. – Praha: Knihtiskárny Františka Šimáčka, 1878–1893. – D. 1–7.
18. Muka K. E. Słownik dolnoserbsteje rěcy a jeje narěcow. – St.Pb.–Praha, 1911–1928. – Bd.I–III.
19. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Obraduje Đ. Daničić, J. Jedvaj i dr. – D. 1–23. – Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
20. Slovník jazyka staroslověnského / Red. J. Kurz a Z. Hauptová. – T. I–IV. – Praha: Academia, 1966 – 1997.
21. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb: JAZU, 1971–1974. – Knj. 1–4.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АПЕЛЯТИВІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНОГО ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ)

Інна Бойко

Аспірант, Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра російської та української мов, факультет російської філології,
Київський національний лінгвістичний університет,
03680, Київ-150, вул. Лабораторна, 5/17 кімн.1010

UDC: 81-11

ABSTRACT

The article deals with features of the appellatives' use in social networks. The research is based on Ukrainian-language Internet-discourse. The author tries to analyze the phenomena of the appellation through the light of its main and specific features. The article suggests the lexico-semantic typology of appellatives.

Key words: Internet-discourse, appellation, vocative case, social network, diminutive.

У статті розглядаються особливості використання апелятивів у соціальній мережі "ВКонтакте". Дослідження проводиться на матеріалі сучасного україномовного Інтернет-дискурсу. Автор здійснює спробу аналізу основних та специфічних рис використання звертань у процесі віртуального спілкування. У статті пропонується до розгляду лексико-семантична типологія апелятивів.

Ключові слова: Інтернет-дискурс, апелятив, кличний відмінок, соціальна мережа, демінутив.

В статье рассматриваются особенности употребления апеллятивов в социальной сети "ВКонтакте". Исследование проводится на материале современного украиноязычного Интернет-дискурса. Автор осуществляет попытку анализа основных и специфических черт использования обращений в процессе виртуального общения. В статье предлагается к рассмотрению лексико-семантическая типология апеллятивов.

Ключевые слова: Интернет-дискурс, апеллятив, звательный падеж, социальная сеть, деминутив.

В останнє десятиліття зазнало активного розвитку особливе середовище мовної комунікації – Інтернет, що стало абсолютно новим явищем для лінгвістики. В силу своєї новизни, значної кількості матеріалу та його якісного розмаїття, Інтернет стає об'єктом досліджень у різних напрямках мовознавчої науки.

Учені все частіше говорять про виникнення "нової, мережевої, форми мови" [11]; деякі науковці цю нову мову називають третьою формою мовлення поряд з усною й писемною, що засвідчує появу віртуальної мовної особистості [13]. Для позначення цієї форми мови в англomовній науковій парадигмі використовують терміни e-language, netlingo, e-talk, geekspeak, netspeak, weblish [12, с. 165].

Метою цієї статті є встановлення особливостей використання апелятивів у соціальних мережах на матеріалі Інтернет-дискурсу. І хоча мова Інтернету не є природним мовленням у повному розумінні цього поняття, все ж у мережі спонтанна розмовна усна мова неминуче повинна бути зафіксована в письмовій (а точніше, у друкованій) формі, яка є, по суті, її письмовою розшифровкою. Отже, всі мовні та мовленнєві помилки також фіксуються на письмі. Формула "особистість = текст", або "особистість = мова", стає в Інтернеті аксіомою, віртуальна особистість реалізує свій певний стиль життя в стилі вживання мови.

Для характеристики явища апелятива в сучасному українському віртуальному мовленні було використано метод суцільного відбору з коментарів соціальної мережі “ВКонтакте”. Було дібрано понад 300 мікроконтекстів з апелятивами.

Дослідження інтернет-дискурсу в лінгвістичному аспекті лише розпочато (належить додати, що багатьом таким працям властивий міждисциплінарний характер). Для лінгвістів Інтернет – особливе комунікативне середовище, у якому успішно співіснують усний і писемний варіанти мови з різною жанрово-стилістичною спрямованістю. Мовним особливостям комунікації в Інтернеті присвячено низку праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. З погляду філологічного, завдяки децентралізованості Інтернету, відсутності цензури, можливості висловити свою думку на безмежну аудиторію Інтернет здобуває характеристику поля найменшої текстуальної уніфікації та найбільшого словесного “демократизму”. Так, вітчизняні лінгвісти (Ф. С. Бацевич [1], Я. Л. Вжец [5]) вивчають та описують специфіку Інтернет-дискурсу та особливості мови Інтернет-комунікації загалом; у дисертаційному дослідженні Г. В. Ходоренко [10] та наукових розвідках С. В. Зайцевої [6], О. Г. Бледнової [2] увагу зосереджено на окремих аспектах: розглянуто структурно-змістові та функціонально-технічні характеристики всесвітньої мережі, семантичні особливості та функціональні характеристики онімів на матеріалі російськомовного Інтернет-простору. Стосовно україномовного Інтернету науковці здебільшого цікавляться проблемами комп’ютерного сленгу, мовленням окремих соціальних, зокрема молодіжних груп, представлених у мережі; з-поміж інших ставляться завдання щодо виявлення специфіки лексико-семантичних ознак досліджуваної лексики. Активно здійснюється аналіз гендерних особливостей мовлення [14]. Комплексний підхід до вивчення позамовних та внутрішньоструктурних процесів у мові Інтернету здійснено в монографії С. Г. Чемеркіна [11].

Апелятивна система української мови в Інтернет-дискурсі залишається поза увагою дослідників на сьогоднішній день, що зумовлює актуальність і новизну цього дослідження.

Інтернетизація світу, а особливо України, продовжується стрімкими темпами. А у світі, де все менше часу залишається на спілкування, найлегшим видається спосіб знайти когось за своїми особистими уподобаннями або інтересами: у випадку “Вконтакте” – “сконтактуватись” з усіма знайомими, яких знайдеш на сайті, а також знайомими знайомих, і так далі.

Головна складність вивчення структури Інтернет-дискурсу полягає у його неоднорідності, комплексному характері, що дає можливість вести мову про “інтердискурсність”, тобто про можливість одночасної належності текстуальної форми до різних дискурсів та їх взаємозв’язку. Таким чином, з’являється необхідність говорити про глобальні елементи в Інтернет-дискурсі, що дозволяють характеризувати його як окреме цілісне явище, і про поодинокі елементи, що запозичуються до його структури з інших видів дискурсу. Макроодиницею дослідження Інтернет-дискурсу потрібно вважати сайт (у нашому випадку: <http://vk.com>). Єдність сайту як дискурсивної одиниці забезпечується наявністю адресанта (людини або компанії, що веде цей сайт), адресата (аудиторія, для якої на сайті розміщується інформація), типовим змістом, що відповідає призначенню сайту, єдиною метою, заради якої створювався цей сайт.

Об’єктом нашого дослідження виступає соціальна мережа – структура, що базується на людських зв’язках або ж взаємних інтересах. В якості інтернет-сервісу соцмережа може розглядатися як платформа, за допомогою якої люди мають змогу здійснювати зв’язок між собою та групування за специфічними інтересами. Завдання такого сайту полягає у тому, щоб забезпечити користувачів усіма можливими шляхами для взаємодії один з одним – відео, чати, зображення, музика, блоги, групи та інше. Загалом Україна займає 9-те місце у Європі за обсягом інтернет-аудиторії. Сьогодні популярними виключно українськими соціальними мережами виступають: Folk – мережа для неформального спілкування, Connect.ua – молодіжна соціальна мережа, Profeo – ділова соціальна мережа для професіоналів, Українські науковці у світі – соціальна мережа для науковців, Ukrainci.org – неполітична блого-соціальна мережа “Ми-Українці!”. Активно долучаються українці й до російських проектів, як наприклад, “Вконтакте” (жарг. Контакт) – соціальна мережа, яка була запущена у 2006 році, російський аналог сервісу “Facebook”. За даними Alexa.com, це найбільш відвідуваний сайт України і Білорусії, другий за популярністю в Росії і Казахстані, 26-й в світі. Сайт спочатку позиціонував себе як соціальну мережу студентів і випускників російських вищих навчальних закладів, пізніше – як універсальний спосіб зв’язку для всіх

соціальних груп і віків. Зараз “Вконтакте” нараховує понад 220 мільйонів користувачів, понад 50 мільйонів відвідувачів заходять на сайт щодня, понад 50% користувачів сайту доросліші 25 років. Що ж до українського користувача, то, згідно даних прес-служби компанії “Яндекс.Україна”, за кількістю облікових записів лідером є соціальна мережа “Вконтакте”, яка нараховує понад 20 мільйонів користувачів (близько 44% населення), в той час як друге і третє місця ділять між собою соціальні мережі “Однокласники” (6 мільйонів) та “Facebook” (2 мільйона).

Вибір об’єкта дослідження і був зумовлений рейтингом соціальної мережі серед українських користувачів.

Сайт надає зареєстрованим користувачам наступні можливості: пошук інших зареєстрованих користувачів сайту за іменем, прізвищем, датою народження, містом, школою (і роком випуску), вишем (факультетом і роком випуску) і місцем роботи; додавання друзів; перегляд інформації (якщо вона не визначена власником як приватна, будь-який користувач “Вконтакте” може її переглядати); обмін повідомленнями (особисті або відкриті для загального доступу; повідомлення можуть бути текстовими, графічними або “графіті” – намальованими користувачами прямо на сайті, а також фотографії, аудіофайли і відеоролики); написання заміток, що можна умовно назвати блогом користувача; створення нових та вступ до вже існуючих груп (усередині групи спілкування схоже на форум: можна створювати свої теми і додавати коментарі); організація зустрічей і запрошення друзів до участі; доступ до новин.

Отже, поняття соціальної мережі об’єднує в собі такі поодинокі елементи Інтернет-дискурсу як блог (“мережевий журнал чи щоденник подій” – веб-сайт, головний зміст якого – записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються), чат (синхронний та асинхронний, мережевий засіб для швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами інтернету у режимі реального часу), форум (інтернет-ресурс, популярний вид тематичного спілкування в інтернеті).

Слід виокремити низку особливостей, характерних для ведення діалогу у соціальній мережі в цілому, що безперечно впливає й на вибір звертань.

1. Креолізованість. Ця ознака передбачає, що в текстах, які представлено в електронному вигляді, використовуються не лише мовні, а й паралінгвальні засоби, наприклад, малюнок, фотографія, а також застосовуються різні шрифти, кольори, графічні символи.

2. Наявність особливих “інтернет-маркерів” – емотиконів та інших способів графічної передачі значення в мережі. Такі маркери відіграють важливу роль під час сприйняття повідомлення, оскільки компенсують гіперкомпресію тексту, властиву “усності” писемного тексту в інтернеті. Утрудненість емоційного компонента спілкування і в той же час стійке прагнення до емоційного наповнення тексту виражаються у графічних засобах передачі емоцій – емотиконах, що посідають особливе місце серед способів графічного оформлення висловлювання: Вов, вона нас попустила... (((“Усність” мовлення позначена в інтернет-спілкуванні за допомогою низки способів графічного оформлення, як-от: множення літер, використання великих літер для передавання інтенсивних емоцій (найчастіше крику, за етикетом): Александра, НУ ТРИМАЙ!!; орфографічне („фонетичний” запис), графічне та пунктуаційне „спрощення” (поряд з іншими доволі помітними виявами послаблення мовної норми, кодифікованої офіційної орфографії [4]): швидше вимучена, олеся :).

3. Анонімність. Не дивлячись на те, що переважна більшість користувачів соціальних мереж реєструється під реальними іменами, надає деякі анкетні дані (дата народження, відомості про родину, рідне місто, сімейний стан, релігійні погляди та політичні переконання, освіта, кар’єра, інтереси, контакти) й розміщує власні фотографії, – все ж це є недостатнім для реального й адекватного сприйняття особистості. Крім того, важливим є факт приховування чи надання хибних відомостей. Все це служить підґрунтям для ще однієї важливої риси – розкутість, ненормативність і навіть безвідповідальність учасників спілкування. Індивід у мережі може проявляти і проявляє велику свободу у висловлюваннях та вчинках. Це пов’язано з тим, що реальне життя передбачає велику кількість як індивідуальних (манери співрозмовника, стиль поведінки та його зовнішність тощо), так і соціальних (різниця у віці, соціальному статусі, інтересах, політичні й національні упередження та ін.) обмежень у комунікації [10, с. 20-21]. Й насамкінець, існують норми поведінки, що регламентують усі, без виключень, сфери життя людини [10, с. 22]. При спілкуванні у соціальній мережі спостерігається абсолютно інша ситуація: “долучаючись до віртуаль-

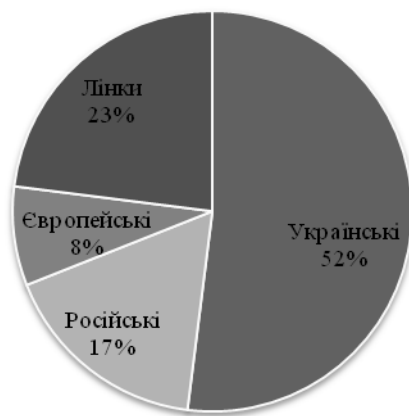
ного соціуму, людина вільна створити себе саму; виліпити себе такою, якою захоче” [10, с. 23]. Все це проте не призводить до характеристики явища соціальної мережі, як аморального, адже з часом у ній, як і в реальному соціумі, формуються певні правила поведінки, які називаються – “Нетикет”, тобто мережевий етикет.

4. Добровільність і бажаність контактів. Прикметною для нашого дослідження є також така особливість, як наявність у соціальній мережі кола друзів (доступ до приватної інформації й відповідно обмеження можливостей перегляду інформації інших користувачів). Користувач добровільно йде на контакт чи ухиляється від нього, або перериває його у будь-який момент.

Джерельна база дослідження формувалась відповідно до зазначених вище ознак. Вихідною точкою дослідження послужила сторінка автора статті (<http://vk.com/id70836139>), до цього матеріалу було додано коло друзів – 257 сторінок. Цей матеріал іменуватимемо мікро-блогами. Розширення кола дослідження відбулося завдяки залученню матеріалу, репрезентованого у групах, зареєстрованих у даній соціальній мережі та учасником яких є автор, серед них: Українська мова (<http://vk.com/ukrmova>), Секретно ІФ (<http://vk.com/public58746777>), Лови Момент! (<http://vk.com/knunews>), Ліна Костенко (<http://vk.com/l.v.kostenko>), Філософія для студентів (<http://vk.com/club22084194>), Центр Культури та Мистецтв КНЛУ (<http://vk.com/club45472996>) та сторінка – Темная-Сторона-Института-Филологии-Кну (<http://vk.com/id222588786>). Для аналізу були вибрані україномовні користувачі, сторінки та групи.

Аналіз зібраного матеріалу (більше 300 одиниць) дав можливість виділити 4 основні групи апелювативів за мовною ознакою: власне українські звертання, російські апелювативи, іншомовні апелювативи, звертання-лінки. Підкреслимо, що всі вони є елементами українських висловлювань.

Статистика частотності вживання апелювативів за групами

Більш повно відобразити особливості використання апелювативів у соціальних мережах та зазначених груп, на нашу думку, може лексико-семантична типологія, яку було укладено і систематизовано нами.

Опрацьований матеріал дає можливість виділити в структурі зазначеної типології декілька семантичних полів.

У колі українських апелювативів найбільш різноманітно представлені апелювативи семантичного поля антропонімів (233 одиниці). Це семантичне поле представлене власними іменами (100 одиниць): Олександр, Лесю (Олесю), Олено, Василю, Оксану, Світлану, Олю, Юлю, Мар'яно, Тетяно, Вікторе, Володимире, Сергію. Значна кількість зібраного матеріалу демонструє тяжіння до зменшувально-пестливих форм імені у порівнянні з паспортними варіантами (зі 100 форм 50 одиниць): Маринко, Надійко, Наталочко, Оксаночко, Оксанко, Тетяно, Олесю, Лідочко, Назарчику, Ольчику.

Діалогічне мовлення соціальної мережі також засвідчує наявність звертань на ім'я та по батькові (10 одиниць) – Олександрє Стерановичу, Оксано Миколаївно, Дмитро Валерійович; на ім'я та прізвище (10 одиниць) – Олеся Мудрак-Ковалівна, Oleg Losikhin, Alexandr Bronzoff; на прізвище (1 одиниця) – Максименко! Десь була - і навіть не покликкала!

Прикметно, що аналізований матеріал не засвідчує апелювання, виражених прізвищем, ім'ям та по батькові; це можна пояснити дією закону економії мовних засобів.

Зібраний матеріал засвідчує наявність номінацій на ім'я з додатковим елементом типу пане, товаришу та етикетними атрибутами у препозиції до ядра апелювання (15 одиниць) – Пані Оксано, Пане Василю, дорога Вікторіє, любя Лесю, Ой, пані Оксаночко!!! Респект!!!; Це – на краще пані Мілочко)); Так, пані Людочко, дорога, це Ви як скульптор з багаторічним стажем, з глибиною відчуття робіт, говорите.

Наступний лексико-семантичний тип апелювання представлений загальними назвами (50 одиниць), це іменники зі значенням статі, професії, національної приналежності, вікової характеристики, компліментарності. Вони зорієнтовані здебільшого на загал: ойойой!!! Дівки, кльово, парижаночки)); Чуєте, ви, хлопці, досить вганяти мене в інтелектуально-новітньо-технологічну паніку своїм лексоконом!; Друзі!; дорогі друзі і колеги!; дівчата, як і чим вона може вам подібати?; Дівчатка, у вас хоч найменше уявлення хоча б про сценумову є?; Українці, приєднуйтеся; дякую, красуні!!!!!!!!!!!!; хоча присутня і функція одиничності: Малюк, вітаю вас!!!; малеча, вони здається більші за тебе)); Дайте будь-ласка, професоре :); дякую, адмін, ти няшка!

До структури семантичного поля загальних назв входять також апелювання на означення ступеня спорідненості (6 одиниць), але вони використовуються у переносному значенні на означення комунікантів, що непов'язані родинним зв'язком: Йде бабця: "Ой, синочок, не ругайся, хоч поки я пройду!"; А він їй: "Ідіть, бабо! ТІЛЬКИ СКОРІШЕ!")))) Це не анекдот, а бачене мною...; такі так, доць!. Структура таких апелювань може бути поширеною за допомогою означень: Шановні друзі; Доброго дня шановні учасники групи.

Семантичне поле ад'єктомів (47 одиниць) представлене номінаціями типу шановний / шановна / шановні, бажаючи (10 одиниць): А ви б, шановна, почастише відвідували б ті заходи, на які я вас запрошую ;); Шановні, спочатку досягніть хоч сотої частини успіху цієї Людини, а потім "аналізуйте"!; шановні бажаючи, не унівайте! Їм притаманна відсутність яскраво виражених емоційних характеристик, вони радше використовуються для підтримки гонорифічного контексту спілкування.

Важливим компонентом аналізованого семантичного поля є ад'єктамими, які виражають пестливе суб'єктивне авторське ставлення, зменшують відстань між адресантом та адресатом, створюючи ефект спілкування між близькими людьми [9]: Отож, старі, хоч я, буває, і набридаю повчаннями, хоч я для вас, очевидно, з іншої історії (і хронологічно, і сюжетно)); дякую, мала); Не то пишеш, любя моя)); ні-ні, любя, на дошках я і у домовині належусь; Кохана, з Днем народження!.

Останній лексико-семантичний тип складають метафоричні номінації (17 одиниць): Сонечко моє, ти прекрасна!!!!!!!!!!!!;))) дякую, сонце! При зустрічі - розповімммм)); Не то читаєш, моє серце :_)); Кролику, ти такий імпозантний...; О рахат-лукум мого серця, ти, як завжди, неперевершено виглядаєш :*. Особливістю цього типу номінацій є те, що вони можуть бути як загальномовними, так і яскраво авторськими, тобто номінаціями, що створює адресант, який помітив яку-небудь характерну рису, яка стала причиною для вибору того чи іншого апелювання.

Групу звертань-лінків (англ. link "посилання") повністю складають власні імена: Алена, дуже класно; Мар'яна, Наташа яскравий приклад поєднання розуму і краси); Оксана, здається, я востаннє з тобою говорила на твій ДН; Александр, слідкуйте за новинами!; Юлія, не знаю куди писати, напишу сюди; Оришка, які пропозиції? (зафіксовано 57 одиниць). Власне, звертання такого типу не мають виняткової природи, вони радше пов'язані з такою ознакою мови Інтернету як її систематизованість, математичний характер. Надзавданням коректного функціонування соціальної мережі працює ряд програмістів, не є винятком і питання мови. Користувач мережі має можливість не просто відповісти на задану тему чи тезу іншого користувача, а й дати коментар чи безпосередню відповідь іншому користувачеві, скориставшись функцією "Відповісти" (знаходиться під тезами учасників діалогу). Апелювання буде заданий автоматично, саме тому його характеризують наступні мовні риси: вираження формою називного відмінка, мова звертання й його графічна передача

ча відповідає мові власника сторінки (Юлія, олеся, Khrystyna Lykashchuk). Особливістю звертань цього типу є те, що вони виділяються у мережі ще й візуально – інший колір, порівняно з основним текстом висловлювання, підкреслення тощо.

Особливістю використання апелятивів у соціальних мережах є вплив інших мов, що виявляється у наслідуванні словозмінних зразків та моделей. Довгий час українські апелятиви (виражені як власними назвами, так і загальними) існували в контексті російського мовлення, зазнавши відповідного впливу (зафіксовано 40 одиниць). Частотним зафіксованим явищем є: 1) звертання на усічену форму імені, що відповідає тенденціям сучасної російської мови (8 одиниць): Оль, давай сфоткаємось?; Дякую Маш!; Вов, вона нас попустила...(((; Сашуль, глянь, які куртуазні погляди));); Ксю (від Оксана), ти стала рудою !?; 2) повні власні імена чи їх фамільярні варіанти, виражені називним відмінком (11 одиниць): Дякую Маша!; Маріна, ця яхта чекає на тебе в Парижі); 3) зменшувально-пестлива форма імені у називному відмінку (10 одиниць): Ксюня (від Оксана), вітаю з народженням доні нехай росте здоровою і щасливою, щоб у батьків світилися очі від щастя(даруй за тавтологію); Галочка, ти стаєш схожа на колібрі); 4) “стьобовість” (іронізування, кепкування) [див. визначення: 3]; нами був зафіксований прийом цитації та використання макаронізмів: філолог без літературознавства? Ви в своїм умі, товарищі? Це чай без чаю!!!, О, колега! Вітаю Вас у нашому клубі) Виглядає неперевірено та офігенно щасливими); Ну це ти сильно, Жінщина; дякую, дарагая); о нет, дарагой...хочеш сказати, що не граєш...; адмін-котик, а ти це з фінською серйозно? як ти її вчиш?; Олена, о дорогая, Вам не видається дивним, що Ви давно заблокували від мене свою сторінку, а старина Йаровий - ні?

Сьогодні на українську мову активно впливають й інші європейські мови, зокрема англійська. Західна культура розповсюджується через кінематограф, засоби масової інформації, літературу, Інтернет, що без сумніву впливає на мовну свідомість українців. Так, семантичне поле іншомовних звертань представлене власними іменами стилізованими під європейські мови (зафіксовано 11 одиниць): Макс, Ти палицю перегинаєш з добром лексики ...; Алекс, сонце, ти робиш дивовижні речі!!!!цьооом; Наталі, він пише дуже красиву музику.

Щодо форми вираження звертань у колі українських апелятивів статистика є наступною: в цілому, поле власних імен налічує 197 одиниць; 57 одиниць – це звертання-лінки, через їх природу не беремо їх до уваги, 40 одиниць – це звертання з помітними іншомовними впливами, а отже, 100 одиниць – це власне українські звертання, з яких 60 виражені граматично коректним кличним відмінком. Дібраний матеріал засвідчує хитання у формах між кличним та називним відмінками: як приклад візьмемо ім'я Мар'яна – Мар'яно, Мар'янку, Марічко, Мар'яна / Мар'яська / Мар'ясік (під впливом російської мови), Мар'яна (як лінк). Не завжди дотримується норма й у звертаннях на ім'я по батькові. Поряд із граматично правильними звертаннями нам зустрілась форма Дмитро Валерійович.

Отже, як бачимо, носії української мови соціальної мережі “ВКонтакте” у доборі мовних засобів апеляції надають перевагу власне українським звертанням. Не менш важливим є для нас той факт, що з них 54,7% виражені функціонально коректною граматичною формою – кличним відмінком, що в свою чергу говорить про утвердження кличного відмінка, як основного виразника звертання в українській мові та в мовній свідомості її носіїв. На сучасному етапі помітними залишаються явища впливу деяких європейських та російської мов, що проявляється в імітації словозмінних і словотвірних зразків та моделей.

Підкреслимо, що феномен апелятива в комунікації мережі Інтернет – справжній полігон для дослідження природної мови, адже Інтернет, як територія спілкування між комунікантами у письмовій формі, утворює новий спосіб комунікації, яка за зовнішніми ознаками нагадує усний різновид розмовного стилю.

Перспективи подальшого дослідження ми бачимо у аналізі апелятивів, репрезентованих у чатах сучасного україномовного Інтернет-дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генетика: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 264 с.
2. Бледнова О. Г. Особенности языка Интернет-коммуникации / О. Г. Бледнова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 9 (220), Ч. II, 2011. – С. 237 – 247.

3. Большой толковый словарь русского языка. – 1-е изд-е: СПб.: Норинт, 1998 / С. А. Кузнецов – [Электронный ресурс] – <http://enc-dic.com/kuzhnev/Steb-50114.html>
4. Бугайски М. Язык коммуникации / М. Бугайски; пер. с польского – Х.: Изд-во “Гуманитарный Центр”, Артеменко Э. Г., 2010. – 544 с.
5. Вжещ Я. Л. Интернет-дискурс: проблема визначення поняття, особливості структури / Я. Л. Вжещ // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 14 (249), 2012. – С. 15 – 19.
6. Зайцева С. В. Реалізація комунікативної функції мови в інтернет-блогі / С. В. Зайцева // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия “Филология. Социальные коммуникации” Том 25 (64) № 1, Часть 1. – С. 71 – 74.
7. Статистика по профилям пользователей ВКонтакте – [Электронный ресурс] – <http://habrahabr.ru/post/123856/>
8. Сколько человек и из каких стран зарегистрировано Vkontakte.ru? – [Электронный ресурс] – <http://www.mysoftware.ws/skolko-chelovek-i-iz-kakix-stran-zaregistrovano-vkontakte-ru/>
9. Тараненко О. О. Про демінутив як вияв національної ментальності (деякі міжмовні паралелі) / О. О. Тараненко // Вісник КНЛУ. Серія: Філологія. – К. : КНЛУ, 2009. – С. 43 – 52.
10. Ходоренко Г. В. Найменування осіб у російськомовній Інтернет-комунікації: структурний і семантичний аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Г. В. Ходоренко. – Дніпропетровськ, 2006. – 226 с.
11. Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси / С. Г. Чемеркін – Київ, 2009. – 240 с.
12. Cooper R. Globalization of media industries / R. Cooper // Encyclopedia of communication and Information. – N.Y. : Macmillan Reference group, 2002. – P. 160 – 170.
13. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 282 p.
14. Thelwall M. Fkyea I swear: cursing and gender in MySpace / M. Thelwall // Corpus-based Language Learning, Language Processing and Linguistics. – 2008. – Vol. 3 (1). – P. 83 – 107. – [Електронний ресурс] – <http://www.eupublishing.com/doi/pdfplus/10.3366/E1749503208000087>

СЕМНА СТРУКТУРА ТА ТИПОЛОГІЯ ЗВ'ЯЗКІВ АНГЛОМОВНОЇ ДИДАКТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Наталія Пасічник

Кандидат філологічних наук, асистент, кафедра теорії і практики перекладу, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка 46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2, e-mail.: pasichnyk1@yandex.ru

UDC: 81-11

ABSTRACT

The article presents the analysis of semantic structure of the English didactic lexicon that defines members of educational process, the analysis of semantic relations between constituents of the group is done as well.

Key words: didactic, didactic term, semantic structure, semantic relations.

У статті подається аналіз семної структури англomовної дидактичної лексики, що позначає учасників навчального процесу, здійснено аналіз семантичних зв'язків між конститuantами групи.

Ключові слова: дидактика, дидактичний термін, семна структура, семантичні зв'язки.

Метою нашої статті є аналіз семантичної структури англomовної дидактичної лексики та смислових зв'язків між конститuantами ЛСГ "учасник навчального процесу". Новизна висловленої проблеми зумовлена недостатністю ґрунтовних досліджень дидактичного фахового тексту та актуальністю використання нових лінгвістичних методик для аналізу спеціальної лексики. Аналіз семантичних зв'язків сьогодні є особливо актуальним, оскільки дозволяє глибше проаналізувати семантичну структуру лексичних одиниць.

Значення терміна, як складне утворення, є структурою ієрархічно пов'язаних компонентів. Основні складові, що утворюють структуру значення терміна, називають компонентами або елементарними одиницями смислу (семами). Розрізняємо також терміни семема – окреме значення багатозначного слова і сема – мінімальна одиниця змісту. За В. Левицьким, семантема як найбільший за обсягом елемент значення, – це сукупність семем, а семема – це сукупність сем. Отже, семна структура терміна – це набір структурно організованих смислів, сем, які складають інваріантне значення слова у площині мови [1, с.178]. Під семною структурою дидактичної термінолексики розуміємо сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених сем, які утворюють його значення. Поняття семної структури тісно пов'язане з поняттям семантичної класифікації, адже остання допомагає ґрунтовніше і детальніше виокремити спільні та диференційні семи терміна. Семантичну класифікацію розуміємо як угруповання слів мови відповідно до їхнього кореневого лексичного значення [2, с.92].

ЛСГ "учасник навчання" становить 32 % (147 терміноодиниць) від проаналізованої англomовної дидактичної термінолексики. Основну роль у формуванні ЛСГ "учасник навчального процесу" відіграють терміни, що марковані семами: вікова детермінанта, тривалість навчання, науковий напрямок, форма навчання, науковий ступінь; для суб'єктів навчання: предметна спеціалізація, кваліфікація, члени педагогічного колективу, молодший викладацький склад, старший викладацький склад, наявність наукового ступеня, відсутність наукового ступеня, повна зайнятість, часткова зайнятість, адміністративні посади.

ЛСГ "учасник навчального процесу" містить наступні ЛСП, репрезентовані термінологічними одиницями: 1. ЛСП "суб'єкти навчального процесу": elementary school teacher (primary school teacher) – учитель початкової школи, subject teacher (subject specialist) –

учитель-предметник, university teacher, faculty member – викладач у вищій школі, tutor, instructor, instructress, assistant professor, lecturer, junior (assistant) lecturer, senior lecturer, associate professor, professor – старший та молодший викладацький склад у вищій школі.
2. ЛСП “об’єкти навчального процесу”: infants, juniors – учні молодшої школи, pupils (graders) – учні середньої школи, students (freshman, sophomore, junior student, senior student) – студенти вищої школи, dissertators – дисертанти, doctoral students – докторанти.
3. ЛСП “наукові ступені”: Bachelor’s degree (First degree) – бакалавр, Master’s degree – магістр, Doctor’s degree – доктор.

Розглядаючи їх у гіперо-гіпонімічних зв’язках, зазначимо, що гіперонімом зазначеної категорії виступає дидактичний термін educational process participant – учасник навчального процесу. Гіпоніми, залежно від приналежності до освітнього ступеня, групуємо так: “учасники навчального процесу початкової освіти” – educational process participant of primary education, “учасники навчального процесу середньої освіти” – educational process participant of secondary education, “учасники навчального процесу вищої освіти” – educational process participant of higher education.

Під час аналізу ЛСП (лексико-семантична підгрупа) “об’єкти навчального процесу початкової освіти (pupils – учні”, до якої належать дидактичні терміни: primary school pupil (брит.) і grader (амер.) – учень початкової школи була виявлена сема вікової детермінанти, за допомогою якої виділяємо два дидактичні терміни: infants – учні молодшої початкової школи віком 5 – 7 років та juniors – учні старшої початкової школи віком 8-11 років [3].

У ЛСП “суб’єкти навчального процесу (вчителі – teachers) початкової освіти” терміни марковані семами: кількість років навчання учнів початкової школи одним вчителем, предметна спеціалізація, організація класного і позакласного дозвілля учнів початкової школи. Наприклад, elementary school teacher (амер.), primary school teacher (брит.) – учитель початкової школи, subject specialist (амер., subject teacher) – учитель-предметник тощо. У ЛСП “учасники навчального процесу середньої школи” виокремлюємо дві підгрупи: “суб’єкти навчального процесу (вчителі – teachers)” та “об’єкти навчального процесу (учні, студенти – pupils).

Розглянемо ЛСП дидактичних термінів “об’єкти навчального процесу (pupils – учні, студенти) середньої освіти”. Лексеми, що формують дану підгрупу, позначені семами secondary school pupil (брит.) – junior high school student (амер.) – учень основної середньої школи. Наприклад, freshman – учень дев’ятого класу старшої середньої школи, junior – учень одинадцятого класу старшої середньої школи, sophomore – учень десятого класу старшої середньої школи, senior – учень дванадцятого класу старшої середньої школи тощо.

Для ЛСП “учасники навчального процесу у вищій школі (об’єкти навчального процесу)” характерні семи: тривалість навчання, науковий напрям, вік особи, що навчається, форма навчання. Наприклад, student – студент, co-educated (co-ed амер.) – студент, freshman – студент першого курсу, sophomore – студент другого курсу, junior student – студент третього курсу, senior student – студент четвертого курсу, fresher (розм.) – новачок, repeat – студент-другокурсник, post-graduate student (брит.), graduate student (амер.) – студент, який продовжує навчання після отримання ступеня бакалавра тощо. Окремо виділяємо ЛСП “суб’єкти навчального процесу у вищій школі”. Наприклад, tutor, lecturer, instructor, assistant professor (амер.) – асистент (викладач-асистент), lecturer, junior (assistant) lecturer (брит.) – викладач-асистент, assistant professor – викладач із дипломом бакалавра чи магістра (у великих університетах – доктора філософії (PhD) тощо.

Гіперо-гіпонімічний (родо-видовий) зв’язок, за яким обидві лексеми характеризуються наявністю спільних сем, але окрім них видова одиниця включає одну, чи кілька диференційних сем. Скажімо, дидактичні терміни, що позначають загальні назви об’єктів навчального процесу вищої освіти і назви студентів, залежно від навчального закладу, в якому вони навчаються: students (студенти) – Harrovian – вихованець школи Герроу, Wykehamist – вікеміст (студент чи випускник Вінчестерського коледжу), Rugbyan – учень (чи колишній вихованець) коледжу Раґбі).

Синонімічний зв’язок передбачає пересічення та гіперо-гіпонімічний зв’язок між одиницями, що належать одному або кільком ієрархічним рівням. Такий вид зв’язку спостерігається у дидактичних термінах, які позначають суб’єкта чи об’єкта навчального процесу

одного ступеня, проте мають різні відповідники у британській та американській дидактичній термінології: pupils (брит.) – graders (амер.) – учні.

Фазовий зв'язок виявляємо через семи, які вказують на початковий чи кінцевий стан. До прикладів фазового зв'язку належать дидактичні терміни, що позначають учасників навчального процесу, в основі якого є сема освітній/науковий ступінь. Відповідно, терміни поділяємо залежно від приналежності до певного етапу навчання: учасники навчального процесу в початковій школі, учасники навчального процесу в середній школі, учасники навчального процесу у вищій школі, або ж у черговості надання наукових ступенів: Bachelor's degree (First degree) – ступінь бакалавра, Master's degree – ступінь магістра, Doctor's degree – ступінь доктора, higher degree – вищий науковий/учений ступінь, research degree – дослідницький науковий ступінь, тощо.

Темпоральний зв'язок у семантичній категорії учасника навчального процесу виявляється через семи, які вказують на часову дистантність. Дидактичні терміни, які позначають учасників навчального процесу об'єднані темпоральним зв'язком за допомогою семи тривалість навчання: freshman – студент першого курсу, sophomore – студент другого курсу, junior student – студент третього курсу, senior student – студент четвертого курсу, fresher (розм.) – новачок, post-graduate student (брит.), graduate student (амер.) – студент, який продовжує навчання після отримання ступеня бакалавра.

Локальний зв'язок виявляється через семи, які вказують на локальну характеристику. Цей вид зв'язку притаманний дидактичним термінам, що позначають учасників навчального процесу, в структурі яких присутня назва навчального закладу, де навчається особа: Wykehamist – вікеміст (студент чи випускник Вінчестерського коледжу), Etonian – ітонець (учень чи випускник Ітонського коледжу).

Прикладів градуального, ремінісцентного, партитативного зв'язків, а також зв'язку тяжіння та антонімічного зв'язку в категорії учасника навчального процесу серед дидактичних термінів не знаходимо.

Аналізуючи семну структуру окремих дидактичних термінів (460 одиниць), які формують семантичні категорії учасника, місця, часу навчання та дидактичних технологій та їх зв'язки, доходимо наступних висновків: семна структура англійських дидактичних термінів відображає їх семантичні нюанси; семна структура дидактичного терміна є відкритою системою, оскільки його значення і смисли залежать як від лінгвістичних, так і від екстралінгвістичних факторів; диференційні семи, присутні у семній структурі окремих дидактичних термінів, служать розрізнявальними маркерами для тлумачення значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: KM Academia, 2000. – 217 с.
2. Мешков О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка / О. Д. Мешков. – М.: Наука, 1986. – 209 с.
3. Вергун Л. І. Відтворення семантики нових термінів терміносистеми "освіта" англійської мови засобами української мови / Л. І. Вергун // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мовознавство. – 2002. – № 2 (8). – С. 41–46.

ТЕРМІН КОНЦЕПТ: ДІАЛОГ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Христина Стефанік

Аспірант, кафедра світової літератури,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, e-mail: popovich.hristya@mail.ru

UDC: 82.091+81

ABSTRACT

The article deals with some characteristic features of the scientific term «concept» in linguistic and literary in the plane of their correlation.

Key words: concept, meaning, conception, image, symbol, motive, stereotype, artistic definition, author's idea.

Artykuł poświęcono rozpatrzeniu naukowego terminu «concept» w językoznawczych a literaturoznawczych wektorach i w płaszczyźnie ich korelacji.

Słowa kluczowe: koncepcja, znaczenie, pojęcie, obraz, symbol, motyw, definicja artystyczna, stereotyp, autorska idea.

Статтю присвячено розгляду наукового терміну «концепт» у лінгвістичному та літературознавчому векторах та у площині їх кореляції.

Ключові слова: концепт, значення, поняття, образ, символ, мотив, стереотип, художня дефініція, авторська ідея.

Статья посвящена рассмотрению научного термина «концепт» в лингвистическом и литературоведческом векторах и в плоскости их корреляции.

Ключевые слова: концепт, значение, понятие, образ, символ, мотив, стереотип, художественная дефиниция, авторская идея.

Поняття «концепт» належить до багатозначних наукових термінів, які викликають су-перечливе, неоднозначне розуміння серед науковців, і з яким пов'язують, за словами О. О. Залевської, «вельми різні теоретичні побудови, що значною мірою ускладнюють взаєморозуміння між авторами тих чи інших публікацій» [6, 31]. Водночас утвердження в науці поняття концепту позначило новий щабель в осягненні способів, закономірностей і особливостей взаємодії мови, свідомості і культури, а отже, і нові аспекти взаємодії лінгвістики, когнітології, культурології, психології, філософії, літератури, розширило рамки змістового аналізу мовних явищ і додало значно більшу глибину та ефективність науковим дослідженням.

Як відомо, слово концепт походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає «думка, уявлення, поняття» і первинно застосовувалося як термін логіки та філософії. За іншою версією, автором якої є В. Колесов, під терміном концепт розуміють «не *conceptus* (умовно передається терміном «поняття»), а *conceptum* («зародок», «зернятко»), з якого й виростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності» [12, 81].

Сучасне розуміння поняття концепт формується з доби Середньовіччя. Філософи того часу заклали фундамент для введення в наукову картину світу цього терміну та висунули базові погляди на варіативність тлумачення цього поняття. Творцями концепту вважаються Августин Блаженний, П. Абеляр, Г. Порретанський.

У трактатах Августина Блаженного прослідковується чітке розмежування між предметом, думкою про нього та мовним вираженням цієї думки. Августин трактує осягнення сенсу як процес, що відбувається після осмислення та переживання його розумом [8, 2].

Саме виникнення категорії концепту (лат. *conceptus* – поняття) завдячує П. Абеляру (1079-1142). Зокрема, С. С. Неретіна у своїй монографії «Тропи і концепти» (1999 р.) називає П. Абеляра та Г. Порретанського батьками концепту. Перший вбачав у ньому ідею Бога, праобрази одиничних речей. П. Абеляр розглядав концепт як процес «схоплення» речі у свідомості людини. За словами авторки, П. Абеляр ототожнював концепти з універсалиями і розмежовував їх із поняттями. Концепт для нього – це творіння Вищого духу або розуму, який може створювати або збирати значення та думки як щось універсальне, як зв'язок між речами та мовою. Універсалиї, на його думку, включають поняття і є початковою стадією концепту. Поняття, в свою чергу, це об'єктивне ідеальне поєднання різних моментів предметів і пов'язане знаковими або значимими структурами мови, а концепт – суб'єктивний, формується виключно мовою. П. Абеляр тісно пов'язував концепт з ідеєю мови, адже Середньовічні філософи основою для своїх тверджень висували першопочаткове Слово, і це слово – Бог. Концепт перебуває між багатством мови та обмеженнями її застосування, тому його використання залежить від контексту та конкретного концептоносія [19, 29-30].

Також у своїй монографії С. С. Неретіна зазначає і базові трактування концепту Г. Порретанського. Сучасник П. Абеляра середньовічний філософ-теолог Г. Порретанський також висуває доволі цікаве тлумачення терміну «концепт». Філософ розглядає концепт як сингулярність (від лат. *singularis* — єдиний, особливий). На його думку, концепт – це розуміння предмету, як конкретного цілого, як чогось одиничного, єдиного в своєму роді, але він також припускає можливість інтелектуального «розчеплення» цього конкретного, для виявлення його сутності. В цьому випадку знаходимо подібність із твердженням П. Абеляра про контекст вживання концепту та конкретного концептоносія. Так само, як і для П. Абеляра, для Г. Порретанського, концепт, будучи конкретним, контекстуальним смислом, вказує на універсальне джерело, яке породжує Вищий Смысл [19, 62-63].

Варто зазначити, що середньовічній свідомості, у рамках якої розвивалися думки Августина Блаженного, П. Абеляра, Г. Порретанського було властиве створення концепту, яке прирівнювалося до акту «причастя» людини до божественної думки, концепт осмислювався як істина: «Створюючи свій концепт, свою точку зору, середньовічна людина ставала автором свого, якщо завгодно, Слова або Книги, вираженого в коментарях» [19, 142].

Середньовічна філософія започаткувала своєрідне і, як з'ясувалось згодом, фундаментальне трактування концепту, зробила великий внесок у філософську зокрема, та наукову картину світу загалом, дала великий поштовх для подальшого дослідження терміну концепт. Саме середньовічні основи розуміння терміну концепт стали базовими для модерної науки.

У сучасній науковій практиці можна виділити наступні аспекти інтерпретації концепту: логіко-філософський (Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), власне філософський (Ж. Дельоз, Ф. Гаватарі), лінгвістичний (В. Гак, В. Звєгінцев, Л. Резников, В. Богуславський, В. Виноградов, О. Тараненко, П. Чесноков), лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, Л. Іванова, В. Маслова, Д. Гудков, І. Захарченко, В. Іващенко, В. Красних), когнітивний (О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, В. Дем'янков), психолінгвістичний (О. Залевська, О. Селіванова, В. Старко, О. Цапок, І. Штерн, Л. Лисиченко) та літературно-культурологічний (Л. Іванова, О. Кагановська, Л. Грузберг). Однак, не зважаючи на значну кількість праць, присвячених цьому явищу, досі науковці окремо не піднімали питання про особливості літературознавчого розуміння терміну концепт, вживання та тлумачення його в художньому творі та визначення моментів, рис, які відрізняють художній концепт від інших концептів. Існуюча тенденція до міждисциплінарності вимагає створення єдиної філологічної термінології, яка б давала змогу чітко тлумачити різні наукові підходи та твердження, а це передбачає конкретизацію відповідних понять у межах конкретних наукових дисциплін. Зокрема, актуальність нашої роботи полягає у з'ясуванні основних відмінностей та подібностей літературознавчого концепту в порівнянні з лінгвістичним.

Проблемою пояснення терміну концепт з лінгвістичної точки зору займалися ряд вчених: М. В. Орешкина, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, М. А. Тульянова, Л. Ю. Буянова, К. Ю. Вежбицька, В. А. Маслова, З. Д. Попова, А. П. Мартинюк, В. І. Кононенко,

А. М. Приходько, В. В. Фащенко, Ю. С. Степанов, М. С. Шишков, А. В. Голобородько, В. Гак, В. А. Звегінцев, Л. О. Резников, В. Богуславський, В. В. Виноградов, О. Г. Тараненко, П. В. Чесноков та інші. Лінгвісти досліджують термін концепт з точки зору подібних та відмінних його властивостей насамперед із такими термінами як поняття та значення. Ще в 1990 році відомий лінгвіст Ю. С. Степанов писав: «Поняття (концепт) – явище того ж ряду, що і значення слова, але розглядається воно в іншій системі зв'язків; значення – в мовній системі, поняття – в системі логічних відношень і форм, які вивчаються і в лінгвістиці, і в логіці» [21, 42]. Але якщо для одних – «концепт значно ширше поняття ніж лексичне значення» [11, 6], це посередник між словами та екстралінгвістичною дійсністю, і не можна зводити значення слова до концептів, яке воно створює, то для інших – «концепт співвідноситься до слова в одному із його значень» [17, 36]. Одні вчені ототожнюють терміни лексичне значення і поняття, концепт і поняття, інші, навпаки, шукають відмінності між ними.

Питання співвідношення лексичного значення і поняття цікавить вчених вже не одне століття. На цій проблемі зосереджували свою увагу такі дослідники, як В. Виноградов, В. Звегінцев, Г. Колшанський, П.В. Чесноков, Л.О. Резников та ін. Так, В.В. Виноградов у своїй роботі «Російська мова (граматичне вчення про слово)» підкреслює: «Широка сфера вживання слова, різні відтінки емоційного та вольового впливу, жанрово-стилістичне розрізнення лексики – все це залишено осторонь... За норму взято слово, яке вільно може переходити з одного словесного оточення в інше... Значення стали і відомі всім, хто володіє системою мови. Вживання – це тільки можливе використання одного із значень слова, інколи дуже індивідуальне, інколи в меншій або більшій мірі розповсюджене» [3, 21-23]. Значення слова відрізняється, за словами вченого, від поняття змістовою наповненістю та сферою і частотою вживання. Поняття, на його думку, ширший та узагальнений термін, а значення слова індивідуальне і залежить від конкретного вживання.

В.А. Звегінцев стверджує, що між поняттям та значенням слова є як і певні відмінності, так і подібності: «Поняття як логічна категорія, як підсумок знань про предмет, як складна думка, що об'єднує ряд попередніх суджень та ознак, як відображення істотних, вирішальних ознак та властивостей предмета – це цілеспрямоване та логічне оформлення того процесу узагальнення, що нібито стихійно здійснюється у слові через його узагальнювальну природу» [9, 345]. Вчений стверджує, що поняття входить в лексичне значення, перетворюється на лінгвістичне явище та фіксується словом. В.А. Звегінцев, на відміну від В.В. Виноградова, вказує, що лексичне значення може кваліфікуватися ширше за поняття.

Г. Колшанський вважає, що терміни лексичне значення і поняття збігаються за змістом, але відрізняються зі сторони їх оцінки, оскільки в одному випадку ми оцінюємо пізнавальний процес як розумовий, в іншому – як мовний.

Під значенням слова П.В. Чесноков розуміє відношення чуттєво-матеріального засобу (звукового комплексу) до думки про предмет дійсності та емоційний стан або модельно-предикативне відношення, що полягає у здатності через історично умовні зв'язки відтворювати цілісну нероздільну думку про предмет та виявляти емоційний стан або модально-предикативне відношення, пов'язане з предметом. Отже, значення слова не розкриває повністю поняття, оскільки не наділене точністю [23, 74].

В свою чергу, Л. Резников виявляє і більш істотні розбіжності між значенням слова і поняттям. На його думку, значення слова – це категорія тільки лінгвістична, елемент певної лексичної системи. Утворення слів та зміна їх значень відбувається згідно з внутрішніми законами розвитку мови. А поняття – це категорія гносеологічна та логічна, елемент системи людського знання, в утворенні якого беруть участь логічні операції абстрагування та узагальнення [20, 87-88].

Проте в межах лінгвістичної площини розгляду, крім загально-мовознавчого підходу можна вирізнити ще такі: психолінгвістичний та лінгвокультурологічний, які мають свої відмінності в тлумаченні спільної проблеми.

Саме у психолінгвістичних наукових працях концепт є найбільш індивідуалізованим. О. О. Залевська визначає концепт як «перцептивно-когнітивно-афективне явище динамічного характеру, яке спонтанно функціонує у пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда і підкорюється закономірностям психічного життя людини» [6, 39]. У своїй статті «Психолінгвістический подход к проблеме концепта» О. О. Залевська наводить тези нейролога А. Дамазіо про те, що концепт є невербальним утворенням, основу для якого

складають сенсорні та моторні репрезентації. Можливість говорити про вербальну сторону концепту надає тільки акцентування уваги на певних його аспектах. При формуванні та функціонуванні концептів важливу роль відіграє зв'язок між свідомістю людини та її тілом, а також емоції – як первинні, які проявляються через дію «соматичних маркерів», так і вторинні – продукт виховання в соціумі [6, 39]. Таким чином, головну роль у творенні концептів, на думку психолінгвістів, відіграє психіка кожного індивіда, а вже лінгвістичного нашарування концепт отримує у процесі комунікації та актуалізації певних його аспектів, тобто набуття ним лексичного значення у мовленні. О. О. Залевська трактує художній концепт як частину свідомості поета чи письменника, яка знаходить своє відображення саме у художніх творах і цим самим пояснює авторське розуміння та бачення тих чи інших речей.

Лінгвокультурологи такі як: С. Г. Воркачев, А. В. Михайлов, Л. В. Міллер, Н. Ю. Шведова, стверджують, що концепт – це часткова реалізація концепту культури, наголошують на надіндивідуальному характері концепту, його заглиблення в культуру. С. Г. Воркачев стверджує: «Концепт – це одиниця колективного знання/свідомості, яка відноситься до вищих духовних цінностей, яка має мовне вираження і відрізняється лінгвокультурною специфікою» [4, 70]. Лінгвокультурологи зосереджують свою увагу на наступній тріаді – знання – концепти – уявлення/стереотипи. На їхню думку, кожний, окремо взятий концепт демонструє існування в конкретній етнічній культурі певних, тільки їй властивих цінностей. Саме культурні концепти відображають специфіку мовної картини світу. Актуальне нашарування концепту закріплене в культурі, в свою чергу, внутрішня форма концепту (етимологія) піддається розумінню тільки певній категорії людей.

У такому векторі концепт постає як наслідок зіткнення словникового значення слова з особистим та народним досвідом людини, а не утворений із безпосереднього лексичного значення, концентрує фаховий досвід у поезії, прозі, драматургії, теорії письменства тощо, залишаючи можливості для домислювання. Концепт, як інформаційна структура художньої чи аналітичної свідомості, постає різносубстратною, відповідно організованою одиницею пам'яті, що містить сукупність знань про об'єкт літературного пізнання.

Саме у площині опозиції індивідуальне/надіндивідуальне здійснено вплив на літературознавче тлумачення цього поняття, зберігаючи при цьому полемічне спрямування.

На сьогоднішній день можна стверджувати, що поняття концепт в літературознавстві належить до найбільш вживаних евристичних номінацій.

В літературознавчій енциклопедії знаходимо таке визначення терміну концепт (лат. *conceptus*: думка, поняття, від *conceptio*: збираю, задумую) – формулювання, розумний образ, загальна думка, поняття, інноваційна авторська ідея, мотив, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті [15, 521]. Термін концепт у сфері науки про літературу запровадив російський філософ та літературознавець С. Аскольдов-Алексєєв, який у своїй статті «Концепт і слово» тлумачив його як родові поняття, «мислене утворення, що заміщує в процесі думки невизначену кількість предметів одного і того ж типу» [2, 269]. На початку статті вчений акцентує увагу на проблемі концептів і художнього слова та стверджує, що ці два поняття мають не тільки точки збігу, а й часто співпадають за своїм якісним наповненням. «Слова, в одному випадку, не викликаючи жодного пізнавального «уявлення», тлумачаться і утворюють «щось», що може бути об'єктом точної логічної обробки. В іншому випадку, слово, не викликаючи жодних художніх образів, створює художнє враження і в результаті несе певне духовне збагачення» [2, 268]. Це «щось» С. А. Аскольдов пропонує називати художнім концептом. Автор також вказує на головні відмінності між концептами пізнання та художніми концептами: концепт пізнання спільний, колективний, узагальнений, художній концепт – індивідуальний, концепт пізнання не містить ірраціональне зерно, художній концепт містить раціональне та ірраціональне, концепт пізнання завжди відноситься до множинної предметності, означає «щось», що виходить за його межі, художній концепт більш індивідуальний і первинно означає те, що вкладає в нього автор художнього твору [2, 274]. Також вчений полемізує над питанням, чи вважати художній концепт суто індивідуальним, авторським творінням, чи колективним. Літературознавець доходить до висновку, що художній концепт поєднує в собі і поняття, а значить колективне зерно, та ірраціональне, таке як почуття, емоції, уявлення іноді навіть вольові прояви, що створюються виключно індивідуально. Одгак, художній концепт не завжди означає те, що, наприклад автор твору має на увазі. В цьому і полягає наступна різниця між худо-

жнім концептом та концептом лінгвістичним. Автор художнього тексту створює концепт і вкладає в нього власну ідею, а читач навколо цього концепту може створити ще одну ідею, яка може бути поза межами концептуального ареолу. Також С. А. Аскольдов стверджує, «що зв'язок елементів художнього концепту базується на зовсім чужій логіці і реальній прагматиці художньої асоціативності», цим самим підкреслюючи індивідуальність та унікальність художніх концептів. Стосовно полеміки про ідентичність художнього концепту до образу вчений пише: «Художній концепт тяжіє в першу чергу до потенційних образів і направлений на них, так само як концепт пізнання направлений на конкретні явища, які підходять під його логічний «родовий» об'єм. В художньому концепті є також власне «родове», але воно зовсім вільне від рамок логічного визначення. В ньому «родове» це органічна суміш можливих образних формувань, які визначені основною семантикою художніх слів» [2, 275].

Дослідженням художнього концепту займалися також ряд вчених: І. А. Тарасова, О. В. Беспалова, О. О. Залевська, Н. Ю. Шведова, Л. В. Міллер, А. С. Рослий, А. В. Михайлов, В. Г. Зусман.

І. А. Тарасова погоджується із А. С. Аскольдовим стосовно того, що художній концепт, який так само як і лінгвістичний концепт, можна досліджувати двома шляхами, розглядаючи його як індивідуальну, унікальну авторську ідею або як елемент національної художньої традиції, національно-ментальної картини світу [22, 742]. Дослідниця Л. В. Міллер запропонувала розглядати концепт «як ментальне утворення, яке належить не тільки індивідуальній свідомості, але й також психоментальній сфері певного етнокультурного соціума» [18, 41]. Вона також стверджує, що художній концепт – це універсальний художній досвід, зафіксований в культурній пам'яті певного народу і який може виступати стимулюючим та допоміжним елементом у створенні нових художніх смислів [18, 39-45].

Найбільш повно літературознавче поняття концепту окреслене в роботах В. Г. Зусмана, який стверджує: «літературний концепт – це такий образ, символ або мотив, який має вихід на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти, що знаходяться поза художнім твором». В. Г. Зусман підкреслює, що саме приналежність до асоціативної системи культури робить літературний образ концептом. Відповідно образ та концепт відрізняються один від одного сферою вживання – інтратекстуальна, тобто внутрішньотекстовою або інтертекстуальна, міжтекстовою. При цьому концепти національної культури не завжди співпадають за своїм компонентним складом та змістом із одноіменними художніми концептами, іншими слова, у художніх текстах можлива актуалізація ознак, які жодним чином не належать до ядра національного концепту [10, 14]. Таке явище дозволяє говорити про варіативність культурних концептів. Попри всі історичні зміни художнього нашарування концепту, його якісний компонент залишається стабільним. Так наприклад, в світовій культурі бібліотека – це перш за все замкнений простір, який володіє знанням та історією людства. Проте на сучасному етапі культурного розвитку поняття «бібліотека» розглядається дещо під іншим ракурсом. Концепт бібліотека отримав сьогодні певні нашарування, які не входять до центрального ядра поняття бібліотека. У сучасних художніх творах бібліотека – і Всесвіт, і лабіринт, і цвинтар забутих книжок.

На відміну від лінгвістики, яка вирізняє суміжні із концептом терміни, але при цьому подає тільки одну синонімічну тріаду, у літературознавстві ми можемо виділити щонайменше три такі тріади: перша – концепт/образ/символ, друга – концепт/мотив/стереотип, третя – концепт/художня дефініція/авторська ідея.

Процес осмислення концепту в символізованих образах відбувається за умов реалізації розповідного задуму втілити концептуальний підхід в системі образів, що піднімаються до рівня носія ідей, постулатів вищого ґатунку. Тому шлях від образу до вербалізованого символу, а від нього до концепту закодований самим автором твору. Традиційною є думка, що те місце в термінологічній системі, яке могло б належати поняттю концепт як одиниці індивідуально-авторської свідомості, давно вже зайняте літературознавчим терміном «образ» [22, 743]. Діалог між літературознавством та лінгвістикою відбувається також і на іншому позиційному рівні, на якому концепти трактуються як індивідуально-авторські психічні явища, які співпадають із одиницями художнього мислення – образами. Це твердження дещо переплітається із думкою психолінгвістів, які також стверджують, що концепт це явище, яке функціонує у свідомості окремого індивіда. Для того, щоб диференціювати ці поняття, А. Ф. Лосєв у своїй роботі «Філософія імені» говорить про різницю між такими

двома поняттями як ейдос та логос, як про два види сенсу існування. Він пише про те, що в той час, як ейдос існує в одиницності, логос отримує своє значення тільки після об'єднання багатьох елементів. В логосі поступово перераховується те, що одночасно і як єдиний організм подано в ейдосі. «Логос – це формально-логічне перерахування окремих ознак» [16, 174]. І. А. Тарасова, в свою чергу, переадресовує цю різницю на таку термінологічну пару як образ/концепт. Вона стверджує, що така диференціація зумовлена різницею між двома типами мислення – образного і логічного, тобто відмінностями між двома типами ментальних репрезентацій – образних і пропозиціональних, картиноподібних та мовних [22, 745]. І. В. Кононенко у науковій роботі «Мова у контексті культури» стверджує: «У тлумаченні понять “концепт” і “символ” також чимало спільних ознак: обидва вони характеризуються відносною полісемічністю вкладеного у них смислу, багатомірністю осмислень, певною розмитістю межових кордонів; на мовленнєвому рівні супроводжується широким набором конотацій, емотивних супроводів, аксіологічних уявлень...Сама природа символу розкривається через ступеневу ієрархію: слово – образ – символ – смисл – концепт» [13, 174-175]. Вербалізований символ стає національно орієнтованим і соціально значущим поняттям у своєму безпосередньому сприйманні як осмислений у межах конкретного дискурсу образ. Натомість національний шар концепту лежить в усвідомленому, ментальному світі, який складається з набору символічних уявлень, конотацій, асоціацій тощо [13, 172].

У літературознавчих посібниках, як правило, під терміном мотив розуміють «стійкий формально-змістовий компонент художнього твору чи критичної або літературознавчої праці, усвідомлена причина творчості або аналізу, зумовлена художніми та науковими потребами, відповідними інтелектуальними діями. У порівняльно-історичному літературознавстві йдеться про найменшу неподільну частку сюжету, що може переходити з одного твору в інший. У художній літературі мотив вважають абстрагований від конкретних деталей, виражений у найпростішій словесній формулі схематичний виклад елементів змісту, що формують фабулу. Мотивом може бути любов, ненависть, жертвність. Сенс мотиву залишається нейтральним, доки не реалізується у фабулі» [15, 78, т.1]. Художній концепт, так само як і мотив, може виступати художньою ідеєю твору, основною думкою, темою, також обидва терміни можуть бути індивідуальними авторськими творіннями, а можуть піддаватись суспільним настроям. Концепт та стереотип також має спільні та відмінні ознаки. У літературознавчій енциклопедії знаходимо таке визначення терміну стереотип – («грец. stereos: твердий і typos: відбиток, зразок) – у літературознавстві – трафарет, тривіальна, банальна, художня форма, що повторюється автоматично, шаблоно» [15, 430, т.2]. Базовими ознаками стереотипу виступають: «модель», «канон», «взірець», мовна картина світу, типізація. Ж. Краснобоєва-Чорна у своїй статті «Термінополе концепт», описуючи відмінності та подібності між науковими номінаціями концепт та стереотип, посилається на тези лінгвіста В. І. Карасика і пропонує такі варіанти протиставлення концепту і стереотипу: 1) основним складником концепту є мовні знання, а стереотип – це образ-уявлення в його вербальній оболонці; 2) концепт – це поняття більш абстрактного рівня, стереотип є більш конкретним; концепт зберігається у формі гештальтів («цілісний образ, пережитий митцем під час творчого осяяння, функціональна структурна єдність, що з'являється незалежно від мотиваційних чинників, здатна впорядкувати різноманітність окремих явищ, витворювати наочно стійку, інтегровану, просторову форму предметів сприйняття.» [15, 224, т.1]), а стереотип у формі фрейм-структур («багатокомпонентний концепт, який розглядається в цілісності його складових частин...» [14, 74]); 4) концепт виступає феноменом парадигматичного плану, співвідноситься з системою ментальних утворень, а стереотип проявляється у комунікативній поведінці [14, 74-75].

Слід також зазначити, що при літературно-культурологічному підході термін концепт має певні точки збігу з таким літературним явищем як художня дефініція. Цей термін позначає тлумачення одного поняття та явища через співвіднесення з іншими і виникає та функціонує у художній творчості. «У момент свого виникнення художня дефініція виступає результатом творчості індивіда, авторським твором, і тому характеризується суб'єктивністю. Художня дефініція відображає авторський світогляд, індивідуально-особистісні пріоритети, інтелектуальний та художній потенціал творця, оригінальність погляду, нестандартність мислення, парадоксальність асоціацій, зіставлень» [14, 74]. Художня дефініція має великий вплив на смислову частину концепту. Л. Грузберг:

«...означуване в художній дефініції – культурний концепт» [14, 78]. І. А. Тарасова у науковій статті «Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения», спираючись на роботу О. В. Беспаловой, зазначає: «Художній концепт – одиниця пізнання поета чи письменника, яка отримує свою репрезентацію в художньому творі чи їхній сукупності і виражає індивідуально-авторське осмислення сутності предметів і явищ» [22, 742], підкреслюючи цим самим, однорідність концепту та авторської ідеї. Концепт може розглядатися як наукова категорія і як художнє явище, яке існує в літературі. В якості наукового (в даному випадку літературознавчого) поняття концепт — це абстракція, ідеальне явище. В художній творчості таке ідеальне явище наповнюється індивідуальними якостями. Використовуючи вплив фундаментальних концептів культури, письменник і сам стає ініціатором творення нових концептів.

Таким чином, маючи різновекторне і різнофахове застосування терміну «концепт», який в літературознавстві позначає феномен художнього концепту як елемента літературного твору і як компонента літературного процесу, дозволяє при їх аналізі найбільш повно врахувати перманентну взаємодію між різними рівнями художніх явищ у поєднанні синхронного і діахронного аспектів. Саме тому – звернення до цього терміну в літературознавчій науці є, на нашу думку, логічним, доречним і обґрунтованим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абеляр П. Теологические трактаты / П'єр Абеляр. – М.: А/О «Издат. Группа «Прогресс»; М: Гнозис, 1995. – 189 с.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово / Сергей Алексеевич Аскольдов // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове [монографія] / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 616 с.
4. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – 2001. – №1. – С. 64–72.
5. Городнюк Н. А. Знаки необарокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти: [монографія] / Наталія Андріївна Городнюк. – К.: Твім інтер, 2006. – 216 с.
6. Залевская А. А. Психолингвистический поход к проблеме концепта / А. А. Залевская – Воронеж. – 2001. – С. 36 – 44.
7. Залевская А. А. Текст и его понимание: [монографія] / Александра Александровна Залевская. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2001. – 178 с.
8. Зацепин К. А. Эпистемологический статус концепта / К.А. Зацепин, И.И. Саморуков [електронний ресурс] – режим доступу: slovar.lib.ru/lib/txt8_konceptstatus_txt.doc.
9. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию: [монографія] / Владимир Андреевич Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1962. – 384 с.
10. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка: [монографія] / Валерий Григорьевич Зусман. – Новгород.: Деком, 2001. – 168 с.
11. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / Языковая личность, культурные концепты. / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград-Архангельск.: Перемена, 1996 – С. 3 – 16.
12. Колесов В. В. «Жизнь происходит от слова...» [монографія] / Владимир Викторович Колесов. – Санкт-Петербург.: Златоуст, 1999. – 368 с.
13. Кононенко В. І. Мова у контексті культури: [монографія] / Віталій Іванович Кононенко. – Київ.; Івано-Франківськ.: Плай, 2008. – 389 с.
14. Краснобаева-Чорна Ж. В. Термінополе концепт / Ж. В. Краснобаева-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67-79.
15. Літературознавча енциклопедія: у 2-х томах. [упоряд. Ковалів Ю.І.]. – К.: Академія, 2007.
16. Лосев А. Ф. Философия имени / Самое само: Соч. / Алексей Фёдорович Лосев — М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. — 1024 с.

17. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [монография] / Валентина Авраамовна Маслова – К. – 2004. – 256 с.
18. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова. – 2000. – № 4. – С. 39–45.
19. Неретина С. С. Тропы и концепты / Светлана Сергеевна Неретина: [монография] – М.: ИФРАН, 1999. – 278 с.
20. Резников Л. О. Понятие и слово: [монография] / Лазарь Осипович Резников – Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. – 124 с.
21. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Академический проект, 2004.–. 824 с.
22. Тарасова И. А. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения / И. А. Тарасова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2010. – № 4 (2). – С. 742–745.
23. Чесноков П. В. Слово и соответствующая ему единица мышления: дис...доктора филол. наук / Петр Вениаминович Чесноков. – М. – 1967. – 192 с.

ЧАСТОТНІСТЬ ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЕКСПРЕСИВІВ І КОМУНІКАТИВІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

Оксана Гордій

Аспірант, кафедра німецької філології,
Прикарпатський національний університету імені Василя Стефаника,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, e-mail.: oksanagord@yandex.ru

UDC: 811.112.2'373.7

ABSTRACT

The article deals with the potential of Corpus linguistics as a empiric method of the contemporary linguistic research, highlights the advantages of use of the corpora method in the phraseological studies and determines the capability of the Internet as a linguistic corpus. The frequency of use of German expressive and communicative idioms is analysed with the help of the search engine Google and the possibility of applying this method in the phraseographic projects is argued.

Keywords: Corpus linguistics, linguistic corpus, empiric, expressive and communicative idioms, Internet, search engine.

В статті розглядається потенціал корпусної лінгвістики як емпіричного методу сучасних лінгвістичних досліджень, висвітлюються його переваги для фразеологічних студій і окреслюються можливості використання Інтернету як лінгвістичного корпусу. За допомогою пошукової машини Гугл проводиться аналіз частотності вживання в Інтернеті фразеологічних експресивів і комунікативів німецької мови та аргументується можливість застосування цього методу у фразеографічних проектах.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, мовний корпус, емпіричний, фразеологічні експресиви і комунікативи, Інтернет, пошукова машина.

В статье рассматривается потенциал корпусной лингвистики как эмпирического метода современных лингвистических исследований, освещаются его преимущества для исследований фразеологии и определяются возможности использования Интернета как лингвистического корпуса. С помощью поисковой машины Гугл проводится анализ частотности употребления в Интернете фразеологических экспрессивов и коммуникативов немецкого языка и аргументируется возможность применения этого метода в фразеографических проектах.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, языковой корпус, эмпирический, фразеологические экспрессивы и коммуникативы, Интернет, поисковая машина.

Корпусна лінгвістика, яка зародилася в 60-их роках минулого століття на англomовному просторі, відкрила небачені раніше можливості емпіризації мовознавчих досліджень. Корпусний метод ґрунтується на використанні мовних корпусів – великих зібрань “справжніх”, а не створених в душі генеративістики власне з лінгвістичною метою текстів, що формуються у корпус за чітко розробленими принципами. Сучасні лінгвістичні корпуси являють собою велетенські електронні текстові масиви баз даних, обладнані пошуковими машинами з контекстуальними, дериваційними та колокаційними, коокурентними критеріями. Загальноновизнаними зразками, на які орієнтуються багато інших сучасних корпусів, є Британський національний корпус (British National Corpus – BNC) та Корпус сучасної американської англійської (Corpus of Contemporary American English – COCA), який є єдиним публічно доступним корпусом американського варіанту англійської мови. Серед найвагомій-

ших корпусів німецької мови слід назвати передусім Cosmas-корпус Інституту німецької мови у Маннгеймі, який налічує майже 2 мільярди слів.

Найширше застосування емпіричний комп'ютерний аналіз текстових масивів отримав у працях з лексикографії та лексичної семантики (J. Sinclair (1991) [9]; M. Stubbs (2001) [11]). Також і для фразеології корпусна лінгвістика стала незамінним методом, адже фразеологічний фонд змінюється досить швидко і фразеологічні студії великою мірою залежні від підбору автентичних прикладів. Використання лінгвістичних корпусів для отримання емпіричного фразеологічного матеріалу продовжило існуючу у західній науковій школі тенденцію повороту до прагматичних досліджень. Нові перспективи відкриваються сьогодні також і перед вітчизняною школою, яка, за слушним зауваженням О.Я. Остаповича, "надто довго не могла звільнитися від пут відверто схоластичної структурно-семантичної парадигми досліджень, запрограмованої ще в середині минулого століття" [2]. Методи корпусної лінгвістики затребувані у фразеографічній практиці, зокрема для статистичного визначення загальноновживаних фразеологічних одиниць, окреслення т.зв. "фразеологічного / пареміологічного мінімуму" [7].

Крім описаних вище систематично компільованих корпусів завдяки Інтернету існує велетенський текстовий архів з багатьма мільярдами сторінок, який із застосуванням належних пошукових машин може розглядатися як корпус. Оскільки на даний час ще не існує досконалих корпусів, величина яких достовірно відображала б реальне функціонування тієї чи іншої національної мови, увага дослідників все частіше спрямовується на Інтернет, який дозволяє практично "вживу" вивчати мову у великих масштабах.

В Глобальній мережі доступні у електронному вигляді різножанрові тексти (матеріали порталів новин, газет, журналів, дискусійних форумів, блогів тощо) і корпусна лінгвістика вже довгий час розглядає Інтернет як вигідне і практично безмежне джерело даних, хоча можливості їх обробки не можуть розглядатися однозначно; в останні два десятиліття в цьому напрямі ведеться активна робота, вченими розробляються різноманітні методи і прийоми дослідження мультимедійних і мультимедійних текстів з Інтернету [3; 4; 8].

В нашій роботі ми досліджуємо функціонування в Інтернет-дискурсі комунікативно-експресивної фразеології німецької мови – стійких фразеологізованих речень на зразок (*Ach, du kriegst die Tür nicht zu! Abwarten und Tee trinken! Du kannst mich am Abend besuchen! Das fängt ja gut an! So schnell schießen die Preußen nicht! Demnächst in diesem Theater; Ab nach Kasse!*) **Новизною** нашого дослідження є представлення цих одиниць як єдиного функціонального поля фразеологічних експресивів і комунікативів, що являє собою індуктивний синтез існуючих підходів. У рамках концепції ідіоматичного карбування мови (Г. Файльке [5]) та "шаблонної мови" (Ш. Штайн [10]) серед інструментів інтенціонального мовного вжитку, коли стійкі фрази використовуються з метою досягнення певного комунікативного та риторично-стилістичного ефекту, ми виокремлюємо функціональний клас **фразеологічних експресивів і комунікативів** (ФЕіК) – окремих висловлювань, синтаксично оформлених у вигляді речень (еліптичних речень), закріплених узуально в мовній спільноті для вираження інтенцій, оцінок і емоцій мовця, які характеризуються вживаністю, відтворюваністю, відносною стійкістю, комплексним значенням і виконують комунікативну і часто експресивну функцію (детальніше див. О.М. Гордій (2010) [1]).

Інтернет може використовуватися як корпус у різний спосіб. Застосування пошукових систем дозволяє досліджувати у доступних електронних текстах певні мовні феномени, тобто загалом уся Глобальна мережа інтерпретується як велетенський корпус. З іншого боку, існує можливість на основі цих наявних у вільному доступі Веб-даних формувати власні корпуси меншого розміру, орієнтовані на певні лінгвістичні постановки питань. Оскільки нашим **завданням** серед іншого було встановлення частотності вживання ФЕіК, ми підійшли до використання Інтернету як корпусу у перший спосіб, обравши основним інструментарієм нашого дослідження пошукову систему Google.

Пошукова система являє собою програмно-апаратний комплекс з веб-інтерфейсом, що надає можливість пошуку інформації в Інтернеті. Статистичні дані сходяться в тому, що світовим лідером за пошуковими запитами є система Google [6]. Очевидно, що більшість існуючих документів та веб-сторінок англомовні, і, на жаль, немає точної статистики про число німецькомовних URL-адрес, проте опубліковані в листопаді 2013 р. лабораторією W3Techs, яка надає інформацію про використання різноманітних видів технологій в Інтернеті, дані про процентне співвідношення веб-сторінок різними мовами засвідчують, що

німецька мова займає тут третє місце із 5,9% після англійської (55,5%) та російської (6,1%) мов [12].

Хоча існуючі пошукові системи не призначені безпосередньо для лінгвістичних досліджень і пошуковий алгоритм не відомий в деталях, існує достатньо причин для використання пошукової машини Google. По-перше, пошук за допомогою Google відбувається надзвичайно швидко і є дуже простим. Корисним є те, що для кожного результату пошуку пропонується попередній перегляд, тобто подається короткий уривок із відповідного тексту, при цьому сам пошуковий запит оптично виділяється за допомогою жирного шрифту. Важливо теж, що існує можливість налаштувати пошук лише однією певною мовою. Перевагою пошуку за допомогою Google є те, що в його результати включаються також дані із чисельних форумів, які відображають великою мірою функціонування концептуально усного мовлення. Ще одним позитивним моментом такого пошуку є відповідність критерію актуальності, адже до відображених результатів постійно автоматично включаються найновіші веб-сторінки. Величина корпусу дозволяє припустити, що якщо якийсь певне словосполучення німецькою мовою взагалі можливе, то найшвидше і найнадійніше це можна встановити за допомогою Google. З іншого боку невизначена величина та постійна зміна Інтернет-корпусу виключає можливість встановлення частоти вживання тієї чи іншої одиниці по відношенню до величини корпусу. Крім того, деякі тексти підраховуються у Google двічі чи навіть багаторазово, наприклад тоді, коли певний текст існує одночасно у різному форматі, як от PDF чи HTML-сторінка. Очевидно, що з цих причин отримані дані не можна розглядати як абсолютні, а лише як відносні. Незважаючи на те, що показник буде змінюватися, можна відстежити певну тенденцію: чи фразеологічна одиниця взагалі вийшла з ужитку, або вживається надзвичайно рідко, чи, навпаки, характеризується широкою вживаністю.

Аналіз наукової літератури останніх років хоча і показує зацікавленість вчених можливостями використання Інтернету як корпусу, проте на момент нашого дослідження не була запропонована єдина випробувана методика. В ході роботи ми зіткнулись з тим, що багато операцій довелося проводити "вручну". Використання як інструментарію Google виявилось виправданим з тієї причини, що ця пошукова машина дозволяє проводити пошук точного тексту фрази, а не лише окремих слів чи їх поєднань. Для цього запит слід подавати, виділивши з обох боків знаком "...". Ця опція особливо корисна для пошуку фразеологічних експресивів і комунікативів, які, порівняно з іншими фразеологічними одиницями (ФО), відзначаються високою стійкістю, що виступає однією з їх категоріальних ознак. Проте така пошукова форма, як правило, виступала відправним пунктом, і ми не конструювали іншу форму лише у випадках однозначно широкої вживаності першої (словникової) форми (напр.: *Wenn Blicke töten könnten! Gut gebrüllt, Löwe! Daher der Name Bratkartoffel!*) та щодо абсолютно стійких ФЕіК – одиниць з імпліцитною структурою речення (*Ach du liebes bisschen! Ab nach Kassel!*). В інших випадках, коли запропонована у словнику форма речення зустрічалась у результатах рідко та за лексикографічної фіксації одночасно декількох форм, ми вручну конструювали також і інші форми для пошукового запиту. Підбір цих форм ґрунтувався як на лексикографічних даних, так і на дослідницькій інтуїції – відмінність між формами ФО полягала, як правило, у порядку конститuentів (чи їх елімінації), часовій формі дієслова та варіативності займенників; враховувалась також розмовний варіант дієслова другої особи однини теперішнього часу (*haste, kannst, siehst*) і інші варіанти орфографії, напр.: *Da haben wir die Bescherung / Da hast du die Bescherung / Da haste die Bescherung*.

Основний пошук здійснювався на сайті www.google.de у період з 06. – 09.2012 р. Описані труднощі щодо встановлення абсолютної частотності ускладнюються також тим, що Google подає лише максимум 500 результатів пошуку – звідси впливає складність провести чітку межу між вживаними і широко вживаними одиницями. Також ми виявили, що щодо багатьох маловживаних одиниць результати виявлялись дещо завищеними через багаторазове дублювання у підрахунках сторінок із різноманітних онлайн-словників. З метою уникнути серйозної похибки ці дані коригувались вручну відсіюванням таких сторінок. Також проводилось відсіювання варіантів нефразеологічного прочитання ФО (напр. щодо таких одиниць: *Die Tour kenne ich: розм. фам. Знаємо ми ці штучки!* [НУФС2, 253; НРФС, 572; НРСРЛ, 681]; *Lass dir Tee kochen!: розм. фам. Наставляй кишеню!* [НУФС2, 242; WddU, 826].

Проаналізувавши таким чином вживаність отриманих в ході наскрізної лексикографічної вибірки із п'яти лексикографічних джерел [DU11; НРФС; НРСРЛ; WddU; НУФС1; НУФС2] 2303 ФО, ми виокремили широковживані одиниці, тобто “центральну частину” досліджуваного поля фразеологічних експресивів і комунікативів німецької мови (всього 1061 ФО, із показниками вживаності від 251 пошукової сторінки і вище, переважно обмежено 500 сторінками); до них прилягає “ближня периферія” – одиниці, які характеризуються середньою вживаністю (654 ФО, показники вживаності від 11 до 250 сторінок), на “дальній периферії” розміщені ФО із низькою вживаністю (467 ФО, до 10 сторінок, серед них 88 ФО вжиті виключно в тексті книг, опублікованих в Інтернеті). Крім того, на межі даного поля знаходяться 132 одиниці з нульовою вживаністю.

Фразеологічні експресиви і комунікативи із нульовою вживаністю. До цієї групи ми зарахували 132 одиниці, пошук яких ні загалом в Мережі, ні серед груп Google (за адресою <https://groups.google.com>), ні у тексті доступних в Інтернеті книг не дав жодного результату. Відсутність жодних “слідів” у Google дозволяє припустити оказіональну природу даних одиниць і їх лексикографічна фіксація вочевидь повинна бути переглянута. Щодо кореляції результатів пошуку по даній групі із лексикографічною вибіркою слід вказати, що більшість ФО із нульовою вживаністю (105 із 132) внесені лише до одного із використаних словників, з них 69 одиниць – до “Словника німецької розмовної мови” Г. Кюппера (*Dir haben sie wohl die Antenne geklaut?: Frage an einen Dummlichen* [WddU, 38]; *Das sagt man immer, wenn die Bratkartoffeln angebrannt sind: Das ist eine einfältige Ausrede für eine böse Überraschung* [WddU, 127]). Значна кількість цих ФО марковані відповідно до середовища їх виникнення (терит. чи соц., серед них також грубі вирази, напр.: *Blumendraht und Stachelbeerkompott!: Ausruf der Verwunderung oder des Unwillens. Bayr.* [WddU, 117]; *Ab hier kommen die Bären von rechts: Redewendung angesichts einer einsamen, unbekanntem Gegend. Sold.* [WddU, 79]; *Was hängt am Baum und riecht?: Frage an einen Dummen oder Unfähigen. Jug.* [WddU, 84]), і відсутність даних щодо їх вживання вочевидь можна пояснити швидким “виходом з моди”, характерним для молодіжного сленгу зокрема. Решта ФО цієї групи фіксовані переважно у словнику В. І. Гаврися (*Da kannst du Meisen ausnehmen: розм. Тут ти нічого не доб'єшся* [НУФС2, 50]; *Das grenzt an Pommern!: розм. фам. Це вже занадто!* [НУФС2, 111]; *Wo hast du deinen Spiritus gelassen?: розм. Куди поділася твоя голова? Чим ти думаєш?* [НУФС2, 206]), окремі – в словниках Л. Е. Біновича, В. Д. Девкіна та у Дуден 11. Крім того, деякі невживані ФО наявні у двох чи більше лексикографічних джерелах. Якщо відсутність даних щодо вживання одиниць на зразок *Ich schlage dir die Kiemen ein!: По зубам получишь! Огребешь! (угроза)* [НРСРЛ, 370; WddU, 409]; *Dein Vater ist wohl Schuster?: Ты что заикаешься?* [НРСРЛ, 631; WddU, 748] можна пояснити прагматичними особливостями їх вживання (передбачають безпосередню присутність співрозмовника), то нульова вживаність одиниць *Das haut einen auf den Schlips: розм. фам. Як обухом по голові (про неприємну несподіванку)* [НУФС2, 166; НРФС, 489; WddU, 720]; *Da hast du den Kitt!: розм. фам. Ось тобі наслідок! Оце ў yce!* [НУФС1, 381; НРФС, 325] та передусім культурно значимої фрази *Aber sicher, sagte Blücher: ugs. scherzh. Ganz sicher ist das so* [DU11, 702; НУФС1, 111; НРФС, 93] виявилась несподіваною і потребує підтвердження чи спростування під час запланованого експерименту із опитування респондентів мови.

Фразеологічні експресиви і комунікативи із низькою вживаністю. В ході аналізу нами виділено 467 одиниці із низькою вживаністю – це фразеологізми, які зустрічаються в Інтернеті або виключно на сторінках розміщених там книг (88 ФО), або вжиті і в інших текстах (решта 379 ФО, максимум 10 прикладів вживань). Слід відзначити, що на німецькомовному секторі Інтернету представлений обмежений набір літературних джерел. Це пов'язано передусім із діючим авторським правом, яке забороняє повнотекстовий доступ до праць більшості авторів. Ми отримували дані переважно із сайтів www.gutenberg.org, www.zeno.org та за адресою <http://books.google.de>. Так, зокрема, проект Гутенберг (англ. Project Gutenberg, скор. PG) є громадською ініціативою з оцифрування, архівування і поширення культурної спадщини, переважно літературних творів. За даними сайту на 2013 р. бібліотека налічувала понад 42 тисячі творів, близько тисячі з яких – книги німецькомовних авторів. Це переважно письменники, які жили і творили у 19ому – поч. 20ого століття чи навіть ще давніше. Таким чином можна припустити, що фразеологізми, щодо яких зафіксовані лише окремі приклади вживання у матеріалах даних сайтів, є архаїзмами і пот-

ребують відповідного маркування у словниках, яке, як показав аналіз, відсутнє у переважній кількості випадків. Із 88 ФО, щодо яких результати пошуку у Google виявили вживання лише в літературних творах (як правило, минулих епох) більша частина, як і ФЕіК із нульовою вживаністю, а саме 48 одиниць, зафіксовані лише в одному з розглянутих лексикографічних джерел; але, на відміну від останніх, основна частка тут припадає на словник В. І. Гаврися (27 ФО), напр.: *Da hat eine Eule gesessen: розм. Справа не вигоріла, зірвалася* [НУФС1, 189]; *Hol dich der Fuchs!:* розм. фам. *Щоб тебе вовки з'їли!* [НУФС1, 228]. Жоден із цих фразеологізмів не маркований як архаїзм. Загалом із 88 ФЕіК, вжитих виключно в художніх творах, лише два фіксовані із позначкою “заст.”: *Das dank ihm der Teuffel!:* заст. розм. фам. *Від мене він подяки не дїжде!* [НУФС1, 139; НРФС, 119]; *Da ist mir die Quinte gesprungen: заст. розм. Тоді я скипів, розлютувався* [НУФС2, 118; НРФС, 446; WddU, 369]. Один вираз ми визначили як фіксований лексикографічно авторський оказіоналізм. Фраза *Da könnte man farbig sein: розм. От де багато вражень!* [НУФС1, 196] зустрічається лише у “Обеліску” Е.-М. Ремарка.

40 ФЕіК із прикладами виключно в (давніх) літературних творах фіксовані в двох і більше словниках. Зроблені на основі результатів нашого пошуку висновки про їх оказіональний чи архаїчний характер ми плануємо верифікувати за допомогою опитування респондентів. Проте очевидно, що наявний у всіх п'яти джерелах вираз із відносно простою мотиваційною основою *Da hört (sich) doch die Weltgeschichte auf!:* розм. *Це вже занадто! Це вже виходить за всякі межі!* [НУФС1, 51; НРФС, 46; DU11, 860; WddU, 916; НРСРЛ, 740], реалізований одноразово як *Da hört ja die Weltgeschichte auf* та в десяти прикладах у формі *Da hört sich doch die Weltgeschichte auf!* (у творах німецьких письменників 19ого-першої половини 20ого століть – R. Herzog, B. Wille, H. Ball, W. Raabe і ін.), і жодного разу не вжитий ані в емоційних постах форумів, ані в жодній газетній чи журнальній статті, є архаїзмом, і якщо і може бути занесений до фразеографічного джерела, то обов'язково із відповідним маркуванням. Це ж стосується і культурно значимої фрази *Da kennen Sie Buchholtzen schlecht!:* розм. *Погано ви мене (або його) знаєте!* [НУФС1, 129; НРФС, 110; НРСРЛ, 140; WddU, 138], запевнень *Ich will Matz heißen, wenn ...:* розм. фам. *Назвіть мене дурнем, якщо це не так!* [НУФС2, 46; НРФС, 392; WddU, 526]; *Ich will des Todes sein, wenn ...:* *Щоб я крізь землю пішов, якщо ...* [НУФС2, 249; НРФС, 569; WddU, 862] та інших ФЕіК.

Крім ФЕіК, вжитих виключно на сторінках доступних в Інтернеті книг, до одиниць із низькою вживаністю ми зарахували також ФО, результат пошуку щодо яких виявив до 10 прикладів вживання на німецькомовному просторі Інтернету (всього 376 ФО, з них фіксовані в одному словнику 165 одиниць, у двох – 88, в трьох – 45, в чотирьох – 40, і 38 одиниць представлені у всіх п'яти використаних для суцільної лексикографічної вибірки джерелах). Як і щодо описаних вище фразеологізмів, більшість із фіксованих в одному словнику 165 одиниць – це ФО, представлені в “Словнику розмовної німецької мови” Г. Кюппера та в “Німецько-українському фразеологічному словнику” В.І. Гаврися (89 і 45 ФО відповідно). Серед цих фразеологізмів можна намітити як одиниці архаїчного характеру (поодинокі випадки вживання в Мережі / поодинокі випадки вживання в Мережі та приклади на сторінках книг, напр.: *Und wenn der Teufel auf Stelzen geht: Unter allen Umständen* [WddU, 830]; *Krieg den Dalles!: Verwünschung* [WddU, 155]; *Mag werden, was will!:* розм. *Хай буде, що буде! Що буде, те й буде!* [НУФС2, 316]; *Das steht baumfest: Це напевно, це поза всяким сумнівом* [НУФС1, 79], так і оказіонально-варіантні утворення за зразком вживаніших ФЕіК (*Ich glaub(e), mein Nilpferd bohnt!:* *Ausdruck des Erstaunens. Halbw.* [WddU, 573]; *Du kannst mich puffen!:* *Ausdruck des Nichtwissens. Analog zu “Du kannst mich totschiagen!”* [WddU, 633]; *Das lass dir knipsen! / Das kannst du dir knipsen lassen!:* *Ausdruck der Abweisung. Moderne Variante zu “Lass es dir malen”* [WddU, 435] чи фразеологізмів інших типів (пор.: *(Na), so blau!:* розм. *Таке! Такі вигадки! Ти мене за дурня вважаєш?* [НУФС1, 106] і *jt blauen Dunst vormachen: розм. морочити голову, замилювати очі, напускати туману кому-н.* [НУФС1, 159] / *das Blaue vom Himmel herunterlügen: розм. плести нісенітницю, брехати* [НУФС1, 107]), а також загалом оказіональні одиниці, які або не встигли увійти у широкий вжиток, або досить швидко “вийшли з моди” (*Bei mir Zement, da kannst du lange kratzen!:* *Ausdruck der Ablehnung* [WddU, 941]; *Ganz groß, Klavier und Geige!:* *Ausdruck höchster Bewunderung. Hergenommen von einem Festessen mit Musik* [WddU, 421]).

Лексикографічно ширше фіксовані ФЕіК із низькою вживаністю з великою долею ймовірності можуть бути віднесені до одиниць, які вийшли / виходять з ужитку. Це підтверджується як присутністю в їх складі архаїчних елементів (*der Henker, der Tausend*), так і наявністю крім невеликої кількості випадків “загальної” вживаності прикладів “книжного” вжитку: *Hol's / hol mich der Henker!: salopp (als Fluch) Verdammt noch mal!* [Du11, 344; НУФС1, 345; НРФС, 274; НРСРЛ, 300]; *Dazu hat Buchholtz kein Geld: На це в мене (або у нього) нема грошей, це для мене (або для нього) надто дорого* [НУФС1, 128; НРСРЛ, 140; НРФС, 110]; *Ei der Tausend!: (veraltend) Ausruf der Überraschung* [Du 11, 760; НУФС2, 242; НРФС, 561; WddU, 826]; відповідне маркування, як показав аналіз, наявне лише в окремих випадках. Дещо несподіваними виявились результати корпусного пошуку і щодо низької частотності низки інших фіксованих у лексикографічних джерелах ФО: *Das geht übers Bohnenlied; Da geht's nicht katholisch zu! Große Geister stört das nicht; Da haben wir den Braten / Da hast du den Braten! Das ist ein Ding wie (ei)ne Wanne!*, тому наступним нашим кроком буде проведення відповідного опитування з метою підтвердження отриманих даних.

Фразеологічні експресиви і комунікативи із середньою та високою вживаністю.

Проведений пошук лексикографічно фіксованих ФЕіК німецької мови в Інтернет-корпусі засвідчив, що більшість одиниць з нашої вибірки мають середню чи високу частоту вживання. Як ми вже зазначали, особливості пошукової машини Google (обмеження перегляду результатів пошуку 500 сторінками) утрудняють виокремлення одиниць частотних і дуже частотних. Ми виділили 650 ФЕіК з середньою частотою вживання (від 11 до 250 прикладів у Google) та 1057 ФЕіК з високою частотою вживання (від 251 прикладу, переважно до 500 прикладів). Межа в 250 прикладів не є цілком довільною – аналіз отриманих результатів показав певну відмінність між даними частотними групами ФЕіК. Так більшість одиниць із високою частотою вживання відзначаються особливими дискурсивними характеристиками. Це виявляється не лише в активному вживанні їх у міжособистісній комунікації на форумах чи в блогах, але й загалом у різноманітному використанні в Інтернет-дискурсі, як от в заголовках статей чи повідомлень в онлайн-виданнях і інформаційних сайтах, в назвах груп соціальних мереж і ін. Частина одиниць із середньою частотою вживання є “формульними” варіантами (тобто формами з вираженою функціональною спеціалізацією) менш стійких ФО чи одиницями із низьким ступенем ідіоматичності. Це підтверджують і дані лексикографічної вибірки: 211 ФО фіксовані лише в одному, ще 132 – у двох з використаних словників, переважно це словники Г. Кюппера, В. І. Гаврися і В. Д. Девкіна, які відзначаються наявністю значної кількості неідіоматичних стійких сполучень слів (напр.: *Das haben wir alles schon gehabt: Все это нам уже давно известно* [НРСРЛ, 278]); *Das kann man wohl behaupten: (кльше – подтверждение сказанного) Это, пожалуй, так (правильно, верно)* [НРСРЛ, 106]; *Das sieht mies aus! / Die Sache steht mies!: розм. фам. Келські справи* [НУФС2, 53]) та вульгарних і жаргонних виразів, а також варіантів “загальномовних” стійких фраз (словник Г. Кюппера), напр.: *Geschissen, mein Herzchen!: Du irrst dich!* [WddU, 288]; *Ich glaube, mein Pferd schießt!: Ausdruck ungläubigen Staunens. BSD* [WddU, 605]; *Wir werden das Schwein schon töten: Diese Sache werden wir gut erledigen* [WddU, 754]. Якщо таку поодинокую лексикографічну фіксацію вищенаведених прикладів можна розглядати як певною мірою випадкову, то багато інших одиниць із середньою частотою вживання (*So streng sind dort die Bräuche: Redewendung angesichts eines ungewöhnlichen Herkommens, das in dieser Lage sinnlos wirkt* [WddU, 127]; *Ich bin dafür, dass wir dagegen sind: Umschreibung einer Ablehnung* [WddU, 154]; *Höher geht's nimmer: Дальше некуда! Это уж чересчур!* [НРСРЛ, 325]; *So fragt man (die) Leute aus!: Ich lasse mich nicht ausfragen!* [WddU, 495]; *Wie habe ich das wieder gemacht?!: selbstironischer Ausdruck der Genugtuung über eine Leistung* [WddU, 512]) можуть бути враховані у майбутніх проектах з укладення фразеологічних словників німецької мови, принаймні розмовної мови чи словника фразеологічних експресивів і комунікативів. Також ми виявили, що у групі ФЕіК з середньою частотою вживання, на відміну від одиниць із низькою і з нульовою вживаністю, більшою є частка широко фіксованих ФО (131 ФО в п'яти, 76 – в чотирьох і 100 – в трьох словниках; ось деякі приклади: *Daher der Name Bratkartoffel! Da / dort möchte ich nicht begraben sein; Das freut einen denn ja auch! Ran an die Gewehre! Da / nun schlag einer lang hin! Ich kann nicht hexen! Wie kommst du mir (eigentlich) vor?*, тобто простежується тенденція відповідності лексикографічної фіксації і реальної, встановленої інтерсуб'єктивно частоти вживання ФО даного типу.

Схожа картина спостерігається і щодо ФЕіК з високою частотою вживання (всього 1057 одиниць). Більшість з них широко фіксовані в лексикографічних джерелах (330 ФО – у всіх п'яти словниках, використаних для наскрізної вибірки, 180 – в чотирьох, 185 – в трьох, 183 – у двох і 179 ФО – в одному з словників). Широко фіксованими є одиниці, які, так би мовити, “на слуху” у носіїв мови, напр.: *So siehst du aus! Gut gebrüllt, Löwe! Das ist (nicht) mein Bier; (Ach) du liebes bisschen! Jetzt schlägt's (aber) dreizehn! Du kannst / der kann usw. mich gern haben; Da lachen (ja) die Hühner!* та ін. Як ми зазначали вище, результати корпусного пошуку показали, що ці одиниці володіють “дискурсивною доданою вартістю”. Серед ФЕіК з високою частотою вживання, представлених в лексикографічних джерелах вужче, теж, як і щодо одиниць з середнім показником частотності, можна виділити фрази, які відзначаються низьким рівнем ідіоматичності і потрапляння яких до словників (не для носіїв мови – це переважно словники В. І. Гаврися і Л. Е. Біновича) обумовлене лише їх певною функціональною спеціалізацією і повторюваним вживанням, напр.: *Das ist etwas anderes: Це інша річ* [НУФС1, 30]; *Da hast du dich aber sehr verrechnet!: Тум ты крепко просчитался, не тут-то было, этот номер у тебя не пройдет!* [НРФС, 594]; *Hier ist Stimmung!: розм. Тум весело!* [НУФС2, 223]; *Das sieht böse aus: Кепські справи* [НУФС1, 118]. Щодо великої кількості інших частотних ФЕіК (*Was sehen meine entzündeten Augen?: Was sehe ich?* [WddU, 59]; *Nie sollst du mich befragen: scherzh. Dazu möchte ich mich nicht äußern* [Du11, 99]; *Da könnte ja jeder kommen!: Ausdruck der Abweisung* [WddU, 380]; *Nicht schlecht, Herr Specht!: ugs. scherzh. Ausdruck der Anerkennung* [Du11, 666]; *Da steckt man nicht drin: ugs. Das kann man nicht vorhersehen, wissen* [Du11, 173]) виявлене нами вузьке представлення у лексикографічних джерелах може бути виправдане хіба що їх розмовним характером; різноманітне вживання цих фраз у дискурсі проте дозволяє рекомендувати їх для майбутніх лексикографічних проектів.

Порівняння отриманих результатів із даними попереднього (часткового) пошуку, здійсненого раніше у 2009 р., виявляє наступну закономірність: абсолютні показники практично не змінилися передусім щодо маловживаних одиниць та одиниць з нульовою вживаністю, щодо інших одиниць вони переважно зросли із розширенням самого корпусу, що односторонньо свідчить про певну надійність корпусу, невинновпадковість отримуваних результатів.

Проведений аналіз частоти вживання фразеологічних експресивів і комунікативів німецької мови демонструє один з можливих способів використання Інтернету як мовного корпусу. Отримані таким чином результати, вочевидь, можуть використовуватись у відповідних фразеологічних проектах. Наступним кроком, як зазначено вище, буде верифікація даних результатів за допомогою опитування носіїв мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордій О. М. Фразеологічні експресиви і комунікативи як лінгвістичний феномен / О. М. Гордій // *Studia methodologica*. – Випуск 30. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 260-266.
2. Остапович О. Я. Корпусний аналіз текстових електронних масивів у вивченні фразеології іноземних мов. Методологічні принципи, практична аплікація, межі й застереження // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – №5. – Філологічні науки. – 2008. – С. 391-399.
3. Bickel H. Das Internet als linguistisches Korpus / H. Bickel // *Linguistik online* 28. – 2006. – №3. – URL : http://www.linguistik-online.de/28_06/bickel.html.
4. Diemer S. Das Internet als Korpus? : Aktuelle Fragen und Methoden der Korpuslinguistik / S. Diemer // *Saarland Working Papers in Linguistics* 2. – 2008. – P. 58-72.
5. Feilke H. Sprache als soziale Gestalt : Ausdruck, Prägung und die Ordnung der sprachlichen Typik / H. Feilke. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1996. – 363 S.
6. Google zieht weiter davon / *Spiegel Online*. – 17. April 2009. – URL : <http://www.spiegel.de/netzwelt/web/suchmaschinenmarkt-google-zieht-weiter-davon-a-619398.html> (20.11.2013).
7. Grzybek P. Sinkendes Kulturgut? Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter / P. Grzybek // *Wirkendes Wort*. – 1991. – № 2. – S. 239-264.

8. Ptashnyk S. Korpora, Web und Datenbanken / Ptashnyk S., Hallsteinsdottir E., Bubenhofer N. – Baltmannsweiler : Schneider V. Hohengehren, 2010. – 267 S.
9. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation / John Sinclair. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 197 p.
10. Stein S. Formelhafte Sprache. Untersuchungen zu ihren pragmatischen und kognitiven Funktionen im gegenwärtigen Deutsch. – Sprache in der Gesellschaft; Bd. 22 / S. Stein. – Frankfurt am Main : Lang, 1995. – 375 S.
11. Stubbs M. Words and Phrases. Corpus Studies of Lexical Semantics / M. Stubbs. – Oxford : Blackwell Publishing, 2001. – 288 p.
12. Usage of content languages for websites / www.w3techs.com. – URL : http://w3techs.com/technologies/overview/content_language/all (20.11.2013).

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- НРСРЛ = Девкин В. Д. Немецко-русский словарь разговорной лексики / В. Д. Девкин. – М. : Русский язык, 1994. – 768 с.
- НУФС1 = Німецько-український фразеологічний словник : у 2 т. / [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.
- НУФС2 = Німецько-український фразеологічний словник : у 2 т. / [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 2. – 382 с.
- НРФС = Бинович А. С. Немецко-русский фразеологический словарь / А. С. Бинович, Н. Н. Гришин. – М. : Русский язык, 1975. – 659 с.
- DU 11 = Duden – Redewendungen : Wörterbuch der deutschen Idiomatik (Duden 11) / [B. Alsleben (Hrsg.)]. – Mannheim : Dudenverlag, 2002. – 955 S.
- WddU = Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / Heinz Küpper. – Stuttgart, München, Düsseldorf, Leipzig : Klett, 1997. – 959 S.

МОТИВ ПІДМІНИ/УДАВАННЯ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ XVII-XVIII СТ.: ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ЖАНРОВИЙ ДІАПАЗОН ФУНКЦІОНУВАННЯ

Олександра Ніколова

Кандидат філологічних наук, доцент, кафедра німецької філології і перекладу, Запорізький національний університет, 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, e-mail: anikolova@ukr.net

UDC: 82 – 115 (=11=161.1) «16/17»

ABSTRACT

Nikolova O.O. Motive of substitution/sham in the literature of western Europe and Russia XVII-XVIII centuries: determinants and genre diapason of functioning.

The article deals with motive of substitution/sham in the literature of western Europe and Russia XVII-XVIII centuries. We examine this motive's genre diapason of functioning, aesthetic factors of popularity in artistic work of this period (baroque, classicism, Enlightenment, rococo).

Key words: motive, genre, determinant, literary tradition.

Ніколова А.А. Мотив подмены/притворства в западноевропейской и русской литературе XVII-XVIII ст.: детерминанты и жанровый диапазон функционирования.

Статья посвящена рассмотрению проблемы жанрового диапазона функционирования традиционного мотива подмены/притворства в западноевропейской и русской литературе XVII-XVIII ст. также определены основные эстетические факторы, которые обуславливают причины его популярности в художественном творчестве данного периода (барокко, классицизм, Просвещение, рококо).

Ключевые слова: мотив, жанр, детерминанта, литературная традиция.

Nikolova O.O. Motyw podstawienie/udawanie w zachodnioeuropejskiej i rosyjskiej literatury XVII-XVIII wieków: determinany i genre zakres funkcjonowania.

W artykule omówiono problemy funkcjonowania motywu podstawienie/udawanie w zachodnioeuropejskiej i rosyjskiej literatury XVII-XVIII wieków. Analizujemy zakres stosowania, czynniki estetyczne popularność w twórczości z tego okresu (barok, klasycyzm, oświecenie, rokoko).

Słowa kluczowe: motyw, genre, determinany, tradycja literacka.

Стаття присвячена розгляду проблеми жанрового діапазону функціонування традиційного мотиву підміни/удавання у західноєвропейській та російській літературах XVII-XVIII ст. Також визначені основні естетичні фактори, що обумовлюють причини його популярності у художній творчості даного періоду (барокко, класицизму, Просвітництва, рококо).

Ключові слова: мотив, жанр, детермінанта, літературна традиція.

Невідповідність видимого та істинного є не лише поширеним явищем дійсності – органічно пов'язаний із ним мотив підміни/удавання типовий для художньої творчості багатьох народів. Уважний розгляд специфіки цього феномену призводить до усвідомлення розмаїття його видозмін у різних національно-жанрових традиціях, спроб класифікацій відповідного матеріалу, виділення загальних тенденцій використання, факторів, які сприяють його популяризації.

Сюжетні ситуації із підмінами та удаваннями часто є тісно взаємопов'язаними (в одних випадках удавання створює можливість підміни, в інших – здійснена підміна потребує удавання), що дозволяє об'єднати їх в межах одного нарративного інваріанту.

Серед найбільш популярних різновидів даного мотиву – обманна зміна соціальної ролі (багатій, володар у подобі бідняка, свого слуги чи навпаки), крос-гендерна травестія [12] (чоловік одягається у дівоче вбрання або жінка – в чоловіче), підміна в ліжку (коханки, дружини, законного чоловіка) чи нічному побаченні, підміна на весіллі (пов'язана із появою псевдонаречених), імітація «надприродного статусу» (людина удає неземну істоту або володіння надможливостями) тощо. Всі вони ґрунтуються на радикальній рольовій інверсії, карнавальній «логіці зворотності» [2,4].

Незважаючи на те, що рівень цікавості літературознавців до відповідного явища є доволі високим (праці О. Фрейденберг [15], [16], М. Бахтіна [2], Є. Мелетинського [6], [7], [8], [9], [10] тощо), ґрунтовна проблема концептуального узагальнення цього матеріалу залишається не вирішеною, потребуючи урахування типології, характеру, призначення та жанрового діапазону, провідних детермінант використання фабульних епізодів із підмінами й удаваннями у різних культурних традиціях в цілому та в словесній творчості XVII-XVIII ст. зокрема.

Мета статті – визначення детермінант та жанрових меж використання найбільш поширених варіантів мотиву підміни/удавання в західноєвропейській і російській літературах вказаного періоду.

Мотив підміни/удавання, генетично пов'язаний із прадавніми міфами та ритуалами, фольклором, карнавальними діями, є поширеним в західноєвропейській культурі ще за часів античності (комедії, романи), Середньовіччя (фабліо, фарси, шванки) та Відродження (комедії, новели, пікарески тощо).

Не втрачає він своєї актуальності й у літературі бароко, що можна пояснити філософською концепцією цього напрямку, показовими з точки зору його характеристики ідеями ілюзорності, примарності, «театральності» буття.

Так, наприклад, у творі Г. Я. Гріммельсгаузена «Simplicius Simplicissimus» думка про перманентну мінливість світу є однією із провідних. Підміни тут мають, переважно, карнавальну природу, генетично близьку до ренесансного іспанського роману (пікарески та «Дон Кіхота» М. де Сервантеса). А у французькому круїтійському романі низового бароко, «Правдивий комічний опис життя Франсіона» Ш. Сореля, сюжетна ситуація із травестією (Франсіон та його пан удають простолюдинів) навіть доповнена авторським поясненням типових причин такого перевдягання. «Когда вельможы желают потешить себя соучастием в комедийном действе, то выбирают себе обычно роли простолюдинов. Их прельщает испытать, хотя бы в воображении, как живет ся людям низкого звания» [13, 294].

Значущу роль підміни відіграють в іспанській барочній драматургії. Розглядаючи національний варіант комедії на матеріалі творчості таких драматургів як Лопе де Вега, Тірсо де Моліна та Педро Кальдерон, М. Андрєєв зазначає: «Лопе особливо охотно обыгрывает мотив перемены облика: его герои и героини оборачиваются рабами, слугами, цыганами, шутами, безумцами, меняют пол» [1, 9]. І якщо, «для Лопе переодевания, предполагающие нисхождение в другой социальной статус, можно считать чуть ли не правилом (как и для Тирсо), то для Кальдерона это исключение» [1, 17]. Дослідник звертає увагу на комедії «Ляпас від жінки – не образа» (Лісандра перевдягається в чоловічий одяг, а Сезар – у жіночий), «Під знаком ненависті і любові» (герцог у подобі простого солдата наймається на службу до коханої), «Не завжди вір у гірше» (героїня переховується від помсти, удаючи з себе служницю) тощо.

Звертаючись до любовної тематики, Т. де Моліна використовує традиційний мотив крос-гендерної травестії («Дон Хіль Зелени штани», «Любов-лікар»); підміни та викликані ними плутанина (особливо під час нічних побачень) сприяють загостренню інтриги («Севільський бешкетник», «Покарання за помилку», «Хто мовчить, тому таланить» тощо.).

У XVII ст. до іспанської драматургії як до джерела численних сюжетів (у тому числі й заснованих на удаваннях) звертаються французькі письменники. Її поєднання із давньоримською (плавтівською), італійською («вченою» та dell'arte), національною (фарсовою) традиціями створює ґрунт для класицистичної комедії. Широко представлені тут підміни і травестії починають відповідно до вимог «жанрової ієрархії» сприйматися виключно як надбання «низької» народної культури, потрібні лише для створення комічного ефекту.

Особливо активно використовує відповідні мотиви Ж.-Б. Мольєр. Так, наприклад, у «Смішних манірницях» одягом обмінюються пани і слуги, у «Міщанині-шляхтичі» Клеон грає знатного правителя, а у «Вчених жінках» Арманда та Філамінта удають освічених інтелектуалок. В усіх випадках автор «високих комедій» висміює необґрунтованість претензій тих, хто, втратив зв'язок із реальним життям (манірниць, пана Журдена, «вчених жінок»).

У XVIII ст. підміни зберігають свою актуальність для драматургії. Традиційні сюжети із удаваннями використовують К. Гольдони (у «Слузі двох панів» героїня, щоб знайти коханого, перевдягається в чоловічий костюм), П. О. К. де Бомарше (нічна «рокіровка» графині і служниці під час побачення в «Одруженні Фігаро»), Мариво (Сільвія міняється місцем із Лізеттою, а її наречений Дорант – із Арлекіном у «Грі кохання й випадку»), К. Гоцці (у ф'ябах «Король-олень» та «Щасливий жебраки» функціонує баладно-казковий мотив «правитель подорожує в подобі простолюдина»). Останній зустрічається як в східному, так і в західноєвропейському фольклорі. Його основні джерела розглядає в передмові до роману «Айвенго» В. Скотт, звертаючи основу увагу на англійські балади. На матеріалі талмудичних переказів, мусульманських та слов'янських легенд про царя Соломона аналізує трансформації сюжету про «мандрівного правителя» О. Веселовський ([6]).

У літературі рококо мотив підміни/удавання зазнає дещо відмінної інтерпретації (порівняно із попередніми напрямками): він набуває певної легкості, «грайливості», а опозиції «правда – брехня» і «бути – здаватися» вже не видаються такими непримиреними. Трагедія рококо є скоріше маскарадним, ніж карнавальним феноменом: у ній більше вишуканості і витонченості. Так, зокрема, показовими у цьому плані є твори Лесажа («Походеньки Жилия Бласа»), Мариво (численні комедії, романи). Перший ближче стоїть до крутійського роману, другий – поєднує відповідні надбання із традиціями італійської та національної комедії. «Столь любимый Мариво мотив переодевания...приобретает в этом романе («Щасливий селянин» – О. Н.) особый, обобщающий смысл. Жакоб, так много думающий и говорящий об одежде, – это не только верно подмеченный бытовой и психологический штрих. Одежда, которую легко снять и заменить другой, становится в книге всеобъемлющим символом, одинаково приложимым как к отдельному, частному человеку, так и ко всему обществу.

Но в обществе, с такой реалистической прозорливостью описанном Мариво, герои меняют не только камзолы и шляпы. Жизнь требует от них сменить взгляды и убеждения, «сменить» характеры... В этом неустойчивом, постоянно меняющемся обществе непрерывной перелицовке подвергаются моральные нормы» [11, 320].

Мотив підміни/удавання набуває практично статусу жанрового кліше в літературній казці, яка формується в к. XVII-XVIII ст. у Франції, парадоксальним чином поєднуючи цінності салонної культури із традиціями фольклору (літературні казки розробляють 36 сюжетів з 115, які зустрічаються у французькій народній творчості [14, 13]), античності, східної фантастичної прози, лицарського роману, середньовічних фавлю, ренесансних новел тощо. Так, наприклад, фольклорно-казкове походження мають підміни у творах Ш. Перо («Попелюшка», «Кіт у чоботях», «Віслика шкіра»). Із перевдяганням лицаря у паломника як своєрідним варіантом мотиву «мандрівного правителя» зустрічаємося в казках «Про собачку, що розкидала коштовності» Ж. де Лафонтена та «Що подобається дамам» Вольтера. Основу сюжету «Чарівника» Ш. К. де Ела Форс створює типова для фавлю («Мірошник із Карле», «Про священика та про Алізон», «Трюбер») та новели («Декамерон» Дж. Боккаччо, «Осміяний закоханий» Н. де Труа, «Небилиці» Х. де Тімонеди тощо) ситуація підміни у ліжку: чоловікові замість жаданої коханки або нареченої підкладають стару, розпусницю чи навіть ляльку, а місце знатної дами займає її служниця. Сама ж французька письменниця орієнтується на анонімне продовження роману Кретьєна де Труа «Персеваль», у якому чаклун замінює дружину короля тваринами (собакою, свинею), однак дещо пом'якшує ситуацію: королеву підмінює рабиня. Із скарбниці «мандрівних» сюжетів запозичений також матеріал для «Історії Малека і принцеси Ширін» Ф. П. де ла Круа: хитрий крутій видає себе за пророка Магомета і завдяки обману спить із принцесою. Подібні фавбульні епізоди представлені також в романі псевдо-Каллісфена «Олександрія» («обман Нектанеба»), анонімній збірці «Сто нових новел», «Декамероні» Дж. Боккаччо тощо.

У російській літературі сюжетні ситуації із підмінами/удаваннями починають з'являтися набагато пізніше. Оскільки давньоруська культура заснована на цінностях пра-

вослав'я з його нетерпимим ставленням до переважної більшості проявів карнавальної стихії, порушень соціальної чи ґендерної ієрархії (виключення – феномен юродства), то її ставлення до різноманітних обманів довгий час є переважно негативним.

Лише з XVII ст., внаслідок петровських реформ, починається поступове засвоєння закордонних театральних літературних традицій, жанрових кліше комедій, новел, романів (авантюрного, крутійського тощо). Обрана нами для розгляду доба характеризується активним сприйняттям російською літературою надбань західноєвропейської культури (класицизму, Просвітництва), що дозволяє продемонструвати значення останньої для популяризації мотиву підміни/удавання в російській словесній творчості, визначити провідні тенденції та жанровий діапазон його функціонування.

Так, зокрема, доцільно припустити, що традиційний мотив «чоловік перевдягається у жіноче плаття заради любовних утіх» приходить в російську літературу XVII-XVIII ст. саме з Заходу. «Мотив перевдягання хлопця у жіночий одяг з метою зведення дівчини, який йде із середніх віків, на Заході став предметом різних народних поем, балад та переказів, згодом примандрував до Східної Європи» [4]. Із таким удаванням, заснованим на візуальній зміні статі, зустрічаємось також у збірці «Про любовні страждання» поета Парфенія (I ст. до н. е.), «Описі Еллади» Павсанія (II ст. н. е.), середньовічних творах («Альді» Вільгельма Блуаського та фаблію «Трюбер»), у «Нових забавках і веселих розмовах» Б. Депен'є, «Французьких новелах» Сеґре, «Історії донни Марії та юного князя Джустініані», «Пригодах прекрасної мусульманки» А.-Ф. Прево д'Екзіля тощо.

У російській літературі тип «травесті-розпусника» з'являється в повістях, подібних за змістом та композицією до пікарески. Це «Повість про Фрола Скобеєва» (Фрол у жіночому платті спокушає дочку багатія) та «Приваблива кухарка, або походеньки розпусної жінки» М. Чулкова (заради любовних побачень Ахаль перевдягається у жінку).

У ірої-комічній поемі «Єлисей, або Роздратований Вах» В. Майкова, яка продовжує традиції західноєвропейських пародій на героїчні епопеї, задля створення комічного ефекту використовується один з поширених варіантів типового мотиву підміни у шлюбному ліжку – сторонній чоловік (Єлисей) займає місце законного шлюбного партнера.

Брак власне-національного репертуару російського театру у XVII ст. компенсується західноєвропейськими запозиченнями – особливо значущим є вплив італійської (dell'arte) та французької (мольєрівської) комедій, більшість сюжетів яких засновані на різноманітних підмінах та удаваннях. Так, зокрема, з явною орієнтацією на зразки відповідних жанрів створює свою комедію «Тресотініус» О. Сумароков: її сатиричні образи викликають асоціації із «Вченими жінками» Ж.-Б. Мольєра.

У російських комедіях XVII-XVIII ст. різноманітні травестії, рольові рокировки, обманні претензії персонажів використовуються не стільки для загострення інтриги, посилення напруженості сюжету та створення сміхового ефекту, скільки задля демонстрації певної авторської ідеї, дидактизму й моралізаторства (російська комедія відповідного періоду має переважно повчальну, а не розважальну функцію). «Підходящими» у цьому плані є традиційні для західноєвропейської літератури сюжетні ситуації за участі різноманітних обманщиків, які удають магів, знахарів, провидців тощо (Лукіан «Олександр або Псевдопророк», Дж. Боккаччо «Декамерон», Л. Аріосто «Чорнокнижник», численні німецькі шванки, Дж. Фаркер «Офіцер-вербовщик» тощо).

У російських комедіях їхні образи демонструють негативне ставлення до таких феноменів як ворожба, чаклунство (іманентне, з одного боку, Просвітництву, а з іншого – християнському православ'ю), допомагають авторам висміяти забобонність, народну віру у чудеса: анонімна комедія «Добронрав», «Мірошник-чарівник, обманщик і сват» А. Аблесімова тощо.

Також з метою сатиричного викриття соціальних вад (самодержавно-деспотичного режиму), вираження просвітницьких ідей (про необхідність «розумної монархії») використовуються мотиви підміни/удавання в алегоричному памфлеті «Каїб» І. Крилова. З одного боку, тут функціонує мотив заміни людини (тут – правителя) лялькою. Сам автор вказує, що запозичив його в Гомера («так некогда Аполлон на Троянскої брани подменил Энея подделанною под его вид статуею» [5, 603]). З іншого – письменник звертається до традиційного сюжету про пригоди мандрівного правителя, який удає простолюдина, орієнтуєчись у даному випадку скоріше на східну (арабські казки про подорожі Харуна ар-Рашида), ніж західну традицію.

Звичайно, в межах однієї статі неможливо детально проаналізувати весь різноманітний матеріал, пов'язаний із основним предметом нашого дослідження. Однак, враховуючи доволі високий рівень «популярності» мотиву підміни/удавання в літературах даного періоду, навіть вище розглянуті варіанти функціонування дозволяють зробити деякі висновки щодо детермінант та жанрового діапазону його використання.

Отже, найбільшій популярності у XVII-XVIII ст. відповідний мотив набуває в іспанській, італійській та французькій літературах (комедіях, пікаресках, новелах і літературних казках). В російській літературі він з'являється значною мірою саме під впливом даних жанрових традицій. Звернення до сюжетних ситуацій із обманними підмінами підпорядковане або ж затвердженню ідеї «ілюзорності» буття (бароко), або є засобом сатири, моралізаторства й дидактизму (класицизм, Просвітництво), або ж виконує розважальну функцію, підштовхуючи читача до занурення у вишукано-фантастичний світ рококо.

Перспективним, на наш погляд, є також створення класифікацій варіантів мотиву підміни/удавання у західноєвропейській та російській літературах різних періодів, виділення загальних тенденцій їх використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев М.Л. Испанский вариант: комедия Лопе де Вега, Тирсо де Молина и Кальдерона / М. Андреев. – М.: РГГУ, 2006. – 35 с.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.
3. Веселовский А. Н. Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине / А. Веселовский. – СПб.: Типография В. Демакова, 1872. – 350 с.
4. Качкан В. Культурологічні візії Зенона Кузели в епістолах: панорама проблеми // Проблеми поетики. Збірка наукових праць. — Режим доступу: <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-10736.html>.
5. Крылов И. А. Каиб // Русская литература XVIII века. Сборник текстов / Сост. Г.П. Макогоненко. – Ленинград: Просвещение, 1970. – С.596-609.
6. Мелетинский Е. Введение в историческую поэтику эпоса и романа / Е. Мелетинский. – М.: Наука, 1986. – 318 с.
7. Мелетинский Е. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов // Сб. Бессознательное. – Новочеркасск. – 1994, С.159-167.
8. Мелетинский Е. Герой волшебной сказки. Происхождение образа / Е. Мелетинский. – М.: Из-во восточной литературы, 1958. – 263 с.
9. Мелетинский Е. Историческая поэтика новеллы / Елиазар Мелетинский. – М.: Наука, 1990. – 278 с.
10. Мелетинский Е. О литературных архетипах / Е. Мелетинский. – М.: Рос. Гос. Гумитарн. Ун-т. Чтения по теории и истории культуры. – Вып. 4., 1994. – 136 с.
11. Михайлов А. Д. Мариво и его роман «Удачливый крестьянин» // Мариво. Удачливый крестьянин. – М.: Художественная литература, 1970. – С. 307-347.
12. Осинская О. С. Кросс-гендерное переодевание в пьесах У. Шекспира // Languages & Literatures. Выпуск № 21— Режим доступу: <http://frgf.utmn.ru/mag/21/37>.
13. Соррель Ш. Правдивое комическое жизнеописание Франсиона / Пер. с франц. Г. Ярхо. Вступительная статья и примечания А. Бондарева. – М.: Правда, 1990. – 349 с.
14. Строев А. Судьбы французской сказки // Французская литературная сказка XVII-XVIII веков / Пер. с фр., сост. и комм. А. Строева, И. Андроновой. – М.: Художественная литература, 1990, – С. 5-32.
15. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. Фрейденберг. – М.: Восточная литература РАН, 1998. – 798 с.
16. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра / О. Фрейденберг. – М.: Лабиринт, 1997. – 448 с.

СИТУАТИВНИЙ МЕТОД ТА ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНОГО ВІДЕО У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Андрій Шумка

Кандидат історичних наук, заступник начальника, кафедра іноземних мов та військового перекладу, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 79012, м. Львів, вул. Гвардійська, 32.

UDC: 378.037:811.111

ABSTRACT

In the paper the case method of learning a foreign language as one of the most effective methods is considered. Emphasized usage of the interactive foreign languages learning in a higher military institution. Analyzed using of authentic video to form sociolinguistic competence as well as to get acquainted with the culture.

Keywords: case method, authentic video, sociolinguistic competence, culture, interactive learning.

В статті розглянуто ситуативний метод навчання іноземної мови як один із найефективніших методів. Наголошено на використанні інтерактивних форм навчання під час вивчення іноземних мов у військовому виші. Проаналізовано використання автентичного відео з метою формування соціолінгвістичної компетенції та ознайомлення з культурою.

Ключові слова: ситуативний метод, автентичне відео, соціолінгвістична компетенція, культура, інтерактивна форма навчання.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Європейський та світовий військово-освітній простір потребує військових фахівців з високим рівнем професіоналізму, інтелектуального розвитку, загальної та військово-професійної культури. Тому основне завдання, котре постає перед військовим вишем – це створення умов для безперервного процесу підвищення рівня знань, практичних навичок військових фахівців, їх творчого розвитку та самореалізації.

Мета роботи – наголосити на важливості використання ситуативного навчального методу з метою продуктивного функціонування в іншомовному середовищі, набуття соціолінгвістичної компетенції та культурного аспекту.

Методологічний інструментарій дослідження склали в основному загальнонаукові методи такі як аналіз та синтез, контент аналіз, порівняльний аналіз тощо.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні дослідження у галузі професійної підготовки серед ключових компетенцій фахівців Збройних Сил України (соціальна, полікультурна, інформаційна, самоосвітня, комунікативна) значну роль відводять саме умінню взаємодіяти з людьми, розв'язувати професійні завдання, виконувати різні соціальні ролі у різноманітних побутових та професійних ситуаціях (О.В. Винославська, Н.Г. Андрійченко, О.М. Левченко, І.Л. Холковська, О.Р. Холковський).

Отже, **об'єктом дослідження** є ситуативний метод та використання автентичного відео у навчанні іноземної мови.

Предметом дослідження є порядок використання автентичного відео з метою формування соціолінгвістичної компетенції та ознайомлення з культурою англomовної країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основним методом формування у сучасній методиці навчання іноземної мови є метод ситуативного навчання. Цей метод потребує не тільки академічного знання мови і мовного матеріалу, а трансформує процес пізнання у процес відкриття нового досвіду зв'язків і відношень між подіями, явищами, предметами, їх критичне осмислення. У сучасних умовах важливо володіти іноземними мовами, а це означає не тільки знати правила, структуру, лексичний матеріал, а й розвивати здатність мислити, критично сприймати отриману інформацію, відповідно ставитися до неї, що неможливе без знання культури, соціолінгвістичної компетенції, літератури, традицій і менталітету країни, мова якої вивчається.

Мовленнєва дія неможлива поза ситуацією спілкування. З методичної точки зору особливе значення має здатність ситуації конкретизувати мовленнєву дію та предметно-змістовний план мовлення, зумовлювати вибір мовленнєвих засобів. Ситуативний метод характеризується значним поглибленням смислового аспекту будь-якої дисципліни, зокрема іншомовної комунікації та наявністю елементів проблемності, самостійності, динамічності. Ситуативні ігри базуються на комплексі комунікативно-рольових вправ, які спрямовані на формування вмінь аналізу комунікативного та ігрового (тактичного) завдання.

Використання інтерактивних форм навчання під час вивчення іноземних мов у військовому вузі є досить ефективним, оскільки зміст навчального процесу перегукується з майбутньою професійною діяльністю курсантів. Організації процесу багатосторонньої комунікації сприяє використання відповідних інтерактивних методів навчання, які спрямовані на розвиток творчих здібностей курсантів, орієнтують на діяльність, що стимулює активність та «винахідливість». До них можна віднести наступні: мозковий штурм, метод проєктів, рольові та ділові ігри, дискусії, дебати.

Аналіз комплексної мети навчання іноземної мови, а саме англійської у військових закладах показав, що оволодіння іншомовним спілкуванням передбачає досягнення курсантами спеціалізованої субординативної іншомовно-мовленнєвої комунікативної компетенції, мінімально достатній рівень розвитку якої має забезпечити можливість і успішність спілкування в професійно трудовій і побутовій сферах в обмеженому колі типових мовленнєвих ситуацій такого спілкування, чітко відібраному з точки зору ймовірності їхньої появи у фаховій і позафаховій діяльності випускника вищого навчального закладу конкретного типу [1, с.70].

Важливим аспектом є формування здатності практичного застосування отриманих знань. Саме з цією метою використовують вище згадані форми діяльності як складові ситуативного методу навчання (метод кейсів, або кейс-стаді). Ситуативне навчання передбачає занурення слухачів у певну ситуацію, де вони можуть знаходити практичне застосування своїх знань. В основі даної методики лежить ситуативне моделювання – моделювання конкретних ситуацій, під час взаємодії з якими учасник засвоює матеріал, здійснює вибір, приймає особисті рішення.[2] Ситуативне моделювання входить до складу технологій інтерактивного навчання. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин і відповідної ситуації [3, с.9].

Підкоряючись нормам регламентованих дій і нормам поведінки учасників конкретних подій, окреслених навчальною ситуацією, в ході аналізу, оцінки та вирішення цієї ситуації, слухач (курсант) формується як фахівець і член суспільства в рамках заданої активності, спрямованої на засвоєння змісту освіти [4, с.61]. Під ситуативним навчанням вважається не одноразове використання ситуацій у навчальній діяльності, а такий процес навчання іншомовного спілкування, в якому системно, методично і дидактично доцільно використовуються ці засоби як його постійний компонент.

Проблемна ситуація має низку характерних ознак таких як стан інтелектуального чи психологічного навантаження, певне протиріччя, ситуація не узгоджується з уявленням про неї, отже виникає потреба пошуку додаткових знань, відомостей і доказів, необхідність нових підходів, поглядів та рішень [5, с.24].

Діапазон, що охоплює області знання і сфери професійної діяльності фактично безмежний, цим пояснюється широкий спектр можливостей ситуативної методики, і саме тому цей підхід може активно використовуватися для навчання іноземної мови як соціально-

побутового, так і професійного спрямування. Курсантам пропонуються окремі ситуації, де вони повинні зорієнтуватися та запропонувати власні рішення проблем, план дій. Таким чином відбувається активізація інтелектуальної діяльності, розширення лексичного запасу, практичне застосування засвоєної лексики та граматики. Крім того, покращується пам'ять, вдосконалюються комунікативні навички, адже курсанти навчаються працювати в парах і групах. Взаємодія в рамках ситуації провокує процес засвоєння матеріалу учасниками, що в свою чергу призводить до нового етапу особистісного зростання та покращення наявних мовних і немовних навичок. Необхідно звернути увагу на правильний вибір ситуацій відповідно тематичного спрямування іноземної мови згідно навчальної програми.

Слід зазначити, що моделювання реальних ситуацій спілкування можливе лише за умови створення позитивної емоційної атмосфери на заняттях з іноземної мови. Завданням викладача є тепер не безкінечне виправлення помилок, а створення позитивної атмосфери спільної пошукової діяльності, організація рольових ігор, навчання з використанням групових і парних видів роботи, змагань, конкурсів тощо. [6, с.108]. Тож варто пам'ятати про правильний настрій та обстановку на занятті.

Саме в рамках ситуативного методу навчання у курсантів формується соціолінгвістична компетенція. Вживання мови завжди регулюється, крім лінгвістичних правил, соціальними характеристиками, а саме обставинами, в яких відбувається мовне спілкування. Тому формування соціолінгвістичної компетенції відіграє важливу роль у навчанні. Придбання соціолінгвістичної компетенції іншої мови може бути процесом довгим і складним, тому що він має на увазі усвідомлення соціальних цінностей, які лежать в основі різних способів використання мови даним лінгвістичним соціумом, але ситуативний контекст вкрай полегшує даний процес набуття. Тому важливим завданням є створення реальних і уявних ситуацій спілкування на заняттях іноземної мови з використанням різних прийомів роботи, до числа яких можна віднести перегляд автентичних відеофільмів.

Як вже було зазначено вище, володіння соціолінгвістичною компетенцією в усному спілкуванні передбачає оволодіння комунікантом не тільки мовними, а й немовними засобами спілкування, а також здатність вибирати і використовувати їх у співвідношенні з конкретною комунікативною ситуацією і соціокультурними нормами країн, що вивчається.

Автентичні фільми виступають джерелом ситуативного методу навчання, саме автентичні кіно-, відео-, телефільми, які можна розглядати як своєрідні ретранслятори національної культури, якщо під терміном культура, слідом за К.М. Хорунженко, розуміти "певну сукупність соціально придбаних і тих. Що транслюються з покоління в покоління значущих символів, ідей, цінностей, звичаїв, вірувань, традицій, норм і правил поведінки, за допомогою яких люди організують свою життєдіяльність" [7, с.78-83]. Чим насиченіший той чи інший фільм таким культурно-специфічним змістом, тим цінніше він у педагогічному та дидактико-методичному відношенні. Оскільки оволодіння іноземною мовою як засобом міжкультурного спілкування відбувається в умовах відсутності природного середовища спілкування, отож використання автентичних фільмів при формуванні соціолінгвістичної компетенції належить особлива роль. Саме вони є досить ефективним засобом формування соціолінгвістичної компетенції в усному спілкуванні, головним чином тому, що демонструють цілісні сценарії, наочно представляють соціокультурну реальність, контекст і ситуацію спілкування у вербальному і невербальному планах вираження; дозволяють формувати у курсантів стійкі асоціації певного ситуативного контексту з очікуваною поведінкою.

Відбір автентичних фільмів з метою формування соціолінгвістичної компетенції слід проводити з урахуванням рівня комунікативної компетенції та інтересів курсантів, наявності істотного освітнього змісту фільму, відображення у фільмі сучасної реальності англійського суспільства, діапазоном соціокультурної і соціолінгвістичної інформації, яка відображає різні сфери спілкування і комунікативні ситуації.

При вивченні соціально-побутового курсу англійської мови доцільно віддавати перевагу мелодрамам, комедіям та телесеріалам, які рясніють діалогами, живої розмовної мови, їх теми і сюжети відповідають віковим і комунікативним потребам, а саме комедії дозволяють ознайомитися з гумором, властивим носіям, що вивчається і також особливостями їх менталітету.

У вивченні іноземної мови за професійним та військово-культурологічним спрямуваннями також не слід ігнорувати художні фільми відповідної тематики, а також документаль-

ні та навчальні відео ресурси, які представлені у світовій мережі Інтернет навчальними та пізнавальними сайтами.

Методична доцільність використання автентичних фільмів підтверджується тим, що вони в навчальних цілях дозволяють аудіовізуально пред'являти варіативні комунікативні ситуації, під якими розуміється "динамічна система взаємодіючих конкретних факторів об'єктивного і суб'єктивного плану (включаючи мову), які залучають людину в мовну комунікацію і визначають його мовну поведінку в межах одного акту спілкування в ролі як мовця, так і слухача" [8, с.12]. Крім того, використовувані героями фільмів вербальні та невербальні форми поведінки у певних ситуаціях повторюються протягом ряду епізодів та серій, що, безумовно, сприяє розвитку у курсантів умінь міжособистісного спілкування і мимовільного засвоєнню відповідних мовних та мовленнєвих засобів спілкування.

При аналізі певних ситуацій, а особливо під час занурення слухачів у самий розвиток ситуації, в будь-якому випадку комуніканти знайомляться з культурними аспектами народу, мова якого вивчається.

Культура виступає невід'ємною складовою ситуативного методу навчання, кожна модель ситуації включає в себе аспект культури, притаманний різним соціально-професійним групам населення, не виключаючи військову. Адже вивчення мови не обмежується лише вимовою, ритмом, наголосом, інтонацією, добирання найуживаніших структур, лексичних одиниць, структур дискурсу [9, с.8]. Культура – не є п'ятою мовленнєвою навичкою, що її інколи долучають до навчання усного мовлення, писання, читання або слухання. Вона завжди поряд з першого дня, повсякчас готова розчарувати сумлінного слухача, виявляючи недоліки його комунікативної компетенції і випробовуючи його здатність розуміти навколишній світ [10, с.1]. Викладання мови на всіх етапах, зважаючи винятково на своєрідність сприйняття світу і способи взаємодії з ним у народно-носія мови, є одним зі шляхів формування навичок міжкультурного спілкування. У вирішенні цього питання допомагає запровадження окремих краєзнавчих і культурологічних дисциплін, спеціалізованих теоретичних і практичних курсів крос-культурного спілкування у вищій школі [11]. Обмін військовим досвідом, участь курсантів у міжнародних військових навчаннях, круглі столи з іноземними гостями – це шанс не тільки по практикувати іноземну мову, а також познайомитися з військовою культурою, етикою інших народів, відчути себе частиною певного військового сценарію.

Відео – це перший крок знайомства з культурою певного середовища у ситуативному навчанні, а культура поєднана з моделлю поведінки відповідно до ситуації. С. Стемплескі, Б. Томалін оцінюють відео як найкращий після справжніх життєвих ситуацій засіб презентації мови в ситуативному контексті в аудиторії [12, с.3]. Крім того, використання відео під час заняття має великий мотивуючий потенціал. За Б. Ейхенбаумом особливі умови сприйняття кіно, він розуміє як зворотні процесу читання: від предмета до його осмислення, назви, побудови внутрішнього мовлення [13, с.4-5]. Такий механізм осмислення дійсно має багато спільного зі сприйняттям реальності. Але на відміну від реальних ситуацій спілкування як навчальний матеріал відео має деякі переваги. Викладач може підготувати курсантів до перегляду, вибрати певні епізоди, під час перегляду він може зупинити стрічку, змінити послідовність епізодів, демонструвати лише зображення (звук), прокоментувати переглянуте, дати спеціальне завдання, чи повторити перегляд обраного уривку. Більшість відеофільмів можуть служити декільком цілям залежно від мети заняття. С. Стемплескі, Б. Томалін [12, с.6] пропонують такий перелік:

- активний перегляд, під час якого дуже важливо активізувати групу через спеціально розроблені завдання;
- розширення словникового запасу (презентація нових лексичних одиниць або закріплення вивчених);
- навчання граматики (презентація/закріплення).
- робота над вимовою (акцент робиться на звуках, наголосі, інтонації через імітацію інтонації та вимови акторів);
- формування навичок аудіювання та мовлення (усний переказ, дискусія);
- читання, письмо (творчі роботи – твори, нотатки, короткий письмовий переказ змісту);
- крос-культурні зіставлення;
- перевірка розуміння, тестування за вивченим матеріалом.

Під час перегляду деякі мовні одиниці ефективно засвоюються завдяки асоціаціям, що виникають у зв'язку з певними персонажами або акторами, їх жестами, мімікою, настроєм, зовнішністю, тобто асоціаціям з людьми, творцями та користувачами мови. Таким чином засвоюється не лише слово чи фраза, а цілий комунікативний комплекс: емоційний стан людини, що говорить – комунікативний намір – смисл – значення – слово/фраза – інтонація – міміка, жест, з одного боку, та емоційний стан людини, яка сприймає інформацію, – з другого. Слід додати, що в багатьох культурах емоції виявляються тісно пов'язаними з моральним і соціальним виміром і розглядаються в аспекті соціальної поведінки і суспільного схвалення, а не тільки як "приватні" суб'єктивні почуття індивіда [17, с.177].

Якщо взяти до уваги ієрархію базових потреб людини, за А. Маслоу, у якій на третьому місці після потреб збереження життя та безпеки є необхідність у тісних стосунках з іншими людьми, а три найвищі рівні відводяться прагненню приєднання до навколишнього світу через пізнання, відчуття прекрасного та самоактуалізацію, стає зрозумілою позиція Ю. Азарова та Л. Азарової [14, с.1] щодо необхідності розробки прийнятних, доступних викладачам будь-якого рівня підготовки технологій, які відрізняються від традиційних форм духовно-особистісною орієнтацією викладання на основі трансцендентального підходу, що передбачають єдність свідомості й підсвідомості, раціонального й ірраціонального, споглядання (інтуїції) та саморозвитку, взаємозв'язок різнорідних видів діяльності й синтез наук, культур, мистецтв. Художній фільм як матеріал для аудиторної роботи в мовній лабораторії, якнайбільше відповідає вимогам сьогодення. Крім того, фільм наповнено образами, посланнями, ідеями, двозначностями, що робить його надзвичайно цікавим матеріалом для крос-культурного аналізу в аудиторії. Курсанти таким чином взаємодіють з одним з важливіших, який формує світогляд, культурним об'єктом нашого часу [16, с.11]. Інакше кажучи, робота над мовою стає частиною процесу набагато важливішого та цікавішого, ніж вона сама [8, с.7] Іноземна мова повинна виступати як засіб передачі важливої інформації, набуття соціолінгвістичної компетенції та засіб збагачення культурного досвіду і в водночас як "вікно у світ" [15, с.59]. З прагматичного боку, навчальний матеріал фільму полегшує психологічну адаптацію до іншомовного та іншокультурного середовища.

Поєднання зорової та мовної наочності, а також реалізація останньої стимулює виникнення та закріплення в свідомості курсантів певних зразків-еталонів. Мова у відеофільмах, функціонуючи в певних ситуативних умовах, організується у відповідні мовленнєві жанри та мовленнєві форми. Кіно зорово показує, як функціонують мовленнєві жанри та форми, що значно полегшує процес аудіювання, в той же час пропонуючи основу для висловлювання. Саме такий функціональний підхід і є оптимальним у процесі навчання експресивного мовлення.

Автентичні відеофільми як єдність усіх елементів мовленнєвого матеріалу - лінгвістичного, паралінгвістичного, кінетичного (зображення одночасно з реальним мовленням) створюють подібність до природного мовного середовища й впливають на глядача динамікою та емоціями шляхом поєднання звука і зображення.

ВИСНОВКИ

Беручи до уваги вищезазначене, можна зробити висновок, що використання такого виду технічних засобів навчання, як автентичні художні відеофільми в ситуативному методі навчання дає такі переваги: моделювання іншомовного середовища, наближення до реального буття; проведення навчання на основі природного звукового мовлення із зображенням екстралінгвістичних рис і способів реалізації; встановлення асоціативних зв'язків за допомогою полісенсорного сприймання; навчання спілкування на основі взаємозв'язку лінгвістичного, комунікативного та екстралінгвістичного факторів, що є основою для імітації; використання певним чином емоційно-мотиваційного фактору у процесі навчання іноземної мови.

Тренувальні ігри та ігрові етюди як частина ситуативного методу навчання моделюють мовленнєву поведінку курсантів через відповідні ролі: покупця, пацієнта, туриста, а також офіцера КПП, перекладача, і т. д. Стрижневим елементом ігрового етюдів виступає моделювання умов мовленнєвої діяльності курсантів у різних професійних ситуаціях. Під час тренувальних ігор та етюдів створюється атмосфера, за якої курсанти, моделюючи

професійну діяльність, відпрацьовують уміння і навички монологічного мовлення, аудіювання, ведення діалогу, що сприяє мимовільному запам'ятовуванню, яке відбувається без навмисного використання спеціальних засобів для кращого збереження матеріалу в пам'яті. У системі навчання іноземної мови ситуативний підхід є одним з найважливіших. Його використання дозволяє викликати інтерес до спілкування і навчання іноземної мови в цілому, що підвищує розвиток військової освіти на військовій міжнародній арені.

Важливим фактором розвитку системи військової освіти є міжнародні зв'язки ВВНЗ з військовими навчальними закладами іноземних держав. Тому особлива увага приділяється обміну досвідом щодо підготовки випускників вишу для проходження військової служби у багатонаціональних штабах, їх участі в миротворчих операціях. Встановлені тісні зв'язки з провідними військовими навчальними закладами США, Німеччини, Італії, Великої Британії, Греції, Туреччини тощо. Відповідно до щорічних програм та планів міжнародного співробітництва між Міністерством оборони України та міністерствами оборони країн-партнерів у галузі військової освіти передбачено навчання представників збройних сил у військових навчальних закладах 14 іноземних держав, основними з яких є США, Канада, ФРН, Велика Британія, Франція, Угорщина, Туреччина.

Наприклад планом міжнародного військового співробітництва Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, що у м. Львові передбачається:

- обмін курсантами у міжнародні тижні навчальних закладів – з Академією Сухопутних військ збройних сил США, Вест-Пойнт, із Офіцерським училищем Сухопутних військ Бундесверу;
- підготовка та підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників з питань участі підрозділів у міжнародних миротворчих операціях в офіцерському училищі Сухопутних військ Бундесверу;
- навчання курсантів інституту в Академії Сухопутних військ збройних Сил США, Вест-Пойнт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришкова Р.О. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей Монографія./ Р.О. Гришкова. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 424с.
2. Ситуативное моделирование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zicerino.com/azbuka/situ_model.pdf
3. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.- метод. посібн./ О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. За ред. О.І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М., 1991.– 207 с.
5. Пивкин Сергей Дмитриевич. Проблемно-ситуативное обучение как способ моделирования профессионально-ориентированной подготовки менеджера в техническом вузе: дис. канд. пед. наук: 13.00.08/ Пивкин Сергей Дмитриевич. – Казань, 2000. – 268 с.
6. Сластенин В.А. Педагогика. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2007. – 576 с
7. Ісенко, І.А. Використання іспанських автентичних фільмів для формування соціолінгвістичної компетенції / І.А. Ісенко // ИЯШ .- 2009 .- № 1. - С. 78-83.
8. Загальноєвропейські компетенції володіння іноземною мовою: Вивчення, навчання, оцінка. - М.: Изд-во МДЛУ, 2003. - С.12.
9. Lado R. Linguistics across cultures. Applied Linguistics for Language Teachers / Robert Lado. – The University of Michigan, USA.– 1988. – 141 p.
10. Kramersch C. Context and Culture in Language Teaching / Claire Kramersch. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 295 p.
11. Todorova N. Yu. Cross Cultural Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <Http://www.geocities.ws/nutodorova/Main.html>

12. Stemplesky S. Video in Action / Susan Stemplesky, Barry Tomalin. – NY, London, Toronto : Prentice Hall. 1990. – 173 p.
13. Эйхенбаум Б. М. Литература и кино // Киноведческие записки; выпуск 5 / Б. Эйхенбаум. – Москва, 1989. – С. 4–7.
14. Азаров Ю., Азарова Л. Режим доступа: [Www. ug. ru/99.14/t20.htm](http://www.ug.ru/99.14/t20.htm).
15. Cunningsworth A. Evaluating and Selecting EFL Teaching Materials / Alan Cunningsworth. – Oxford : Heinemann International, 1984. – 102 p.
16. Cooper R., Lavery M., Rinvoluceri M. Video / Richard Cooper, M. Lavery, Mario Rinvoluceri. – Oxford, NY, Toronto, Delhi : Oxford University Press, 1991. – 112 p.
17. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations / Anna Wierzbicka. – Oxford, New York : Oxford University Press, 1992. – 487 p.

РЕАЛЬНОСТІ ТА ІРРЕАЛЬНОСТІ У ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ ВИМІРІ

Наталія Магас

Кандидат філологічних наук, доцент, кафедра іноземних мов,
Прикарпатський національний університету імені Василя Стефаника,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, e-mail: natka.magas@rambler.ru

UDC: 81-11

ABSTRACT

The clarification of notions reality and irreality is offered in the article, basic marker of which is actualization or nonactualization of the proposition. The principles for differentiating modality and irreality are examined on the basis of modern pragmalinguistics. Taking into account potentiality or impracticability of proposition realization irreality is shown as positive or negative.

Keywords: modality, irreality, proposition, reference, semantics.

У статті запропоновано уточнення понять реальність та ірреальність, основними маркерами яких є актуалізація чи неактуалізація пропозиції. З позицій сучасної прагмалінгвістики розглянуто засади розмежування модальності та ірреальності. З урахуванням потенційності чи нереальності реалізації пропозиції ірреальність постає як позитивна чи негативна.

Ключові слова: пропозиція, модальність, ірреальність, референція, семантика.

В статье предлагается уточнение понятий реальность и ирреальность, основными маркерами которых являются актуализация или неактуализация пропозиции. С позиций современной прагмалингвистики рассматриваются принципы разграничения модальности и ирреальности. С учетом потенциальности или нереальности реализации пропозиции ирреальность рассматривается как положительная или отрицательная.

Ключевые слова: пропозиция, модальность, ирреальность, референция, семантика.

Мова як засіб відтворення свідомості відображає складний процес пізнання людиною реальності. Традиційно розрізняють об'єктивну реальність – матерію в усій сукупності конкретних форм її існування й суб'єктивну реальність – явища свідомості [13]. У трактуванні Н. Решера реальність постає як сукупність фактів, які за своєю природою є невичерпними [23, с. 15]. На підтвердження вчений наводить приклад із каменем. Спочатку ми аналізуємо камінь з точки зору його форми, якості поверхні та хімічних властивостей. Потім досліджуємо його генезис та історію. Пізніше розглядаємо функціональні аспекти, тобто можливості його застосування каменярем, архітектором тощо. Отож немає теоретичних обмежень для аналізу каменю. Таким чином, можливі факти про фізичний предмет подаються як невичерпні. Реальність настільки складна, що наші думки не можуть її наздогнати [23, с. 26].

Розглядаючи висловлення Відтак він несподівано забувся, замріявся, уявив себе гайдамакою, почув урочисті дзвони, побачив гайдамаків у киреях... (Ю. Мушкетик), відзначаємо ментальну діяльність суб'єкта та її результат – створення певного образу гайдамаки, а також співвіднесення з ним суб'єкта. Цю конструкцію передає модель: А мріє (уявляє) X (X=A) як Y, в якій об'єктом уяви (в цьому випадку сам суб'єкт) може бути будь-що або будь-хто, оскільки простір мрій безмежний.

Пропозиція висловлень з предикатами уяви передає перспективні ситуації, семантика яких залежить від модусного предиката. Наприклад, диктум речень з предикатами замріюватися, зафантазуватися містить інформацію про настільки сильну ментальну діяльність суб'єкта, можливо, забуття, що він втрачає зв'язок з оточувальним світом, поринає в ірреальність: Грицько так замріявся, що й забув, де він є (А. Головка). Предикат вимріювати у реченні Я не годна бути для вас такою, якою вимріяла собі ваша душа (О. Кобилянська) позначає завершений процес, результатом якого постає уявлення і навіть бажання, прагнення суб'єкта (душа), які не можуть актуалізуватися у реальному світі.

Зважаючи на багатозначність терміна "реальність" його розглядають в антиномічних парах: реальне – ідеальне, реальне – минуле, реальне – номінальне [4]. У "Словнику української мови" реальний трактується як такий, що існує в об'єктивній дійсності; дійсний; протилежне уявний [14, с. 467]. З метою уточнення поняття звернімося до опозиції реальність – ілюзія. Реальністю є те, що існує насправді, а не витвір уяви. Від категорій "буття", "сущє" і "дійсність" реальність відрізняється своєю гносеологічною функцією, як категорія, за допомогою якої об'єкт, що задається істинним знанням, відрізняють від об'єкта, що задається хибним знанням. Пропозиція "Цей об'єкт реальний" еквівалентна пропозиції "Опис цього об'єкта істинний" [4]. У СУМі ілюзія трактується як: 1) оманливе, хибне сприймання дійсності: хибне уявлення про що-небудь; 2) програмний номер ілюзіоніста (у 1 значенні) [15, с. 17.], тобто ілюзія постає однією з форм прояву ірреальності. Усвідомлюючи нереальність ситуації, безнадійність щось змінити, суб'єкт висловлення Ти не любила... Час останній... Який же біль, який же біль!.. Та за ілюзію кохання навіки вдячний я тобі (В. Сосюра) сприймає світ таким, яким він є, а не у формі бажаного.

Релевантність опозиції реальність та ірреальність всебічно обговорюється у сучасних лінгвістичних колах. Саме відсутність показників ірреальності на граматичному рівні у деяких мовах перешкоджає утвердженню ірреальності як окремої семантичної категорії. Irrealis як складник граматичної категорії "статус реальності" характеризуються у термінах актуалізації/неактуалізації стану справ. Пропозиція realis передбачає, що стан справ актуалізований і є певним фактом реальності, тоді як пропозиція irrealis засвідчує, що стан справ належить до сфери реального чи гіпотетичного й констатує потенційність чи можливість події, однак це невидимий факт реальності [18, с. 58]. Надалі слідом за У. Мікуціонісом послуговуватимемося поняттями стан справ і пропозиція як синонімічними [22, с. 7]. На думку Дж. Байбі, "відсутність у реальності" занадто абстрактне поняття і тому нешироко використовується. Враховуючи нечіткість у визначенні статусу реальності, дослідник звертається до ірреальності як до виразника модальної ставлення [17, с. 267]. І хоча паралельне трактування понять ірреальності та модальності непоодинопланове у науковій літературі [20, 10], однак деякі суттєві відмінності між цими поняттями є.

У широкому розумінні модальність постає як концептуальна сфера, яка актуалізована відповідно до модальності, зорієнтованої на агенс, мовця, епістемічної чи субординативної модальності. Ф. Палмер подає модальність як граматику суб'єктивного ставлення мовця до повідомлення [20, с. 16], тобто виключає агентивну модальність. Так, згідно з визначенням, модальність зводиться до епістемічної і зорієнтованої на мовця, що дає можливість розглядати її та ірреальність як одне і те саме поняття. Суб'єктивна чи перформативна, або ж дейктична, модальність, на відміну від ірреальності, експліцитно виражає присутність мовця. Ірреальність не є суб'єктивним поняттям, що, на думку П. Піетрандреї, є вагомою причиною для її виокремлення від модальності [21, с. 186].

У трактуванні Х. Наррог, модальність – це лінгвістична категорія, яка стосується статусу фактивності пропозиції, що значно уподібнює її до ірреальності [19, с. 170]. Тобто такі відомі маркери ірреалісу в англійській мові, як умовні (2nd and 3rd conditionals), питальні, заперечні речення, висловлювання-репрезентанти звичок (I used to smoke (but I don't do this any more)) розглядаються як модальні категорії. Ірреальність вважається маркером неактуалізованих пропозицій, однак це загальне поняття охоплює різні концептуальні складники не актуалізації, такі як нефактивність, невиключення фактивності, нереферентність [21, с. 186].

Факт як підтвердження істинності пропозиції традиційно співвідносять з процесом референції – центральною процедурою доказу істинності висловлення, в якому актуалізовані імена або їх еквіваленти зіставляються із об'єктами дійсності (референтами, денотатами) [7, с. 3789]. З позицій логіки характеристики об'єктів, які вступають у референтні від-

ношення з іменем (зі знаком), повинні бути точними й однозначними [11, с. 57]. Однак референція як різновид інтелектуальної діяльності може подолати закони математичної логіки, а тому існує ймовірність точної чи приблизної характеристики будь-якого об'єкта реальності чи суб'єкта думки, особи [12, с. 179].

Саме твердження про точність/неточність референції у відображенні світу у мовній свідомості дало змогу виявити ознаки висловлень, які ґрунтуються на неправдивих/хибних судженнях і є вигадкою, як-от: Мій Богун не вписується у вигадки про козака-гульця (Газ. «Урядовий кур'єр», 14.01.2014); Правда, Нарішкін щодня привозив цікаві вісті, більшість яких сам же він і вигадував, аби лише заспокоїти і розважити царствующих осіб та жіноцтво (П. Кочура).

Мова як спосіб закріплення відображуваної діяльності свідомості у своїй структурі й системі виражає складний досвід пізнання людиною реальності. І оскільки ця реальність складна й багатогранна, а ще постійно змінюється у часі, то суб'єкт пізнання “не всезначуваний”, він не завжди може давати істинні свідчення, що зумовлено неповнотою його знань про дійсність. Як зазначає Н.Д. Арутюнова, “сприйняття світу, що змінюється, перетворює його у видимість/позірність” [1, с. 73].

На думку В.З. Дем'янкова, інформаційний запас людини відображає не тільки “істинне знання”, а й помилки, хибні думки як апеляцію до нереалізованих “можливих світів” [3, с. 375]. Неоднозначність пізнання світу та суб'єктивність його сприйняття засвідчують, що “категорія істинності-хибності розглядається не як бінарна опозиція, а як шкала імовірних оцінок” [1, с. 430]. У просторі мови виділяють категорії з різною мірою відхилення від істини: уява, мрія, фантазія, удавання, неправда, нещирість. Серед різноманіття форм осмисленого небуття постають такі, як сновидіння, маячня, архетип, мистецтво [5]. На ґрунті праць Н.Д. Арутюнової лінгвістичні знання поповнилися поняттям модальності видимості/позірності (к-модальності), яка “маркує те, що не видно, а уздрілося, не чути, а почулося. Для неї характерний ситуативний антураж сутінків і туману, снів і сновидінь”. К-модальність характеризується: 1) подвійним буттям, поєднує реальне і видиме; 2) наявністю спостерігача чи самоспостереженням; 3) сприйняттям ситуації через відчуття, образи, враження, спомини. Однак питання про істинність речення залишається відкритим, оскільки образ присутній лише у суб'єктивному сприйнятті реципієнта [1, с. 833-834], що уподібнює її з категорією ірреальності. Однак показниками ірреальності виступають предикативні модифікатори, сфера впливу яких – неактуалізована пропозиція, на відміну від пропозиційних модифікаторів, що впливають на пропозицію. Саме ця особливість закладена в основу розмежування ірреальності та епістемічної модальності як пропозиційного модифікатора [21, с. 188]. Послугуючись термінологічним апаратом Н.Д. Арутюнової для розмежування ірреальності та к-модальності, звернімося до модальних операторів (вставні слова, дієслова пропозитивного відношення), які маркують невпевненість в істинності висловлення, та семантичних операторів, які, коректуючи семантику предиката, забезпечують максимальну точність закладених у ньому номінацій [1, с. 833-834].

У реченні Вона [Ольвія] засміялася, аби не показувати своє розгублення (В. Чемерис) пропозиція вона розгублена відображає фрагмент моделі світу яким він є (актуалізована пропозиція), а інша пропозиція вона сміялася, – яким він видається спостерігачу (актуалізована пропозиція). Тобто для спостерігача сміх реальне, видиме, а розгублення – невидиме, ірреальне. Суб'єктом дії [Ольвією] розгубленість сприймається як реальне, а сміх постає афектом невпевненості у собі (виразник ірреальності бажаної ситуації). Тільки з контексту читач дізнається про істинний стан справ, прихований за семантичним оператором аби не показувати. Автор висловлення Думати було важко, але він надсилу подумав, що це його душить смерть. Подумав і навіть побачив, як вона шкірить до нього свої зуби, відчув дотик її кістлявих рук... (В. Чемерис) через чуттєве самоспостереження суб'єкта (модальні оператори думати було важко, надсилу подумав, подумав, навіть побачив, відчув) передає ситуацію, яка самим суб'єктом сприймається як реальна, а для автора – як вигадка, творіння його фантазії.

Досліджуючи категорію ірреальності, Т.М. Нікульшина ґрунтовно класифікує носіїв семантики ірреальності, пропонує їхню типологічну та тематичну класифікації, аналізує засоби відображення ірреальності на матеріалі сучасних англійської та української мов [9], однак, визнаючи дієслово універсальною одиницею вербалізації ірреальності, вважає його предметом надмірної уваги мовознавців [8], а для підтвердження наводить опосередко-

вані наукові розміркування, в яких ірреальність розглядається як граматична категорія, причому особлива увага приділяється модальному аспекту, ірреальність вивчається на синтаксичному рівні. Аналізуючи номінативні одиниці істот та неістот як носіїв семантики ірреальності, Т.М. Нікульшина до сфери ірреального зараховує тільки номінації, що умовно не мають денотата, оскільки мають значення-смысл. Не маючи реальних референцій, ірреальний світ складається з об'єктів, які відрізняються від природних саме своїм номінальним характером [10], тобто категорія ірреальності у працях дослідниці представлена через номінативно-нереференційні одиниці.

Розглядаючи ознаки реальності та ірреальності як несумісні альтернативи в межах однієї пропозиції, В.Б. Касевич визначив два різновиди ірреальності – “позитивну” і “негативну”. У випадку “позитивної” ірреальності “акцент робиться на потенційності ситуації, яка сприймається як можлива, бажана і т. п.”, тоді як “негативна” ірреальність “зазвичай передбачає заперечення” як позначення того, що не здійснилося і вже не може здійснитися [6, с. 67]. Речення Молюся нашій пресвятій Покрові, благослови і пера, і шаблі! Бо лиш народи, явлені у Слові, достойно жити можуть на землі (Л. Костенко); – Зараз ти ростеш, все в тобі грає, але в твоєму підлітковому віці людина вже повинна і замислюватись над собою, над своїми вчинками (О. Гончар) засвідчують, що до значень потенційності ситуації можна додати значення повинності (необхідності), оскільки у моделі висловлень Х може Р і Х повинен Р однаково відзначається, що Р – неактуалізована пропозиція. При цьому актуалізація обох пропозицій може відбутися або й не відбутися, а те, що має статися, станеться обов'язково. Таким чином, “різниця між можливістю і необхідністю пов'язана з тим чи іншим ступенем детермінованості ситуації” [2, с. 124]. Особливе положення займає значення бажання, в якому ірреальність переплітається з оцінкою: якщо Х хоче Р, то це означає, що, по-перше, Р не належить реальному світу (людина, як відомо, може хотіти тільки того, чого не існує на момент бажання), а, по-друге, що Х позитивно оцінює Р (людина хоче того, що вважає добрим), як-от: Якби Ти встав, прийшов у Київ, – О скільки Ти про нього мріяв В степу, над Каспієм широким! (Дмитро Павличко).

Щодо бажання, то його об'єктом можуть бути і досяжний (контрольований), і недосяжний (неконтрольований) стан справ, що підтверджує його нейтральність щодо протиставлення можливість/неможливість. Разом з тим “бажання, це одночасно батіг і пряник, який підштовхує уперед людину і людство, робить витонченим їх розум, напружує їх волю – і те, що було неконтрольованим, стає контрольованим, а те, що було неможливим – можливим” [16, с. 298] Висловлення О, хтві би я всі мови знать, Усі країни облітатъ (М. Рильський) підтверджує гіпотезу, що бажання все ж таки тяжіє до “позитивної” ірреальності. Однак речення “Якби Шевченко подивився, як ремонтують “хату чумака”, то він би назад у могилу ліг” (Газ. «Дзвін», 25.10.2013); – А що, вашого наймита ще нема? – спитала вона Чабана. – Чому ж досі не йде він? Адже ж ви погодилися із ним, казали учора ввечері: він буде. Чому ж не прийшов? (Марко Вовчок) характеризується неможливістю актуалізації стану справ, неможливістю реалізації бажання автора, тому такого типу висловлення передають негативну ірреальність.

Таким чином, значення бажаності, можливості, необхідності і неможливості можуть розглядатися як різні конкретні види ірреальності, де перші три з цих значень можна зарахувати до “позитивної” ірреальності, а значення неможливості – до “негативної” ірреальності. Прислів'я Якби молодість знала, а старість могла, краща б доля була засвідчує, що усі три пропозиції (молодість знала, старість могла, доля була краща) не актуалізовані, хоча пояснюють ірреальність бажання народу – кращої долі.

У зв'язку з ігноруванням складності поняття ірреальності гіпотези, накази, визнання, бажання та ін. як логічно ірреальні ситуативні типи, які характеризуються семантичними операторами ірреальності, детально не розглядаються, що відкриває можливості подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Беляева Е. И. Соотношение значений возможности и необходимости в семантической сфере потенциальности / Е.И. Беляева, С. Н. Цейтлин // Теория функцио-

- нальной грамматики. Темпоральность. Модальность. — Л.: Наука, 1990. С. 123-126.
3. Демьянков В.З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В.З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т.40. — № 4. — С.368–377.
  4. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. — М.: “Канон”, РООИ “Реабилитация”. / И.Т. Касавин. 2009. Электронный ресурс. Режим доступа: http://epistemology_of_science.academic.ru/682/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C
  5. Каган М.С. Философская теория ценности. / М.С. Каган — СПб, ТОО ТК“Петрополис”. — С. 205. Электронный ресурс. Режим доступа: http://aesthetics.philosophy.spbu.ru/upload/userfiles/files/kagan_filos_teor_cen.pdf
  6. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. / В.Б. Касевич. — М. : Наука, 1988. — 309 с.
  7. Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. — 5987 с.
  8. Нікульшина Т.М. Дослідження ірреального в мовознавстві : сучасні тенденції / Т.М. Нікульшина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия филология. Социальные коммуникации. — Том 24. — №2. — Часть 2. — С. 447-451.
  9. Нікульшина Т.М. Ірреальний світ англійською та українською мовами: [монографія] / Т.М. Нікульшина — Донецьк : Східн.вид.дім, 2010 — 186 с.
  10. Нікульшина Т.М. Ірреальний світ: філософський та лінгвістичний аспекти (на матеріалі англійської та української мов) / Т.М. Нікульшина // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2010. — №13 (200). — Ч. 2. — С.167-173.
  11. Рассел, Б. Введение в математическую философию. Избранные работы / Б. Рассел. — Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2007. — 264 с.
  12. Сёрл Дж. Р. Референция как речевой акт / Дж. Р. Сёрл // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1982. — № 13. — С. 179-202.
  13. Словник іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука. — 2-е видання, випр. і доп. — К. : Головна редакція “Українська радянська енциклопедія” (УРЕ), 1985 — 966 с. Електронний ресурс. Режим доступа: <http://slovopectia.org.ua/42/53408/289056.html>
  14. Словник української мови: в 11 томах. — К. : Наукова думка, 1977. — Т. 8. — с. 928.
  15. Словник української мови: в 11 томах. — К. : Наукова думка, 1973. — Т. 4, 1973. — с. 765.
  16. Шатуновский И. Семантика предложения и нереферентные слова. / И. Шатуновский. — М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. — 395 с.
  17. Bybee J. Irrealis as grammatical category. /J. Bybee. // Anthropological linguistics 40, 1998. — P. 257-271.
  18. Elliott J.R. Realis and irrealis: Forms and concepts of grammaticalisation of reality / J.R. Elliot // Linguistic Typology 4, 2000. — P. 55-90.
  19. Narrog H. On defining modality again / H. Narrog // Language Sciences 27 (2). — P. 165-192.
  20. Palmer F.R.. Mood and Modality. / F.R. Palmer. 2nd edition. Cambridge University Press, 2001. i–xxii + 236 pp.
  21. Pietrandrea P. The conceptual structure of irrealis. A focus on non-exclusion-of-factuality as a conceptual and a linguistic category./ P. Pientradrea // Language Sciences 34, 2012 p.184-199.
  22. Ugnius Mikucionis. Modality and the Norwegian modal verbs/ Mikucionis Ugnius // Doctoral dissertation. Humanities, Philology (04 H) — Vilnius, 2012 —p.232.
  23. Rescher N. Imagining Reality: a study of unreal possibilities / N. Rescher // Open Court Publishing, 2003. — Vol. 331. — 298 p.

ЛЬВІВСЬКО – ВАРШАВСЬКА ШКОЛА К.ТВАРДОВСЬКОГО ТА УЧАСТЬ У НІЙ С.БАЛЕЯ

Анастасія Ятищук

Аспірантка, Лабораторія особистості імені П.Р.Чамати,
Інститут психології імені Г.С.Костюка, Національна академія педагогічних наук України,
01033, Київ-33, вул. Паньківська, 2, e-mail: 03oxana05@ukr.net

UDC: 159.9.01

ABSTRACT

Anastasiia Yatyshchuk, Lviv-Warsaw School of Kazimierz Twardowski and the role of Stepan Baley in it

This paper attempts to analyze the phenomenon of Philosophy School of Kazimierz Twardowski and the role of famous psychologist of Ukrainian origin Stephen Baley, the researcher who made many valuable and new things for science. A characteristic feature of his work is the spirit of innovation and independence, he did not repeat hackneyed doctrine of Western psychologists, and made his significant word in psychology, never stand in the way of blind imitation. Stepan Baley is among the galaxy of scientists who increase the glory of our country in their works on the field of science.

Key words: Lviv-Warsaw School, psychic phenomena, intentsionalizm, psyche, psychoanalysis, psychology of education.

У статті зроблена спроба проаналізувати феномен філософської школи Казімежа Твардовського та роль у ній знаного психолога українського походження Степана Балея, дослідника, що вніс багато цінного та нового в науку. Характерною рисою його творчості є дух новаторства та самостійності, він не повторював заяложені вчення західних психологів, а вніс своє значне слово в психологію, ніколи не ставав на шлях сліпого наслідування. С.Балей по праву знаходиться серед плеяди тих вчених, що примножують славу нашої країни своїми працями на терені науки.

Ключові слова: Львівсько-Варшавська школа, психічні явища, інтенціоналізм, психіка, психоаналіз, психологія виховання.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За останній час українська психологічна наука поповнюється цілою низкою робіт, присвячених дослідженню історії вітчизняної психології як однієї з частин вітчизняної культури.

Вивчаючи досвід розробки вчення про психіку, що був накопичений у вітчизняній науці, ніяк не можна оминати постать вченого, який був досить відомим за кордоном, і, на жаль, малознаним у себе на Батьківщині.

Якщо становлення педагогічної психології у Радянському Союзі пов'язане з іменем Льва Виготського, у Західній Європі – з Жаном Піаже, то у Польщі цей процес започатковує визначний представник Львівсько-Варшавської філософської школи український вчений Степан Балея.

Щодо ідейного зв'язку С.Балея з Львівсько – Варшавською школою, то це питання ґрунтовно вивчено українсько – польським дослідником історії української та польської культури і філософії ХХ століття Степаном Іванником [5]. Ми ж спробуємо виявити зв'язок психологічних праць С.Балея з методологічними і теоретичними засадами психології у Львівсько – Варшавській школі для того, щоб окреслити аспекти їх оригінальності та

новаторства й показати їх місце та значення в контексті розвитку європейської психології ХХ ст.

Об'єктом статті є науковий феномен Львівсько-Варшавської філософської школи Казімежа Твардовського.

Предметом – наукова діяльність засновника психоаналізу в Україні, автора першого підручника з психології українською мовою Степана Балея.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі С.Балея у психологічній секції Львівсько-Варшавської філософської школи.

Аналіз наукової літератури показує, що наукову спадщину вченого досліджували переважно польські науковці, більшість з яких концентрували увагу не на цілісному вивченні доробку С.Балея, а на окремих його досягненнях у певних галузях наук. У 1952 році учениця С.Балея С.Жебровська у Щорічнику Варшавського Наукового Товариства відкриває глибини життєвого та творчого шляху свого вчителя [30]. М.Земнович, польський психолог і педагог, у 1953 році пише статтю метою якої було з'ясувати внесок С.Балея у психологію виховання: « протягом 24 років він (Балей – Я.А.), як професор психології виховання та керівник закладу психології у Варшавському університеті, Інституті і споріднених товариствах, своїми численними статтями та фундаментальними працями заклав підвалини польської психології виховання» [29, с.141]. Питаннями психології виховання у працях С.Балея займалися також польські дослідники Е.Коснарович [21], С.Блаховський [12], А.Гурицька [18], В.Войтинський [31], Р.Ядчак [20] та ін. Проблеми педагогіки у творчій спадщині С.Балея аналізуються Й.Головінським [19], А.Голубом [17], І.Добровольською [15] та іншими. Філософія та психологія творчості С.Балея розглядається З.Александровичем [6], Е.Фіалом [16].

У 1962 році у Польщі про С.Балея з'являється стаття у Великій Загальній Енциклопедії [10], а у 1983 – у Загальній Енциклопедії [11]. У Лодзинському університеті в 1987 році Б.Мешка захищає магістерську роботу «Бібліографія праць професора С.Балея» у якій дає майже повний перелік публікацій науковця [23]. Непересічний внесок С.Балея в психологію оцінює Е.Коснарович у «Словнику польських психологів» (1992 р.) [21]. Питання психології релігії у творчості С.Балея розглядає Я.Чмуд [27].

Інтерес до творчості С.Балея виявило і світове наукове товариство. У 1939 році французький фаховий психологічний часопис описує досвід С.Балея у галузі шкільної психології та відзначає його внесок в психодидактику [8]. У журналі «Спеціальна освіта» за 1975 рік Й.Головінський пише статтю «Спеціальна освіта у східній Європі: досвід Польщі», в якій власне і «відкриває» роль С.Балея у педагогічній думці [19]. Довідку про філософа, психолога, лікаря та педагога С.Балея містить Енциклопедія України, що вийшла у 1984 році у Торонто [11]. В американській енциклопедії психології та біхевіоризму, що вийшла друком у 2002 році розміщено розділ про польських психологів, де розглядається внесок С.Балея у психологію виховання [14]. У 2007 році у німецькому академічному виданні польський вчений В.Павловський пише статтю про С.Балея, в якій наголошує, що «С.Балей був одним із перших у науці й педагогічній практиці, що звернув увагу сучасників на проблему соціальної занедбаності дітей та молоді й особливості їх виховання у сім'ї» [14, с.280]. У цьому ж році британський бюлетень психологічних наук поставив ім'я С.Балея першим серед психологів, які досліджували проблеми суспільної психології у Польщі [25].

Презентація творчого доробку С.Балея в Україні пов'язана з науково-просвітницькою діяльністю професора М.Вернікова, який здійснив систематизацію його творчої спадщини та включив її до наукового і культурного обігу країни. Він першим зробив спробу окреслити зв'язок між філософією та педагогікою С.Балея. Дослідник розглядав наукову концепцію вченого, що виходить із гуманістичних традицій філософії, психології та педагогіки гомоінтентного типу, наголошуючи на тому, що вона зорієнтована «на виховання людини, яка усвідомлює, що відносини у суспільстві складаються з того, що «я» кожного разу вступає у взаємини з «ти» (іншими) і настає зустріч аналогічних сподівань» [2, с.7].

Незважаючи на надзвичайну популярність ідей С.Балея у Польщі, вона й досить не стала предметом дослідження вітчизняної психології, залишається не дослідженою психолого-педагогічна спадщина вченого, не з'ясоване значення наукових поглядів дослідника в осмисленні психології виховання, нових вимог до особистості педагога.

Ми ж виокремимо та окреслимо зв'язок Балея з психологією у Львівсько-Варшавській школі для того, щоб виявити оригінальність і новаторство його психолого-педагогічних праць у контексті розвитку європейської психолого-педагогічної думки ХХ ст., при цьому будемо оперувати маловідомими в Україні польськими публікаціями вченого.

Значний вплив на філософсько-психологічне, та й взагалі, на наукове мислення С.Балея мала львівська субкультура, органічним породженням якої він був. Формування наукових інтересів вченого відбувалося у колі Львівсько-Варшавської філософської школи, засновником якої був Казімеж Твардовський. Як вказують біографи С.Балея з 1903 по 1907 роки він навчався на філософському факультеті Львівського університету, а також слухав курс лекцій з польської літератури [3, с.21].

В цей період С. Балея зацікавився експериментальними методами в психології, з якими ознайомився в психологічному кабінеті, створеному при Львівському університеті К.Твардовським. Через багато років вчений згадував: « Я добре пам'ятаю той примітивний дослід із зубочистками, замоченими в чорне і червоне чорнило, якими ми досліджували в кабінеті Твардовського локалізаційну здатність шкіри. Таким чином Твардовський намагався ознайомити своїх учнів примітивними засобами, що були в його розпорядженні, із дослідженнями в галузі психофізіології та пробудити в них повагу до тієї частини психології, яка не відмовляється від тіла і залишається в контексті з фізіологією. Я також добре пам'ятаю, як детально Твардовський обговорював у своїх лекціях експериментальні методи у сфері дослідження порогів чуттєвих стимулів і експериментальні методи дослідження пам'яті. Ми ще не могли всі ці методи застосувати на практиці. Але професор Твардовський говорив про них так детально, так чітко й так образно, що коли після від'їзду за кордон я мав можливість практично зіткнутися з тими методами на фоні відповідного обладнання, я мав відчуття, що вже колись давніше фактично їх використовував. Не шкодував нам також професор Твардовський у своїх лекціях певних математичних розмірковувань, привчаючи нас до думки, що психології не можна уникати цифр. Таким чином він відкривав перед нами широкий горизонт, який ховав у собі різні можливості, не зводячи психології до формул і визначень» [7, с.343].

Для того, щоб належним чином оцінити прогресивний характер світобачення та психологічних досліджень С.Балея, необхідно, хоча б в загальному, охарактеризувати стан психології в цей період і ту наукову школу, вихованцем і послідовником якої був С.Балея.

Європейська психологія кінця ХІХ ст. характеризується відчуженням від «ненаукових» метафізики й філософії (оскільки вони не є природничими) та зближенням із фізикою і фізіологією. Тому не дивно, що на зламі ХІХ та ХХ століть у Європі одночасно функціонують два види психології – вундтівська фізіологічна та брентанівська описова. Різниця між ними полягає у погляді на предмет та завдання психології.

Німецький філософ та психолог Вільгельм Вундт (1832-1920) уявляв психологію наукою, що опирається на факти, вільні від метафізичних й апіорних нашарувань чи філософських суперечок. Тими фактами, що мали б становити предмет психології, вчений визначає елементи свідомості – процеси сприйняття, відчуття, уявлення, афектів, вольові процеси і процеси дій, що виникають із них, - зв'язані у психічні явища. На думку Вундта, серед основних психічних процесів немає жодного, до якого не можна було б застосувати експериментальні методи. Відтак завдання психології, з позиції Вундта, полягає в експериментальному дослідженні, аналізі та систематизації змісту психічного життя одночасно з його відношенням – на засадах паралелізму – до фізичних подразників й фізіологічних процесів. Таким чином, вундтівський підхід до психології як емпіричної науки не визначається метафізичними гіпотезами про відношення душі до тіла, а черпається із фактів: досліджуючи експериментально чуттєве сприйняття, досліджуємо психічне життя. Задля розвитку досліджень у означеному напрямі Вундт організував у 1879 році в Лейпцігу першу в світі лабораторію експериментальної психології. Услід за Вундтом подібні лабораторії відкривалися при інших університетах. Розділення психології від філософії, досягнуте шляхом застосування природничих методів, як і майбутнє нової наукової дисципліни, на яку покладалися великі надії, здавалися вирішеними. З Лейпцігу – психологічного центру кінця ХІХ століття – розходила слава і велич психології. Створювалися численні психологічні часописи. Вчені, що зібралися у 1889 році у Парижі

на I Міжнародний конгрес фізіологічної психології засідали під гаслом підтвердження автономії предмету і методів дослідження психології.

Попри природничу точність досліджень результати, отримані в психологічних лабораторіях не відповідали очікуванім. Проблеми, які можна було розв'язувати за допомогою щораз складніших апаратів, мали вузькі межі. Дослідження ставали все більш клопіткими, трудомісткими і все менш цікавими. Критики Вундта відкрито питали про доцільність і придатність досліджень. Чи, наприклад, частота пульсу, зміна темпу дихання, рівень тиску крові є показниками суб'єктивної по суті свідомості? Що можна на підставі величини навіть найдокладніших фізіологічних вимірів сказати про почуття гордості, сорому, зневаги? Ці виміри є показниками діяльності нервової системи, однак вони не стосуються відчуттів і переживань [26, с.12].

Результати психологічних досліджень у вундтівському варіанті дали плоди розширення знань з галузі психофізіології відчуттів (зокрема зору і слуху) і психофізики. Їх наслідком було також запровадження до психології експерименту і кількісних методів, що призвело до психометрії. Попри ці успіхи – революційні для психології – вказівка на можливість здобування інформації про людину шляхом дослідження інших осіб, не була використана у повному об'ємі.

Підносячи психологію до основних наук про душу, вчений все ж таки не визнавав наміру повного накладання психічної структури на фізіологічну. Він стверджував, що цей зв'язок ще не вивчений так докладно і має образ виключно гіпотетичний. Тому й неможливо логічно виявити причинності у відношеннях між психічними та фізичними процесами.

На тему інтенційного «уприроднення» психології, яке враховувало вундтівські пропозиції, Едмунт Гуслер сказав: «Хотілося обдарувати психологію ідентичною об'єктивністю як і фізику; в результаті саме ця вимога цілком унеможливила існування психології в повному й автентичному значенні цього слова. Бо по суті, коли йдеться про душу, про суб'єктивність у розумінні індивідуальної суб'єктивності, як окрему особистість і окреме життя або ширше, як суб'єктивність, вплетену в історію і суспільний колектив [...], завжди буде абсурдом приписування їй об'єктивності, подібної до об'єктивності природничих наук» [4, с.57].

Німецький філософ та психолог Франц Brentano (1838–1917) також не був прихильником метафізичних спекуляцій, але він не підтримував і «моди» на творення психології виключно за взірцем природничих наук. У своїй праці «Психологія з емпіричної точки зору» (1874 р.) він вказує на різницю між психічними та фізичними феноменами: «Всякий психический феномен характеризуется посредством того, что средневековые схоласты называли интенциональным (или же ментальным) внутренним существованием предмета, и что мы, хотя и в несколько двусмысленных выражениях, назвали бы отношением к содержанию, направленностью на объект (под которым здесь не должна пониматься реальность), или имманентной предметностью. Любой психический феномен содержит в себе нечто в качестве объекта, хотя и не одинаковым образом. В представлении нечто представляется, в суждении нечто утверждается или отрицается, в любви – любитя, в ненависти ненавидится и т.д. Это интенциональное существование свойственно исключительно психическим феноменам. Никакой физический феномен не демонстрирует ничего подобного. Тем самым мы можем дать дефиницию психическим феноменам, сказав, что это такие феномены, которые интенционально содержат в себе какой либо предмет» [13, с.17-18].

Таким чином, вчений визначає психічні феномени як уявлення і як такі феномени, які ґрунтуються на уявленнях. Що стосується фізичних феноменів, то вони можуть стати предметом дослідження лише як такі, що містять психічні феномени, тобто у процесі опису своєрідності останніх. Отже предметом психології Brentano вважає лише психічні феномени. Учений заперечує існування безсвідомих уявлень, оскільки явища – ті, які супроводжують і які є супроводжуваними – мають однакову силу, а це підтверджує, що у нас не існує жодного психічного феномену, про який ми не мали б уявлення. Психологія за Brentano вивчає елементи людської свідомості і способи їх поєднання, а також передумови і умови виникнення цих елементів. Перше – сфера дескриптивної психології, друге – предмет генетичної психології. Дескриптивна психологія аналізує і описує феномени нашої свідомості, тобто факти, безпосередньо пов'язані з досвідом. Генетична

психологія займається вивченням фізико-хімічних процесів головного мозку. Свою роботу Brentano відносив до дескриптивної психології. Він не піддавався тогочасній моді займатися наукою виключно за зразком природничих наук. Труднощі, які з'явилися перед психофізіологією та психофізикою повставали, на його думку, через помилково сформульовані завдання і неправильне визначення предмету психології.

Головною метою теоретичної програми Вундта було з'ясування, з яких елементів складається свідомість і як вони збудовані. Натомість – за Ф.Брентано – психологія не є наукою про свідомість як комплекс змісту з відповідними до її стану фізіологічними й фізичними явищами. Вихідним пунктом повинен бути акт свідомості, у розумінні функції суб'єкта, що проявляється у його скеруванні на об'єкт. Він писав: «Кожне психічне явище характеризується тим, що середньовічні схоластики називали інтенціональним або розумовим існуванням об'єкта, а що ми [...] називаємо віднесенням до певного змісту, спрямованістю на об'єкт (під яким не треба розуміти дійсності), або іманентною суб'єктивністю. Кожне (психічне явище) містить у собі щось як об'єкт, хоча не завжди таким самим способом. Ми можемо визначити психічні явища як такі, що інтенційно містять в собі свій об'єкт» [13, с.195].

Брентано виключав існування несвідомих актів, оскільки кожен акт є як усвідомленням перебігу чогось відмінного від себе, так і свідомістю себе самого. Інакше кажучи – внутрішнім спогляданням, чимось певним і очевидним. Тут ми маємо справу з двома видами свідомості: вторинною (тобто очевидним і безпосереднім внутрішнім спогляданням) і первинною (тобто усвідомленням собі чогось, зовнішнім спогляданням). Зовнішнє споглядання, що відноситься до фізичних явищ, не є правдивим спогляданням, оскільки воно не має рис очевидності й безпосередності [13, с.195]. Тільки акти дають можливість появитися у свідомості уявлень, які роблять присутніми предмети у внутрішньому спогляданні, а також створюють чуттєві зв'язки відносно тих предметів і дають можливість судити про них. Саме тому психолог повинен досліджувати не враження як елемент свідомості (згідно з рекомендаціями Вундта), але акти, завдяки яким предмети усвідомлюються. Тому акти, тобто усвідомлювані психічні явища, повинні бути предметом наукової психології [26, с.14].

У науковому доробку Брентано є не одне відкриття, важливе для психології. Серед них варто підкреслити постулат відрізнення описової психології (філософії свідомості) і генетичної психології (з'ясовуючої). Основою поділу є спостереження, що стосується існуючого способу застосування психології. Перед тим як якийсь психічне явище було ясно і чітко описане, воно вже було з'ясоване. Натомість Брентано вважав, що основним завданням психології є робити синтетичні описи, які охоплюють риси психічних явищ. Що відрізняють постійні диспозиції психічного життя і служать безпосередньому пізнанню предмету психології, так зв. психічних актів. Такий опис міг бути складений тільки після ясного і чіткого пізнання описуваного об'єкту суб'єктом, що робить опис [13, с.22].

Казимир Твардовський, як відомо, навчався у Брентано, але під час стажування слухав лекції Вундта й брав участь у експериментах, що проводились у лейпцігській психологічній лабораторії, а також працював у подібній лабораторії у Мюнхені під керівництвом Карла Штумпфа, відомого психолога музики. Відмітимо, що на той час не було згоди і серед самих лідерів експериментальної психології. Про протиріччя свідчать, наприклад, антипатії, які розділяли керівників кабінетів – Вундта і Штумпфа. Протягом багатьох років вони вели в'їдливі полеміки на сторінках наукових часописів. Штумпф, спеціальністю якого були дослідження в царині акустики, силою свого авторитету відкидав публіковані на цю тему результати досліджень, проведених у лейпцізькій лабораторії [22, с.65].

Вільгельм Вундт припускав, що безпосереднім відповідником психічних процесів є процеси, які відбуваються в корі головного мозку. Однак він також припускав, що природа цієї залежності недостатньо відома і мав виключно гіпотетичну форму. На думку Вундта, тільки «снуванням домислів» було би розслідування, чи ця гіпотеза містить якусь метафізичну теорію. Але це зручна гіпотеза і вона ясно формулює дослідницьку проблему: слід збирати матеріали на тему зв'язків, які відбуваються між психічними і нервовими процесами, які з цих зв'язків можна безпечно описувати як «взаємний супровід» або «взаємна супроводжуюча змінність». Коли відбувається визначений психічний процес, одночасно «супроводжує» його визначений мозковий процес. Обидва

ряди явищ зберігають окремість і паралельність. Натомість характер зв'язку між рядами не є цікавим і залишається невідомим. Бо не можна виявити, що між тими рядами відбувається причино вий зв'язок [26, с.16].

Натомість Brentano визначав різницю, яка існує між розумом і матерією, але він чітко концентрувався на описі того, що інтенціональне відносно зовнішнього, не акцентуючи спеціально засади психологічного паралелізму. Якщо Brentano висловлювався на тему видів досвіду як основи пізнання, то в контексті їх опису і пошуків відмінностей між безпосереднім (внутрішнім) і посереднім (зовнішнім) досвідом ніби припиняв судження про їх взаємозв'язки [13, с.128].

Варто зауважити, що у другій половині XIX століття основний «тягар» припущення про дуалізм – основи паралелістичного кредо – перенісся з метафізики на епістемологію. Згідно з ним, основою всяких знань є досвід, однак проходить він двома паралельними шляхами. Психічні явища даються у безпосередньому досвіді, натомість фізичні явища – у посередньому досвіді. Тому принцип паралелізму з'ясував двоколіїність пізнання, а не різнорідність субстанцій, що складала основу духовних і тілесних явищ. Таким чином, принцип паралелізму, який стосувався спочатку метафізичного дуалізму, став правилом епістемологічного дуалізму. І хоча аж до новітніх часів ці два основні способи існування правила паралелізму перепліталися і щораз частіше поняття душі замінялося на «розум», «психічне життя», «духовне життя», «свідомість», «психіку», однак проблема взаємних зв'язків залишилася і до сьогодні.

Власне у цей значимий для психології період становлення її як окремої науки, на польському ґрунті розігрувалася – звичайно у меншому масштабі – схожі події, як на арені європейської психології. Розквіт психології в Польщі можна чітко (хоча й досить огульно) пов'язувати з діяльністю Казимира Твардовського (брентоніста), яка протиставляється у європейському масштабі діяльності Владислава Гейнріха (вундиста). З перспективи часу відомо, що фізіологічна психологія у вундтівському варіанті закінчила власне своє існування разом із смертю найбільш незламного учня Вундта Едуарда В.Тітченера. З цієї перспективи відомо також, що описова психологія визначається одним із джерел гуманістичної психології. Тому Тереза Жєпа стверджує, що львівська психологія, започаткована Казимиром Твардовським, є основним, хоча й надалі недооціненим і навіть знехтуваним, джерелом польської психології у гуманістичному варіанті [26, с.16].

Свідченням особливого інтересу К.Твардовського до психології були не лише його студії у 1885–1889 рр. під керівництвом Ф.Бrentано, але й запровадження психологічної тематики на зібранні гуртка, який був заснований у 1897 р., і з першої публікації філософської праці «Психологія щодо фізіології й філософії», в якій вчений не тільки доказував окремість і своєрідність психології, але й вказував на необхідні зміни у способі представлення її предмету. Він звертав увагу саме на значимість погляду, проголошеного Яном Людвіком Вівесом, що слід відійти від питань типу Чим є душа, а зайнятися дослідженням властивостей і способів дії душі. Пояснюючи в чому полягає роль нової науки – фешнерівської психофізики, Твардовський рішуче відкинув проголошений Вундтом погляд, нібито психологія була природничою наукою. Він заперечував твердження, що разом із моментом, коли психологія з науки про душу стала наукою про духовні явища – вона перестала бути філософською наукою. Тому для Твардовського факт переходу від націоналістичних роздумів на тему якості духовної субстанції до виміру духовних явищ не означав втрати психологією зв'язків із філософією. Тим самим «методологічний» перелом в історії психології значив для Твардовського рівно стільки, що й для Вівеса, а саме припинення питань про природу душі на користь пошуків відповіді на питання про властивості і функції душі (а швидше: духовного або психічного життя [26, с.18]).

Моментом офіційного оголошення, що психологія є не тільки предметом зацікавлення львівського філософа, але й може бути також предметом університетського навчання під його керівництвом є дата (1898 р.) інавгурації Казимиром Твардовським лекцій із психології. Цей період тривав до 1901 року і мав організаційний характер, зосереджений навколо запровадження до програми навчання постійних лекцій з психології. Саме у 1901 році К.Твардовському вдалося реалізувати цей задум. Рік цей вважається датою заснування психологічного кабінету у Львові [24, с.396]. Специфіка психології, якою почав займатися у Львові К.Твардовський, стосується трьох чинників:

розуміння предмету психології, її дослідницьких методів та теорій, що з'ясовують перебіг психічних процесів і людської поведінки.

Кінець першого періоду розвитку психології у Львові можна також асоціювати з датою, пов'язаною із першим дидактичним успіхом К.Твардовського на ниві психології, тобто з 14 квітня 1901 р., коли Владислав Вітвіцький як перший учень-психолог захистив кандидатську дисертацію.

Другий період розвитку психології у школі К.Твардовського можна обмежити датами 1902–1919 рр. Цей період можна назвати повністю «львівським». Специфічною ознакою цього періоду є діяльність вченого та його учнів у становлення польської психологічної термінології [28]. Характерною для цього періоду є значна участь молодих психологів у підготовці наступних номерів «Філософського руху», - часопису, заснованого К.Твардовським у 1911 р.

У цей період В.Вітвіцький здобув наукову самостійність і розпочав співпрацю з Львівським університетом як приватний доцент. Наукових успіхів досягли ще два учні К.Твардовського, що спеціалізувалися у психології, а саме Степан Балея, який захистив кандидатську дисертацію у 1911р. у Львові та Степан Блаховський, який захистив кандидатську дисертацію у Відні в 1913 р.

У цей період К.Твардовський, долаючи значні труднощі, отримав згоду і дотації на організацію психологічної лабораторії, що була офіційно відкрита у 1907 р. [26, с.4].

Завершує «львівський» період розвитку психології 1919 рік. Саме від цього моменту можна говорити про початки «львівсько-польського» періоду, оскільки учні К.Твардовського очолюють на той час усі (за винятком краківської) кафедри психології у польських університетах. С.Блаховський став професором психології в новоутвореному Познанському університеті, В.Вітвіцький очолив (після померлого у 1918 році Едуарда Абрамовського) кафедру психології у Варшавському університеті. Після утворення там Закладу психології у 1934 році професором призначають С.Балея [26, с.4].

У 1913 році Твардовський пише працю «Про психологію, її предмет, завдання, метод, стосунки до інших наук та її розвиток», в якій поділив аналізовані означення предмету психології на дві групи: 1) згідне з етимологією назви «психологія» визнання душі за її предмет; 2) численні і різні визначення предмету психології, які не вирішують питання існування й суті душі. Пізніше він вибрав таке визначення психології, сформульоване відносно до її предмету, щоб застосувати термін «психологія» без прямого посилання на онтологію душі. Згідно з таким «унікальним» способом поведінки він зосередився швидше на виявленні відмінності предмету психології від предмету інших наук. Він зробив це, приймаючи (за зразком Вільяма Джеймса) «психічне життя» за вислів, що влучно передає сенс того, чим займається психологія. Уточнюючи прийнятий вислів, Твардовський ніби «відіслав» тілесне життя (яке відрізняється від психічного) до фізіології, а суспільне життя – до соціології. Таким чином, проблема з'ясування психологією відношення душі до тіла перестала існувати [28].

У випадку природи душі, зв'язків, що відбуваються між душею і тілом, а також у випадку предмету психології, погляди психологів, які виходять зі школи Твардовського, є схожими. Власне незалежно від наукової і часової дистанції щодо психологічних поглядів Твардовського, усі займали «унікальну» позицію щодо природи душі. Вони не намагалися висловлюватися на тему виду зв'язків, що відбуваються між душею і тілом через те, що тілесне життя визнавали предметом фізіології, а не психології. Послідовно за Вчителем вони стверджували, що предметом психології є психічне життя, яке складається з багатьох психічних функцій. Завдяки їм виникають витвори психічного життя (наприклад, уявлення, судження, поняття, думки). Оскільки психічні дії і витвори залежать один від одного, разом їх можна назвати психічними фактами.

Основою розуміння психічного явища було повернення Твардовським належного статусу змісту психічних явищ. У Brentанівському поділі, який був вихідним пунктом, основними елементами психічних явищ були об'єкт і акт. Твардовський доповнив цей поділ «відсутнім» (а швидше відкинутим Brentано через зв'язок із теорією Вундта) елементом, а саме – змістом представлення. Зміст – це психічний відповідник об'єкта, що являється у представленнях. Це присутність «чогось», завдяки чому психічний акт скеровується до того, а не іншого об'єкта [26, с.14]. Через декілька років Твардовський ви-

знав зв'язки, що відбуваються між психічним актом і змістом, як стосунок дії до витвору цієї дії, що проявилось у теорії дій і витворів.

Предметом психології можуть бути також диспозиції, тобто умови психічних фактів (наприклад, вразливість, пам'ять, увага, характер, розум, воля). Диспозиції не є тотожні психічним фактам, оскільки вони не даються у внутрішньому досвіді. Іншими словами: психологія – це наука про усвідомлені (за Твардовським) факти і психічні диспозиції.

Власне визначення предмету психології дає С.Балей у першому підручнику з психології українською мовою «Нарис психології»: «Ся галузь науки, якої предметом є **психічні явища** (вид. – С.Б.), називається **психологія**. ...можна також сказати, що психологія займається **суб'єктивними явищами**, або інакше, що займається світом так, як він уявляється людині залежно від становища, яке вона у ньому займає».

Можна також сказати, що психологія **се наука про свідомість**, бо наша свідомість проявляється якраз у сім, що ми спостерігаємо, думаємо, бажаємо, любимо, ненавидимо і т.д.

Також можна сказати, що психологія **се наука про душу**, коли уживатимемо слово душа як назву **на загал психічних явищ, що їх якась одиниця переживає**. Звідси й береться назва психологія » [1, с.274]. Психологія для С.Балея, як вказує М.Верніков «служить вмістилищем знань, які є базовими для розуміння процесу становлення і розвитку людини та для професійного, обізнаного впливу на нього. Симптоматичною є логіка еволюції наукових інтересів С.Балея: від загально психологічних досліджень до психології розвитку, від неї – до психології виховання (педагогічної психології), а далі – до суспільної психології» [3, с.33].

С.Балей асимілював новітні досягнення у філософії та психології, відійшов від психофізичного паралелізму, тобто погляду на психіку як самодостатню сферу досліджень. Вчений розглядав її під кутом зору цілісно-генетичного підходу. Психіка постає як феномен, що становить динамічну внутрішню цілісність, причому принципи цілісності і динамізму застосовуються не тільки до самої психіки, але й поширюються на розуміння особистості як психофізичної цілісності. З огляду на це С.Балей розглядав індивідуальний розвиток психіки під кутом вікових змін у психофізичному онтогенезі. Це зумовило формування вченим власного концептуального бачення виховання і навчання.

1920 рік розпочинає наступний, третій період розвитку психології, який – з огляду на географічні чинники – слід би назвати «львівсько-варшавсько-познансько-вільнюським». «Вільнюським» тому, що Стефан Блаховський на запрошення Вільнюського університету ім. Стефана Баторія вів цикл занять з психології, які у 1935/36 навчальному році продовжив учень і докторант Владислава Вітвіцького Богдан Завадський.

Потрібно визнати, що у період розвитку психології з львівським родоводом, тобто у 1920–1939 рр., психологічним центром стає Варшавський університет. Тому найпростіше можна його назвати «варшавським» або – з урахуванням наукових коренів – «львівсько-варшавським». Перші учні Твардовського самостійно розвивають винесені з його школи ідеї. Модифікують їх. Створюють власні оригінальні психологічні праці.

У 1920 році у Львівському університеті було створено Заклад психології, яким до 1928 року керував К.Твардовський, а пізніше – його докторант Мечислав Креутц.

У зв'язку із 70-річчям з дня народження Казимира Твардовського С.Балей видав у «Польському архіві психології» ювілейну статтю, в якій писав: «Професор Твардовський був саме тим, хто незламно стояв завжди на сторожі психології як правдивих знань, які хочуть бути зрозумілими для всіх, але не ціною стислості. І якщо сьогодні психологи в Польщі мають амбіції розвивати психологію як справжню науку, то це ще одна заслуга проф. Твардовського» [20, с. 214].

Друга світова війна спричинила спустошення в рядах психологів, які вийшли зі школи К.Твардовського. Кінець психології з львівським корінням, який можна датувати 1945-1948 рр. був рівнозначний початкові трагічного періоду для польської психології. Спочатку – щоправда – було перевидано у 1946 році польський підручник психології, написаний Владиславом Вітвіцьким і видано 10 зошитів, які популяризували психологічні знання у серії «Відомості з психології» (1946–1948 рр.). Однак незабаром польська психологія повинна була працювати визначеним, т.зв. марксистсько-ленінським способом, який не передбачав посилення на «буржуазійну» міжвоєнну психологію. У психологічній літературі домінували переклади творів радянських психологів. Із психологічних часописів вийшов

від 1947 року лише один номер «Психологічного огляду» (у 1952 році). Але навіть у такому варіанті польська повоєнна психологія протривала недовго, оскільки на початку п'ятдесятих років не тільки почали закривати психологічні консультації, але припиняли або «модифікували» університетське навчання з психології. «Психолог» перестав фігурувати у списку професій. Настала цілковита ізоляція від світової психології.

ВИСНОВКИ

Не дивлячись на таке велике визнання доробку К.Твардовського, С.Балей не посилався безпосередньо на його погляди, обмежуючись власне тільки загальними твердженнями про користь, винесену з його школи. У рефераті, який він виголосив у 1938 році у Варшавському філософському товаристві на зборах, присвячених покійному Твардовському, говорячи про заслуги Учителя перед науковою психологією у Польщі, особливо підкреслював його терпимість щодо різних психологічних теорій: «Те, що сьогодні, коли я думаю про майбутнє психології, коли задумуюсь над тим, до яких починань я маю своїх учнів заохочувати, які з них стримувати, а які толерувати, то мені здається, що з цієї точки зору Твардовський може бути для мене взірцем. Я бачу його велич не тільки в тому, що він створив і чого навчив, а також у тому, чому дозволив існувати, що підтримував і що з розумінням толерував» [7, с.344].

Сам С.Балей своїми дослідженнями, організаторськими здібностями та інноваційністю у запровадженні різноманітних дослідницьких методів і технік зумів зібрати довкола себе і навчити численне гроно учнів і співпрацівників. Таким чином він свідомо посилався на програму Твардовського, для якого діяльність у царині педагогіки й виховання була настільки ж важливою як і докладна наукова робота. Вчений продовжував цю діяльність також після II Світової війни, коли після відновлення діяльності Варшавського університету знову став керівником Закладу психології виховання. Завдяки своїй діяльності на університетській кафедрі і в різних організаціях і товариствах він посів значне місце в історії психології і педагогіки в Польщі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балей С. Нарис психології / Степан Балей // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 271–353.
2. Верніков М. М. Спадщина Степана Балея в контексті сучасного суспільного розвитку і його тенденцій / М. М. Верніков // Філософські пошуки. – 1999. – Вип. IX. – С. 3–8.
3. Верніков М. М. Життя і наукова діяльність академіка Степана Балея: [передм. до збір. пр.] / С. Балей // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. / М. М. Верніков. – Л.; О., 2002. – Т. 1. – С. 19-79.
4. Гуссерль Э. Философия как строгая наука / Эдмунд Гуссерль. – М.: Сагуна, 1994. – 358 с.
5. Іванник С.Б. Українська філософська думка Галичини першої третини ХХ століття у колі Львівсько – Варшавської школи Казімежа Твардовського: дис....канд. філософ. наук: 09.00.05 / Степан Богданович Іванник. – К., 2011. – 179 с.
6. Aleksandrowicz Z. Dr. Stefan Baley: Psychologiczne uwagi o genezie poematu Słowackiego «W Szwajcarji» / Zenon Aleksandrowicz // Pamiętnik Literacki. – 1923. – S. 320–329. – Rec. na ks.: Psychologiczne uwagi o genezie poematu Słowackiego «W Szwajcarji» / Stefan Baley // Przegląd filozoficzny. – 1921. – R. XXIV, z. I, II. – S. 115–135.
7. Baley S. Kazimierz Twardowski a kierunki psychologii współczesnej / Stefan Baley // Przegląd filozoficzny. – 1938. – R. XLI. – S. 339–344.
8. Stefan Baley. Skala pisma dzieci szkol powszechnych // L`annee psychogique. – 1939. – Vol. 40, № 1. – P. 697–704.
9. Baley S. Encyklopedia Powszechna / Stefan Baley. – [wyd. 2- e]. – Warszawa : PWN, 1983. – S. 212.

10. 10. Baley S. *Wielka Encyklopedia Powszechna* / Stefan Baley. – Warszawa : PWN, 1962. – T. 1. – S. 568
11. Baley, Stepan [Balej] // *Encyclopedia of Ukraine*. – Toronto : Toronto Press, 1984. – Vol. 1. – P. 165
12. Błachowski S. O «Psychologii wychowawczej» Stefana Baleya / S. Baley // *Psychologia wychowawcza w zarysie* / Stefan Błachowski. – Warszawa, 1958. – S. V–X.
13. 13. Brentano F. *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*. – Warszawa 1999.
14. 14. Craighead E. W. *Between Two World Wars (1918–1939)* / Edward W. Craighead, Charles B. Nemeroff // *The Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science*. – New York, 2002. – Vol. 3. – P. 1218
15. Dobrowolska J. Wspomnienie o profesorze Stefanie Baleyu w 30. rocznicę śmierci / Janina Dobrowolska // *Wychowanie w Przedszkole*. – 1982. – № 7–8. – S. 358–361.
16. Fiała E. Stefan Baley jako psychoanalityk literatury / Edward Fiała // *Przegląd Humanistyczny*. – 2005. – № 2. – S. 17–28
17. Gołąb A. Sesja Baleyowska w Warszawie / Andrzej Gołąb // *Ruch Pedagogiczny*. – 1968. – № 4. – S. 476–482
18. Gurycka A. 13.09.1992 mija 40 lat od śmierci prof. S. Baleya, wybitnego psychologa wychowania, lekarza, działacza społecznego, organizatora nauki i służb psychologicznych / Antonina Gurycka // *Przegląd Psychologiczny*. – 1992. – № 2. – S. 291–293.
19. Holowinski I. *Special Education in Eastern Europe. Assesment and evaluation in Poland* / Ivan Holowinski // *The Journal of Special Education*. – 1975. – № 3. – P. 435–437.
20. Jadczak R. Z międzywojennej działalności Stefana Baleya (1885–1952) na polu psychologii i pedagogiki / Ryszard Jadczak // *Psychologia wychowawcza*. – 1995. – № 3. – S. 204–215.
21. 21. Kosnarewicz E. Stefan Baley / Elwira Kosnarewicz // *Słownik psychologów polskich*. – Poznań, 1992. – S. 19–21.
22. Marx M.H., Hillix W.A. *Systems and Theories in Psychology*. – New York – san Francisco – Toronto – London 1963.
23. Mieszka B. Bibliografia podmiotowo-przedmiotowa prof. dr Stefana Baleya : [maszynopis] / Barbara Mieszka. – Łódź : Uniwersytet Łódzki, 1987. – 208 s. – (Praca magisterska dostępna w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UŁ).
24. Pieter J. *Historia psychologii* / Józef Pieter. – Warszawa : PWN, 1972. – 455 s.
25. Roszak J. *Social Psychology In Poland* / Joanna Roszak // *Bulletin Of The British And East European Psychology Group*. – 2007/8. – № 26. – P. 6–8
26. 26. Rzepa T. *Przedmowa* / Teresa Rzepa // *Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej*. – Warszawa, 1997. – S. 5–63.
27. Szmyd J. Stefan Baley jako psycholog religii / Jan Szmyd // *Enhemer*. – 1978. – № 4. – S. 13–24
28. Twardowski K. O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju / Kazimierz Twardowski // *Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej*. – Warszawa, 1997. – S. 142–183
29. Ziemnowicz M. Stefan Baley na tle współczesnej epoki / Mieczysław Ziemnowicz // *Roczniki Humanistyczne*. – 1953. – T. IV. – S. 141–167
30. Żebrowska M. Stefan Baley (1885–1952) / Maria Żebrowska // *Roczniki TNW*. – 1952. – R. 45. – S. 89–92.
31. Wojtyński W. Pamięci profesora Baleya / Wacław Wojtyński // *Psychologia Wychowawcza*. – 1958. – № 1. – S. 4–293

ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ НОМІНАЦІЇ У ЛІНГВІСТИЦІ

Катерина Іваненко

Аспірантка, кафедра загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології,
Київський національний лінгвістичний університет, 03680, Київ-150,
вул. Велика Васильківська, 73, к. 717, e-mail: katerinkasmart@bigmir.net

UDC: 81'373.611

ABSTRACT

Ivanenko K. The problem of nomination theory in linguistics.

The article deals with the problem of nomination theory in linguistics. Different scientists' approaches to this problem are under consideration. The attempt was made to reveal the essence of such notions as "nomination", "nominative linguistic unit", and "nominative inventory of language".

Key words: nomination; nominative linguistic unit; nominative inventory of language.

Стаття присвячена проблемі теорії номінації в лінгвістиці. Розглядаються різні підходи науковців до цього питання. Здійснена спроба виявити сутність таких понять як «номінація», «номінативні одиниці», «номінативний інвентар мови».

Ключові слова: номінація, номінативні одиниці, номінативний інвентар мови.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Мова як багаторівневе утворення органічно входить в найзагальніші феномени буття як найважливіший засіб спілкування. Мова розглядається як компонент комунікативної діяльності, як спосіб перетворення світу, інформаційного забезпечення та міжособистісного регулювання. Мова аналізується як засіб впливу й спонукання людей до певних дій, до фіксації соціальних відношень; як засіб накопичення колективного досвіду мова пов'язана з культурними традиціями її носіїв [7, с. 103]. У мовознавстві відбувається постійне розширення у напрямку від значення до знання, яке, залишаючись в основному об'єктом дослідження філософських та психологічних дисциплін, все більше стає об'єктом лінгвістичного дослідження через своє переважно вербальне втілення [8, с. 3-4].

Мова є засобом пізнання, оволодіння знаннями й суспільно-історичним досвідом, а також способом відображення свідомості та сформованих переконань. Процес найменування предметів і явищ навколишньої дійсності відбувається завдяки ментальній діяльності людини. Номінативний компонент мови та розумово-мовленнєвої діяльності безпосередньо пов'язаний із здатністю свідомості людини до рефлексії, яка дозволяє здійснювати узагальнення, виділяти істотне в оточуючому середовищі, матеріалізуючи розумовий процес за допомогою мовних одиниць [5, с. 14]. Отже, невід'ємною характеристикою діяльності є стан усвідомлення [2, с. 12]. Ментальна діяльність здійснюється шляхом розумових дій, тобто людина використовує ідеальні динамічні моделі (dynamic images), які утворюються у процесі мислення [11, с. 129] і репрезентуються за допомогою мовних знаків [5, с. 14].

Метою проведення даного дослідження є визначення особливостей теорії номінації в лінгвістиці.

Дослідженню теорії номінації присвячені розробки багатьох вчених: Ж.О. Вардзела-швілі досліджує інтерпретацію терміну «номінація» в лінгвістичних дослідженнях [3]; О.В. Голубєва досліджує креативну функцію одиниць вторинної номінації в казках Л. Керрола «Аліса в Країні Чудес» та «Аліса в Задзеркаллі» [5]; Ф.І. Карташкова аналізує особливості

номінації в мовленнєвому спілкуванні [9]; О.С. Кубрякова досліджує особливості теорії номінації і словотворення в мові [14] та ін.

Незважаючи на численні дослідження проблем номінації в лінгвістиці, актуальними залишаються питання співвідношення денотату та сигніфікату в лексичній одиниці. Й досі не вирішене питання особливостей процесу найменування лексичних одиниць. Функція одиниць мови полягає у найменуванні предметів, об'єктів та явищ навколишньої дійсності. Словесний знак пов'язаний не тільки з денотатом, але й із сигніфікатом. Тому створення певного знака – факт не тільки лінгвістичний, але й результат психологічного, соціально-духовного життя, тому що його форма й значення фіксується всіма членами мовної спільноти [5, с. 14-15]. Мовленнєва діяльність людини, одним з актів якої є номінація предметів та явищ навколишнього світу, як різновид ментальної діяльності є психічним розумовим процесом, який базується на певній кількості накопичених знань, залежить від рівня інтелектуального розвитку індивіда і спрямований на пізнання реальної дійсності та отримання нових знань про неї.

Процес найменування встановлює зв'язок мовних елементів з фактами реальної дійсності, включаючи поняттєвий клас найменувань предметів у певну систему мовних знаків. Пов'язуючи найменування понять з певною категорією, поєднуючи їх у певні класи й розряди, можна створювати необмежену кількість номінативних одиниць [12]. Повний лінгвістичний опис лексичних одиниць мови неможливий без звернення до теорії номінації, яка пов'язана, насамперед, із з'ясуванням того, як співвідносяться між собою поняттєві форми мислення, яким чином створюються, закріплюються й розподіляються найменування за різними фрагментами навколишньої дійсності. Об'єктом номінативного аспекту знакової теорії мови є всі номінативні засоби мови, утворені різноманітними способами [3, с. 62-68].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідження співвідношення оточуючого світу, мислення й мови визначає зміст багатьох проблем, пов'язаних з вивченням номінації. Серед них специфіка слова як мовної одиниці, ідеалізація навколишнього світу, яка пов'язана з утворенням системи мовних знаків, взаємовідношення слова та позначуваного ним поняття [32, с. 4]. Життя людини фіксується, інтерпретується та узагальнюється в категоріях мовної свідомості, які вербалізується в системі лексико-фразеологічних засобів, одиницях прямої та непрямої номінації. Такі одиниці не тільки номінують, але й виражають цілу гамму відношень емотивного, експресивного та оцінного характеру. Тому людина є центральною фігурою мови та її експресивно-образної схеми [1, с. 11].

Людина володіє універсальним символічним мисленням, без якого вона не змогла б перетворювати образи світу, робити їх зрозумілими і наочними, усвідомити справжню сутність речей і явищ [20, с. 39]. Мова є системою знаків, відтвореною в актуальних мовних одиницях, що втілюють дійсність у процесі номінації [31, с. 7-19]. У мовній системі дійсність відбивається у формах, що співвідносяться з чуттєвим і логічним пізнанням світу. Емоції, оцінка, воля і почуття отримують закономірне вираження у мовній системі як усвідомлені явища, факти емоційних переживань, емоційного ставлення до окремих об'єктів світу, їх якостей, властивостей, оцінки цих об'єктів і т.ін. [22, с. 183; 27, с. 12-14; 31, с. 27]. Класичним типом номінативних одиниць виступають повнозначні лексеми. Поряд з ними, номінативну функцію у мовленні виконують морфеми і фонеми, словосполучення і речення [16, с. 127].

На думку О.С. Кубрякової, «...мовець володіє двома різними механізмами мовлення: відтворення знайомих одиниць, з одного боку, і складання нових одиниць за правилами – з іншого» [15, с. 134]. Тип номінації, при якому використовується механізм складання мовних одиниць за певними правилами, вивчається в межах особливих розділів мовознавства, таких як словотвір. Найяскравіше у похідних словах проявляється вмотивованість, яка є однією з типових рис номінації. Процес найменування пов'язаний з проявом мотивуючих ознак, що характеризують прості похідні й складні слова. Похідне слово – один з номінативних засобів мови, що досить чітко відбиває хід класифікаційно-пізнавальної діяльності людей. Похідне слово має розчленовану структуру, яка складається із семантично значущих компонентів. Похідне слово є результатом роботи свідомості із впорядкування мов-

ними засобами зв'язків між предметами. Похідна назва – підсумок розумових операцій по встановленню зв'язків і відношень між об'єктами дійсності [12].

Для акту номінації істотними є такі риси словотвору:

- нова назва будується як однослівна;
- похідне слово – вторинна одиниця, тобто створення нової одиниці, з новою значенневою структурою відбувається на базі вже існуючих готових одиниць мови;
- у структурі нового найменування завжди повторюються знак або частини знаків з тих, що були в структурі вихідної одиниці;
- нове найменування завжди являє собою слово, формальні характеристики якого не повторюють повністю формальних характеристик вихідної одиниці;
- створення нового найменування завжди здійснюється в ході певної формальної операції (додавання афікса, додавання іншої основи або основ, усічення яких-небудь елементів, чергування голосних тощо) [12].

Таким чином, словотвір забезпечує переважну частину процесу лексичної номінації, і тим самим його результати відіграють важливу роль у пізнавальній діяльності людини та виступають як один з найважливіших засобів збагачення лексичного масиву будь-якої мови.

Похідні номінативні одиниці є предметом дослідження дериваційної ономасіології – «вчення про номінацію у сфері похідних слів» [14, с. 225] – виділення якої в самостійну галузь дослідження, де виявляється зв'язок словотвору і теорії номінації, стало можливим завдяки поширенню в лінгвістичних дисциплінах міждисциплінарного підходу [25, с. 16]. Розвиток ономасіології, яку розуміють як науку про імена, про природу й типи найменувань [24, с. 138-145, 236], призвів до створення в 70-ті рр. ХХ ст. цілісної теорії номінації. У межах сучасних уявлень номінація стала розглядатися як складне й багатоаспектне явище, як комплексний розумово-мовленнєвий процес. Важливого значення для подальшого розвитку теорії номінації набув висновок про необхідність врахування при розробці проблем номінації таких факторів, як досвід, роль індивідуума й суспільства, а також взаємозв'язок мови й мислення з навколишньою дійсністю [10, с. 155]. Було запропоноване розуміння номінації в широкому сенсі – як позначення «усього, що відображається й пізнається людською свідомістю, усього суцього або мислимого» [4, с. 234]. Теорія номінації у вітчизняній лінгвістиці представлена наступними напрямками:

1. Пошук закономірностей концептуалізації й категоризації людського досвіду, встановлення кореляції знання й значень лексичних одиниць [26, с. 111-116; 126, 127-130].
2. Когнітивна інтерпретація цілісного поняття акту номінації й умов його здійснення, поняття ономасіологічної структури вторинних одиниць номінації [15; 13].
3. Відбиття в результатах номінації змін у концептуальній картині світу мовного колективу [6].
4. Питання варіювання номінацій у лексичній структурі тексту [17].
5. Дослідження, що стосуються різних аспектів номінації, виконані в комунікативно-пізнавальному руслі [19].
6. Питання номінації в ономасіологічному аспекті [29].
7. Питання, пов'язані з національно-культурною специфікою номінації [23].
8. Дослідження типів, процесів і результатів номінації у мовному спілкуванні, що проводиться у прагматичному руслі [9, с. 31-39].

Ідеї вітчизняної теорії номінації стали імпульсом для аналогічних досліджень у зарубіжній лінгвістиці. Найважливіший внесок у теорію номінації в німецькій мові зробив В. Фляйшер. Спираючись на праці радянської лінгвістичної школи, науковець постійно розширював перспективи дослідження предмета теорії номінації за рахунок нових аспектів.

Термін «номінація» закріплений як за описом особливого роду пізнавальної діяльності людини, так і за сферою гуманітарних наук, таких як філософія, психологія, мовознавство, семіотика, тобто тих гуманітарних наук, одним з об'єктів наукового дослідження яких є вивчення номінації як особливого типу пізнавальної діяльності людини. Метою окремого акту номінації є створення семіотичних об'єктів для опису денотатів – властивостей, якостей, відношень предметів і процесів об'єктивної дійсності, а також сфери духовного життя людини [21, с. 199-200].

В акті номінації можна виділити кілька стадій:

1. Виділення денотатів у дійсності.

2. Виділення нових денотатів, що не мають найменувань.
  3. Створення образу нового денотата.
  4. Вичленовування властивостей і рис образу нового денотата як окремих об'єктів розумової діяльності.
  5. Виділення специфічних і типових рис неназваних денотатів – введення нового денотата в клас денотатів.
  6. Визначення зв'язків нових денотатів з тими денотатами, які мають найменування.
  7. Визначення стратегії номінації (створення найменування або його використання) для нового денотата.
  8. Утворення найменування або використання найменування.
- Для розуміння процесу номінації необхідно виходити з таких теоретичних положень:
1. Життєвий досвід людини, її неодноразове знайомство з предметами різних категорій приводить до знання предмета й утворення у свідомості його інваріантного образу, який завжди передує найменуванню.
  2. Кожен конкретний об'єкт навколишньої дійсності має цілу систему властивостей та різноманітних зв'язків, які формують у людини складне уявлення про нього, тобто знання.
  3. Після знайомства з новим предметом або явищем, суб'єкт номінації виділяє з сукупності його ознак одну, яка видається йому характерною і яка вже має назву в мові, та використовує її для найменування нового предмета [30, с. 147-160].
- Під номінативним складом мови слід розуміти всю сукупність її одиниць, що називають виділені мовною свідомістю з позамовного континууму окремі його фрагменти, які відповідають світобаченню певної лінгвокультурної спільноти. **Номінативні одиниці** – це той інвентар мови, який слугує засобом побудови висловлень, що складаються з таких одиниць і об'єднують їх граматично, синтагматично, семантично і прагматично [16, с. 127]. В основі найменувань об'єктів і явищ покладено процес класифікації, пов'язаний з формуванням понять, на базі яких стає можливим виділення окремих предметів [18, с. 18].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, у нашому дослідженні під поняттям «**номінація**» ми розуміємо утворення мовних одиниць, що слугують для назви й вичленовування фрагментів дійсності й відповідних понять про них у формі слів, словосполучень, фразеологізмів, речень. Результати дослідження показують, що предмети та об'єкти навколишньої дійсності відображаються у свідомості людини у формі певних категорій. Категоризація предметів та явищ дійсності відбувається під впливом культурних чинників, а тому у номінації предмета або об'єкта закладені культурні та етимологічні конотації. У зв'язку з цим можна, зробити висновок, що номінація є культурно-мотивованою. Окрім того, категоризація та номінація є взаємопов'язаними категоріями. Якщо категоризація зумовлена рефлексією та сприйняттям людиною оточуючого світу крізь призму її світобачення, то номінація відбувається на мовному рівні в результаті процесу вербалізації лексичних одиниць на позначення предметів та явищ дійсності. Отже, можна з упевненістю сказати, що номінація як засіб вербалізації фрагментів оточуючої дійсності реалізується на рівні мови і позамовної діяльності, зокрема зазнає впливу культурних традицій, історичних факторів, етимологічних конотацій та ін.

Перспективою подальшого дослідження є дослідження прямої та вторинної номінації на матеріалі текстів різних стилів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания и культуры / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Academia, 2002. – 392 с.
2. Белоусова А.С. Русские имена существительные со значением лица. Лексический класс и его словарное описание: автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1986. – 22 с.
3. Вардзелашвили Ж.А. К вопросу о толковании термина «номинация» в лингвистических исследованиях / Ж.А. Вардзелашвили // Славистика в Грузии. – ТГУ. Выпуск 1. – Тб., 2000. – С. 62–68.

4. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
5. Голубева О.В. Креативная функция единиц вторичной номинации в сказках Л. Керролла «Алиса в стране чудес» и «Алиса в Зазеркалье»: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / О.В. Голубева. – Смоленск, 2004. – 174 с.
6. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М.: Высш. школа, 1989. – 187 с.
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / В.И. Карасик; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
8. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов, Е.В. Красильникова // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 3–4.
9. Карташкова Ф.И. Номинация в речевом общении / Ф.И. Карташкова; Иван. гос. ун-т. – Иваново, 1999. – 199 с.
10. Квитко И.С. Терминоведческие проблемы редактирования / И.С. Квитко, В.М. Лейчик, Г.Г. Кабанцев. – Львов: Вища школа, 1986. – 150 с.
11. Кириченко А.В. Акмеологическое воздействие в профессиональной деятельности: теория, методология, технологии / А.В. Кириченко. – М., 1998. – 198 с.
12. Костадинова, И. Ономазиологический аспект словообразования и вопросы обучения лексике русского языка / И. Костадинова // Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. – Шумен, Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», 2003. – Вып. 2. – С. 66-72.
13. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 156 с.
14. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразования / Е.С. Кубрякова // Языковая номинация (виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 225.
15. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
16. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А.Э. Левицкий. – К.: Киевский гос. лингвистический ун-т, 1998. – 362 с.
17. Лукьянова, Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления / Н.А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 227 с.
18. Муругова, Е.В. Антропоцентризм в сфере словообразования / Е.В. Муругова // Личность, речь и юридическая практика. – Вып. 10. – Ч. 2. Ростов н/Д: ДЮИ, 2007. – С. 47–51.
19. Сахарный Л.В. Лингвистическая прагматика и лексикография: взгляд психолингвиста / Л.В. Сахарный // Лингвистическая прагматика в словаре: виды реализации и способы описания. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. – С. 14–17.
20. Соловьева И.В. Феномен языковой вежливости в лингвистической литературе XX века / И.В. Соловьева / Единицы языка и речи: Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – Улан-Удэ: Издательство Бурятского госуниверситета, 2000. – С. 16-27.
21. Сопер, Поль Л. Основы искусства речи [Текст]: пер. с англ. / под ред. С.Д. Чижовой. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 446 с.
22. Телия В.Н. Вторичная номинация и её виды / В.Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М., 1977. – С. 129–222.
23. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
24. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1968. – 271 с.
25. Федоровская В.О. Производные номинативные единицы как интралингвистический параметр текста публицистической рецензии: на материале рецензий на новеллу Г. Грасса «Траектория краба»: дис. канд. филолог. наук / В.О. Федоровская. – Хабаровск, 2003. – 257 с.
26. Харитончик З.А. О некоторых путях сопоставительного изучения словообразовательных систем / З.А. Харитончик // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М., Изд-во «Наука», 1987. – С. 111–116.

27. Харитончик З.А. Рецензия книги Е.С. Кубряковой. Части речи с когнитивной точки зрения / З.А. Харитончик // Вопросы языкознания. – М., 1997. – №5. – С. 127–130.
28. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж, 1987. – 190 с.
29. Шмелев Д.Н. Способы номинации в современном русском языке / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1982. – 293 с.
30. Языковая номинация (Общие вопросы) [Текст] / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред.: Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 358 с.
31. Янценецкая М.Н. Семантические вопросы теории словообразования / М.Н. Янценецкая. – Томск: Изд-во Томск. ун-та. 1979. – 241 с.
32. Ярцева В.Н. О сопоставительном методе изучения языков / В.Н. Ярцева // Филологические науки. НДВШ. 1960. – № 1. – С. 5–11.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КООПЕРАЦІЇ ТА ВВІЧЛИВОСТІ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Дарина Станко

Кандидат філологічних наук, викладач, кафедра англійської мови,
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 88000,
Україна, Закарпатська обл., м. Ужгород, вул.Університетська, 14, e-mail:
dashastanko@gmail.com

UDC: 811.111 42

ABSTRACT

The article deals with the study of communication strategies and tactics of politeness and cooperation in nowadays English political discourse, distinguishing means of verbalization and cooperation characteristic of the emotionally charged political texts. Its role is defined and the factors that determine the principles and reasons for the use of speech formulas of politeness and cooperation are shown.

Keywords: political discourse, tolerance, principles of comity and cooperation, emotions.

Статья посвящена проблеме исследования коммуникативных стратегий и тактик вежливости и кооперации в современном англоязычном политическом дискурсе, выделению средств вербализации и кооперации, характерных для эмоционально окрашенных политических текстов. Определена роль и раскрыты факторы, обуславливающие принципы и мотивы применения речевых формул вежливости и кооперации.

Ключевые слова: политический дискурс, толерантность, принципы вежливости и кооперации, эмоции.

Стаття присвячена проблемі дослідження комунікативних стратегій і тактик ввічливості та кооперації у сучасному англомовному політичному дискурсі, виокремленню засобів вербалізації та кооперації, характерних для емоційно забарвлених політичних текстів. Визначена роль та розкриті чинники, що зумовлюють принципи і мотиви застосування мовленнєвих формул ввічливості та кооперації.

Ключові слова: політичний дискурс, толерантність, принципи ввічливості та кооперації, емоції.

ВСТУП

Мовознавців цікавить людина у внутрішніх і зовнішніх проявах, тобто її характер, психіка, свідомість, поведінка, діяльність тощо. І оскільки мова є одним з важливих способів прояву емоційно-вольових та когнітивних процесів, то встановлення закономірностей вибору засобів вираження емоцій мовцем набуває особливого значення у дискурсивних дослідженнях. Ю. Габермас, Т. ван Дейк, М. Фуко та М. Гайдегер як автори класичних праць висвітлюють ключові проблеми дискурсу. Екстралінгвістичні характеристики, а також механізми та технології впливу політика на адресата з метою маніпулювання його свідомістю, адже політичний дискурс є найвпливовішим явищем у сучасній політичній комунікації, знаходять своє відображення в працях Дж. Сейдела, М. Гейса, Є. Шейгала, Г. Почепцова, В. Павлуцької, А. Чудінова та інших.

Як відомо, будь-який мовленнєвий акт постає як взаємна емоційна адаптація комунікантів. І якщо така адаптація з різноманітних причин відсутня, то відбувається вербальна дуель, яка супроводжується емоційними ударами, що засвідчують конфлікт і відсутність політичної толерантності в одного або ж в обох партнерів.

Щодо поняття толерантності і досі точаться дискусії. Позиції розділяються на дві протилежні:

- цей термін є попереднім та, хоч і є історично справедливим, однак має бути уточнений або замінений на більш позитивний та супроводжуватись чіткою оцінкою плюралізму та різноманіття;
- він є абсолютним концептом, що важливий для існування суспільства та обмеження дискримінації.

Також дискусії точаться з приводу міри толерантності – якою мірою і в яких ситуаціях толерантність має бути присутня. Проблематичною є повна (радикальна) толерантність, яка вимагає толерантності навіть до радикалів, що потенційно становлять загрозу для дотримання прав частини громадян або стабільності соціальної системи.

Ефективна толерантність неминуче повинна бути абсолютною, і, щоб дієво виконувати свої функції – бути примусом, бути нетолерантною до нетолерантності. К. Поппер (Karl Popper) це визначив як «парадокс терпимості»: «необмежена терпимість повинна привести до нетерпимості». У цьому плані суперечка стосується меж терпимості – наскільки суспільство і його соціальні інститути мають віднайти розумні засоби самозбереження, що певною мірою підмінює принцип толерантності [7, 27].

Американський дослідник Р. Інґлехарт (Ronald Inglehart) безпосередньо пов'язує толерантність із рівнем матеріального добробуту, економічним прогресом та типом культури. Вона, на його думку, залежить від того, чи суспільство ближче до «традиційної», чи до «секулярно-раціональної» культури. Суспільствам першого типу культури властиві «цінності виживання», неповага до етнічного рівноправ'я, рівності статей, низький рівень міжособистісної довіри, нетерпимість до інакомислячих; для спільнот з культурою другого типу характерні «цінності самовираження» [2, 112].

На думку Л.П. Нагорної, проблема терпимості та нетерпимості завжди посідала специфічне місце в історії, іноді набуваючи стимулюючий, конструктивний характер, а іноді – драматичний, деструктивний. Терміни толерантність та інтолерантність часто вживають як синоніми понять «терпимість», «нетерпимість», які є близькими, але не тотожними поняттями [5, 61].

Фактично у мовленні відображені усі види поведінки людей. З позицій етики в результаті будь-якого мовного контакту в усіх комунікантів мало би спостерігатися підвищення (покращення) рівня самооцінки. Однак на практиці це рідкісне явище, оскільки «градус» емоційної толерантності в усіх різний. Адаптація таких «градусів» або ж регуляція міжособистісного спілкування закладена у принципах кооперації та ввічливості.

Принцип кооперації був сформульований американським логіком Г.П. Грайсом: твій внесок на цьому етапі діалогу повинен бути таким, якого потребує сумісно прийнята мета (спрямування) цього діалогу (*Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged*) [17, 48]. Дослідник розглядав принцип кооперації як єдність чотирьох максимумів (правил), «які визначають внесок учасників комунікативного акту в мовленнєву ситуацію» [1, 128]. Це – максима якості інформації (*Quality*), максима кількості/достатності інформації (*Quantity*), максима її релевантності/відношення до теми комунікації (*Relation*) та максима способу/манери викладення інформації (*Manner*).

Максима якості інформації або її ще називають максимою істинності (правдивості) інформації реалізується у таких постулатах: не говори того, що є неправдивим; не говори того, на що у тебе немає достатніх підстав.

Максима кількості інформації вимагає від учасника спілкування надавати не менше і не більше інформації, ніж потрібно. Дотримання максими якості є більш важливим, оскільки у процесі спілкування більшого засудження зазнає та людина, яка говорить неправду, а не та, що говорить багато [17].

Максима релевантності вимагає від учасника спілкування не відхилятися від теми, тобто говорити по суті. «Ця максима складна для реалізації мовцями, оскільки учасники не завжди обговорюють лише одну тему, можливі абсолютно нормальні переходи від теми до теми» [1, 129].

Максима способу передбачає дотримання таких постулатів: уникай неоднозначності та незрозумілих виразів, будь стислим (лаконічним) та організованим.

Дотримання принципу кооперації передбачає наявність у комунікативному акті також принципу ввічливості. Вони майже завжди доповнюють один одного. У своїй взаємодії принцип ввічливості «часто приходиться на допомогу там, де недостатньо ефективним є другий. Він навіть у більшій мірі відповідає вимогам кооперативності учасників розмови» [10, 154]. Незважаючи на таку взаємодію та взаємодоповнення цих двох принципів ефективного міжособистісного спілкування, відзначається їх різне спрямування. Так, принцип кооперації «орієнтований головним чином на смисловий, контенсивний бік внесків учасників комунікації, на способи вираження значень мовця і особливо на способи їх інтерпретації». Водночас принцип ввічливості орієнтований «на соціальний або соціативний бік спілкування, на ставлення мовця до своїх адресатів або навіть до третіх осіб, до позицій, які вони займають у соціальній (статусно-рольовій) ієрархії» [там само, 150].

У розробці теорії ввічливості основоположними є праці Р. Лакофф [18], Дж. Ліча [19; 20; 21], П. Браун та С. Левінсона [13], на яких ґрунтується більшість досліджень ввічливості [14; 15].

Принцип ввічливості та його максими були детально розроблені Дж. Лічем. Сенс принципу зводиться до мінімізації неввічливих висловлень та до максимізації ввічливих висловлень. *'In order to be polite, a speaker communicates meanings which (a) place a high value on what relates to the other person (typically the addressee), and (b) place a low value on what relates to the speaker. It is clear from many observations that constraint (a) is more powerful than constraint (b)'* (Для того, щоб бути ввічливим, мовець надає більшої важливості/значення тому, що стосується іншої людини – адресата та меншої важливості/значення собі. Перший постулат вагоміший за другий) [20, 160].

Дж. Ліч також виділив шість максимумів цього Принципу: максима такту (*Tact*), максима великодушності (*Generosity*), максима схвалення (*Approbation*), максима скромності (*Modesty*), максима згоди (*Agreement*), максима симпатії (*Sympathy*) [21, 132].

Кожна максима може бути охарактеризована за допомогою опозицій: мінімум витрат для іншого – максимум користі для іншого (Такт); мінімум користі для себе – максимум витрат для себе (Великодушність); мінімум осуду іншого – максимум схвалення іншого (Схвалення); мінімум схвалення себе – максимум осуду себе (Скромність); мінімум незгоди – максимум згоди (Згода), мінімум антипатії – максимум симпатії (Симпатія), які направлені на досягнення приємної для обох комунікантів атмосфери спілкування, дружніх стосунків, успішного спілкування тощо [21, 132].

При детальній розробці поняття ввічливості було виокремлено поняття позитивної ввічливості (*positive politeness*) та негативної ввічливості (*negative politeness*) [13]. Позитивна ввічливість характеризується як ввічливість зближення, а негативна як ввічливість віддалення [4, 19]. Але деякі науковці вважають, що позитивна і негативна ввічливість не є досить вдалим для опису категорії ввічливості, оскільки міжособистісні стосунки можуть бути нейтральними, позитивними (характеризуються повагою, шанобливістю) та негативними (характеризуються неповагою, грубістю тощо) [10, 148]. Тому більш прийнятним здається таке поняття, як шанобливість (ґречність/чемність). Шанобливість (зі знаком «плюс») та нешанобливість (зі знаком «мінус») утворюють два полюси у міжособистісних стосунках комунікантів, між якими розташовується нейтральна зона. «Позитивну зону як раз і розділяють між собою „позитивна“ і „негативна“ ввічливість, причому остання розташується на вершині ієрархії шанобливості як максимальна шанобливість (ґречність/чемність)» [там само, 148]. Таке розташування негативної ввічливості на вершині ієрархії шанобливості пояснюється тим, що негативна ввічливість регулює сферу офіційного спілкування. Цікаво, що «серед прагматично релевантних трансформацій принципів дискурсу у Великій Британії за останні п'ять століть у цілому визначено загальну переорієнтацію принципу ввічливості із позитивної на негативну» [11, 71]. Цей факт пов'язаний з тим, що британці прагнуть усамітнення (*privacy*), тому вони роблять свої справи і ввічливо ігнорують інших [16, 151].

Ввічливість може аналізуватися «або у плані дослідження загальних стратегій поведінки, або у плані вияву специфіки вираження позитивного ставлення до людини на матеріалі окремих мовленнєвих актів у конкретній мові (вибачення, подяки, компліменти, співчуття тощо)» [3, 76]. Перший напрям є сферою дотику соціолінгвістики та прагмалінгвістики, другий же – предметом прагмалінгвістики.

Максими принципу ввічливості проявляються у певних мовленнєвих актах, які виражають іллокутивну мету мовця. До них відносять прохання, пропозиції, вибачення, компліменти, подяки та відповіді на них тощо [20]. У лінгвістичній літературі на позначення названих мовленнєвих актів не існує одноставного термінопозначення. Так, вчені пропонують наступні терміни:

- бехабітиви, що є «змішаною групою, пов'язаною із суспільною поведінкою і взаємостосунками людей» [6, 119] та які становлять собою вибачення, поздоровлення, схвалення, співчуття, сварки тощо;
- експресиви, які є виявом привітання, співчуття, ставлення, вибачення, подяки, побажання [8, 139]. Їх основною метою є «вираження психологічного стану, який задається умовами щирості відносно положення речей, визначеного у рамках пропозиційного змісту» [9, 183]. Найтиповішими дієсловами для експресивів є *thank, congratulate, apologize, condole, deplore, welcome*;
- сатисфактиви (У.Д. Вундерліхт) – вибачення, подяки, відповіді, обґрунтування, виправдання; перформатив (Г.Г. Почепцов) – поздоровлення, подяки, вибачення, гарантії, призначення тощо; компанійський тип (Дж. Ліч) – пропозиції, запрошення, вітання, подяки, поздоровлення; *acknowledgments* (К. Бах) – вибачення, співчуття, поздоровлення, вітання, подяки, згоди тощо [10, 196-197].

Незважаючи на таку термінологічну розбіжність, усі дослідники не заперечують, що ввічливі мовленнєві акти включають поздоровлення, подяки, вибачення, вітання, співчуття, побажання. Існує думка про те, що ввічливі мовленнєві акти більше пов'язані із суспільною поведінкою, тактом та дипломатією, ніж із щирим вираженням певного психологічного стану. Це перш за все стосується британців: *'But our polite sorries, pleases and thank-yous are not heartfelt or sincere – there is nothing particularly warm or friendly about them. <...> English courtesy seems to be almost entirely a matter of form, of obedience to a set of rules rather than expression of genuine concern'* (Усі наші вибачення і прохання не є щирими і сердечними – вони не мають нічого спільного з теплотою та дружністю стосунків. <...> Англійська ввічливість – це виключно форма, дотримання правил, а не щира стурбованість) [16, 408].

Аналіз матеріалу нашого дослідження дав змогу нам прийти до висновку про те, що у процесі емоційного спілкування, коли мовець у першу чергу намагається висловити свій емоційний стан, відбувається порушення перш за все максимум принципу кооперації, а також і максимум принципу ввічливості.

ANDREW MARR: *And what about some of the policies towards women – things like there's been an argument about women's pension and there are all sorts of issues on child benefit and so on. Are you conscious that perhaps women voters are not quite as supportive of the coalition as others?*

DAVID CAMERON: *Well I think there's a deeper underlying issue here, which is that you know Britain faces a very difficult time right now, as countries right across the world do. Families in Britain see petrol prices going up, they see food prices going up, electricity increasing. Many people who work in the public sector have had a pay freeze and you know at the heart of many families are women who are worrying desperately about the family budget. And this government has to do difficult things. I profoundly believe we're taking the right decisions to get the country through to better times ahead, but as we make those decisions, we have to explain really carefully why we're doing what we're doing. But I think that's probably had an impact on families and on many women and that causes great concern. And I understand that. We've just got to do better at explaining why this is necessary* [22].

В одному з інтерв'ю Девід Кемерон отримує досить конкретне питання від журналіста про пенсії для жінок та дотації на дітей, зменшення яких призвело до втрати підтримки коаліційного уряду серед населення, особливо серед жінок. Журналіст хоче отримати роз'яснення стосовно змін та дотацій, а також чи усвідомлює політик зміну ставлення до уряду. Втім відповідь Девіда Кемерона, за нашими спостереженнями, є досить узагальненою, не розкрито питання пенсій та дотацій взагалі, і лише в кінці відповіді політик заявляє, що розуміє зміну ставлення до уряду (*And I understand that. We've just got to do better at explaining why this is necessary*). Недотримання таких максимумів принципу кооперації, як кількість, релевантність та спосіб позначається на відповіді політика. Так, наприклад, відповідь містить надлишок інформації та відхилення від теми стосовно важких часів

не лише у Великій Британії, а й у всьому світі (*Britain faces a very difficult time right now, as countries right across the world do.*), перерахування низки проблем, з якими стикаються жителі країни (*Families in Britain see petrol prices going up, they see food prices going up, electricity increasing.*), номінації емоції занепокоєння (*women who are worrying desperately about the family budget*). У цьому уривку за допомогою прямої та непрямой номінації політик виражає і власне занепокоєння (*difficult time, difficult decisions, worrying desperately, great concern*). Організація висловлення, максима способу подачі інформації, також порушується, оскільки думка повторюється (*we have to explain really carefully; We've just got to do better at explaining*), висловлюється впевненість з приводу прийняття правильних рішень (*I profoundly believe we're taking the right decisions*), проте згодом визнається, що ці рішення можуть викликати стурбованість (*But I think that's probably had an impact on families*).

MATT BALL: *So, kicking off with the first question, which was received on email from Arthur in Kettering: The coalition is reaching its first 100 days in office. What have been the highlights and lowlights so far? And he also asks how long can it last?*

NICK CLEGG: *It will last for five years. I mean that was one of the big, one of the many changes that we've introduced is that we're going to take away from the Prime Minister the ability to play games with the timing of the election. We all remember this time we were sort of left waiting for weeks and months and months about whether Gordon Brown would or wouldn't call an election. I don't think that's healthy for a democracy. It shouldn't be the playing of the Prime Minister. So we've said, look, we're going to govern for five years. We're going to legislate. I'm introducing the legislation in the autumn in Parliament so that governments will have that fixed term of five years. And anyway, I think we need five years to sort thing out. We're a coalition Government, a partnership Government, two parties coming together in the national interest for the first time in many, many years and we have to take a lot of very difficult decisions so that we can then move forward, rebuild the economy. I think there's light at the end of the tunnel. There's so much gloomy news around but I think there are glimmers of better news and I hope when the five years are up, people will see that we've taken difficult decisions yes, some controversial ones, some unpopular ones but we've done it for the right reasons to get the economy right, get growth going again, give people a sense of kind of hope about the future again.*

MATT BALL: *So we'll come onto the economy in a moment. The other part of Arthur's question was what have been the highlights and lowlights of the coalition so far [12].*

Під час інтерв'ю Нік Клегг отримує запитання, яке складається з двох блоків: термін дії коаліційного уряду (*how long can it last*) та основні досягнення і прораханки уряду (*what have been the highlights and lowlights*). Як наслідок – порушення політиком максимум принципу кооперації (кількості, релевантності, способу) журналіст отримує відповідь лише на частину питання і змушений його повторити ще раз (*The other part of Arthur's question was what have been the highlights and lowlights*). Так, відповідь Ніка Клегга містить відхилення від теми (*We all remember...*) стосовно права прем'єр-міністра країни за необхідності оголошувати дострокові вибори. Політик весь час повертається до строку дії коаліції, тобто його відповідь не організована (*It will last for five years; we're going to govern for five years; fixed term of five years; we need five years*). З відповіді не є зрозумілим, чи є закріпленим законодавчо строк дії уряду (*I mean that was one of the big, of the many changes that we've introduced* – констатація здійснення дії і далі – *I'm introducing the legislation in the autumn in Parliament*). У цьому випадку політику не вдається уникнути неоднозначності. Повтор низки фраз знову ж таки є показником неорганізованості висловлення (*difficult decisions, light at the end of the tunnel, glimmers of better news*). Політик не висловлює прямо своє занепокоєння ситуацією в країні (*difficult decisions, gloomy news, unpopular decisions, controversial decisions*). На наш погляд, таку розгорнуту і неструктуровану відповідь політика можна пояснити ще і форматом інтерв'ю та тим, що це запитання було поставлене першим.

Отже, інтенція мовця на вираження своїх емоцій призводить до порушення максимум принципу кооперації та максимум принципу ввічливості. Такі емоційні стани, як гордість, захват, занепокоєння, незадоволення, обурення є причинами порушення принципів кооперації та ввічливості.

В емоційному мовленні порушення переважно зазнають максимуми принципу кооперації – максима кількості, релевантності та способу представлення інформації. Як наслідок такого порушення в мовленнєвих контекстах представлено надлишок інформації (або від-

мову надати інформацію), відхилення від теми (спогади, розповідь про власний досвід чи власні переживання), мовлення не організовано (спостерігається перехід від теми до теми, повернення до теми, суперечності в наданні інформації).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Инглхарт Р. Культура и демократия / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М. : Московская школа политических исследований, 2002. – С. 106–128.
3. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
4. Ларина Т.В. Вежливость как предмет научного исследования / Т.В. Ларина // Коммуникативное поведение. Вежливость как коммуникативная категория. – Воронеж : Истоки. – 2003. – Вып. 17. – С. 10-22.
5. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
6. Остин Дж. Л. Слово как действие. Пер. с англ. А.А. Медниковой / Дж.Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22-130.
7. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. / Пер. з англ. Олександр Коваленко. – К. : Основи, 1994. – Т. I. У полоні Платонових чарів. – 444 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. Пер. с англ. В.З. Демьянкова / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170-195.
10. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – М. : Восток-Запад, 2006. – 200 с.
11. Шевченко І.С. Холістична прагмалінгвістика: напрямки розвитку / І.С. Шевченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Харків : Константа, 2005. – № 645. – С. 69-73.
12. A transcript of Deputy Prime Minister Nick Clegg's Q&A session. Originally given at the MSN offices in London. 16 August 2010. Електронний ресурс. Режим доступу : www.gov.uk
13. Brown P., Levinson S. Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – London; New York : CUP, 1987. – 345 p.
14. Cherry R. Politeness in written persuasion / R. Cherry // Journal of Pragmatics. – 1988. – Vol.12, No 1. – P. 63-81.
15. Chilton P. Politeness, Politics and Diplomacy / P. Chilton // Discourse and Society. – Vol.1. – L. Sage, 1990. – P. 201-224.
16. Fox K. Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour / R. Fox. – London : Hoddar, 2004. – 424 p.
17. Grice C.P. Logic and conversation / C.P. Grice // Syntax and semantics. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41-58.
18. Lacoff G. Women, Fire, and dangerous Things: What Categories Reveal about Mind / G. Lacoff. – Chicago-London: University of Chicago Press, 1990. – 632 p.
19. Leech G. Explorations in Semantics and Pragmatics / G. Leech. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 1980. – 133 p.
20. Leech G. Politeness: Is there an East-West Divide? / G. Leech // Journal of Foreign Languages. – 2005. – № 6. – P. 160-187.
21. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London: Longman, 1983. – 250 p.
22. Transcript David Cameron interview. Andrew Marr show. 2 October 2011. Електронний ресурс. Режим доступу : www.bbc.co.uk

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ: СПРОБА ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНОГО ПОТРАКТУВАННЯ

Маргарита Голтвеницька

Учитель української мови та літератури,
Харківська загальноосвітня школа I – III ступенів № 36, 61023, вул. Артема, 55, м. Харків,
e-mail: margarita_info@ukr.net

UDC: 821.161.2:811

ABSTRACT

In the article at first in Ukrainian linguistics the author characterizes complex sentences with compliance subordinate from the point of view of pragmatic syntax. The researcher notes that in contemporary Ukrainian prose and poetry as forms of written communication activities there represented such pragmatic type of complex syntactic structures of the learned semantics all elements of which possess communicative intentional content of a constative. Actualization of communicative intentional content of complex sentence with compliance subordinate in speech is possible only if the communicative intention of its every constituent is realized.

Key words: complex sentence with compliance subordinate, pragmatic type, pragmatic syntax, communicative intentional content, communicative intention, constative.

В предлагаемой статье автор предпринимает первую в украинской лингвистике попытку охарактеризовать сложноподчиненные предложения с придаточным соответствия с точки зрения прагматического синтаксиса. Исследователь констатирует, что в современной украинской художественной прозе и поэзии как разновидностях письменной коммуникативной деятельности представлен такой прагматический тип сложных синтаксических образований рассматриваемой семантики, все компоненты которого несут коммуникативно-интенциональное содержание констатива. Актуализация коммуникативно-интенционального содержания сложноподчиненного предложения с придаточным соответствия в речи возможна только при условии реализации коммуникативной интенции каждой его составляющей.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение с придаточным соответствия, прагматический тип, прагматический синтаксис, коммуникативно-интенциональное содержание, коммуникативная интенция, констатив.

У пропонованій статті автор робить першу в українському мовознавстві спробу схарактеризувати складнопідрядні речення з підрядним відповідності з погляду прагматичного синтаксису. Дослідник констатує, що в сучасній українській художній прозі й поезії як різновидах писемної комунікативної діяльності репрезентований такий прагматичний тип складних синтаксичних утворень розглядуваної семантики, усі складники якого мають комунікативно-інтенціональний зміст констатива. Актуалізація комунікативно-інтенціонального змісту складнопідрядного речення з підрядним відповідності у мовленні можлива лише за умови реалізації комунікативної інтенції кожної його складової частини.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним відповідності, прагматичний тип, прагматичний синтаксис, комунікативно-інтенціональний зміст, комунікативна інтенція, констатив.

ВСТУП

Особливості функціонування синтаксичних одиниць не лише як одиниць мови, але й як одиниць мовлення дедалі частіше викликають науковий інтерес у вітчизняних і закордонних мовознавців, зокрема таких, як Q. Frege, A. Baker, G. Ryle, В. Н. Абашина, Н. Д. Арутюнова, Ф. С. Бацевич, В. В. Бурлакова, Г. А. Золотова, І. П. Іванова, О. А. Косторова, Е. В. Олійник, Н. К. Оніпенко, М. М. Пещак, Г. Г. Почепцов, Н. М. Собчакова, І. В. Сурніна та ін. Проте незважаючи на значну кількість праць у цьому напрямі, дотепер залишається поза увагою дослідників проблема розгляду складного речення з позиції прагматичної лінгвістики, зокрема складнопідрядного речення з підрядним відповідності, тому звернення до цього питання вважаємо правомірним і науково виправданим. Необхідність детального вивчення складнопідрядних речень з підрядним відповідності як одиниці прагматичного синтаксису доводить актуальність порушеної проблеми.

Мета статті – схарактеризувати складнопідрядні речення з підрядним відповідності як одиницю прагматичного синтаксису. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити прагматичні типи складних речень окресленої семантики.

Фактичний матеріал для аналізу був дібраний із творів, що різняться жанрово-стильовими ознаками, зокрема: романів Б. Бойчука «Життя з Алісою поза дзеркалом», Ю. Винничука «Весняні ігри в осінніх садах», О. Гавроша «Розбійник Пинтя у Заклятому місті», Люко Дашвар «На запах м'яса», Любка Дереша «Голова Якова», М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу» та «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», В. Климчука «Рутенія. Повернення відьми», Дари Корній «Тому, що ти є» та «Зворотний бік світла», Г. Пагутяк «Королівство», Ю. Щербака «Час великої гри», повістей В. Даниленка «Кохання в стилі бароко» та «Тіні в маєтку Тарновських», В. Слпчука «Жінка зі снігу» та Ірен Роздобудько «Пригоди на невідомому острові», оповідань В. Даниленка, об'єднаних у збірку «Сон із дзьоба стрижа», а також поезій С. Майданської, поданих у збірці «Зійшло мені сонце печалі», які характеризуються своєрідністю художньої оповіді й оригінальністю викладу подій. Уважаємо, що такий спектр опрацьованих художніх текстів сприятиме отриманню максимально об'єктивних результатів дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проаналізовані тексти сучасної української художньої літератури є вираженням писемної форми комунікації. Підтвердження правомірності вивчення складних синтаксичних утворень як прагматичних одиниць на матеріалах писемної комунікації знаходимо у праці І. С. Шевченко, де наголошується, що писемний текст – це також дія. У писемній формі можуть фіксуватися практично всі усно-мовленнєві дії, а за умови їх передавання у формі прямої мови зберігається тип мовленнєвого акту. Дослідниця зауважує, що в писемному мовленні зберігаються основні конституенти комунікативно-інтенціонального плану: установка мовленнєвої дії, учасники дії, повідомлювана інформація, загальні конwersаційні принципи [11, с. 27-28]. У зв'язку з цим доцільно уважати, що писемна форма комунікативної діяльності, втілена в художній літературі, є надійним джерелом вивчення одиниць мови з погляду їх функціонального вираження в мовленні.

Виступаючи активною граматичною одиницею, складнопідрядні речення з підрядним відповідності актуалізуються в мовленні залежно від комунікативного завдання мовців. Відповідно реалізуються комунікативно-функціональні типи вживаних речень, які автори «Теоретичної граматики англійської мови» [5, с. 269] пропонують кваліфікувати як прагматичні типи речень. Теоретичним підґрунтям виділення прагматичних типів складнопідрядних речень із підрядним відповідності стала класифікація прагматичних типів речень, запропонована в роботі І. П. Іванової, В. В. Бурлакової та Г. Г. Почепцова. Зважаючи на те, що ця класифікація відображає особливості прагматичного вираження простих речень, у своїй розвідці ми прийняли її за основний орієнтир, але не за остаточний варіант у контексті відмінностей структури простого і складного речень.

Спостереження за фактичним матеріалом засвідчили, що в опрацьованих художніх текстах представлений такий прагматичний тип речень розглядуваної семантики, де в препозитивній і в постпозитивній частині реалізується комунікативно-інтенціональний зміст констатива, як-от: Чим більше буде гризні, чвар, зрад і несправедливості в цій псев-

додержаві, тим краще для нашої темної справи (Ю. Щербак) або Та що ближче під'їжджала до гуртожитку, то милосерднішими ставали думки (Люко Дашвар). Це пояснюється особливостями семантичного наповнення складнопідрядних речень із підрядним відповідності. І. Р. Вихованець вважає, що семантико-синтаксичні відношення відповідності витворилися на основі двобічних власне-семантичних відношень відповідності [3, с. 146]. У зв'язку з цим можна припустити наявність в обох частинах складного синтаксичного утворення різних суб'єктних сфер і реалізацію різних часових планів, проте унеможлиблюється експлікація дієслів, що виражають дію відмінними способовими формами, зокрема поєднання твердження й спонукання чи припущення і спонукання та ін. Підтвердженням цього є увесь масив проаналізованого матеріалу.

Комунікативно-інтенціональний зміст констатива полягає у твердженні, донесенні інформації, констатації певного факту чи обставини. Як зауважують дослідники прагматичного синтаксису, для констативів неприйнятна форма питального чи спонукального речень унаслідок несумісності комунікативного змісту таких речень і прагматичного констатива [5, с. 273].

Складна граматична будова досліджуваного різновиду речень зумовлює складність їхньої прагматичної організації. Реалізація комунікативного завдання за допомогою складного речення можлива лише за умови актуалізації комунікативно-інтенціонального змісту всіх його складових компонентів. Слушність висловленого підтверджують і слова В. І. Карабана про те, що в утвореннях аналізованого різновиду «компоненти пов'язані таким чином, що втілення перлокутивної мети першого компонента робить спеціально можливим втілення перлокутивної мети другого компонента» [6, с. 78-80].

Результати аналізу засвідчили, що в сучасній українській художній прозі й поезії як різновидах писемної комунікативної діяльності реалізуються двоконтактні речення-констативи, наприклад: Чим воїн хоробріший, тим вищий курган над ним насипають (Дара Корній).

З-посеред опрацьованих зразків спостерігаються ілюстрації, в яких дія вербалізується за допомогою дієслів на позначення фізичної дії, що характеризує об'єктивні обставини реальної дійсності: Хмарка що далі пливла, то все більше деформувалася, обм'якала й розповзалася (Ю. Винничук); Чим швидше човен наближався до берега, тим несподіваніший краєвид поставав перед їхніми очима (Ірен Роздобудько); фізичної дії певної особи чи осіб: І чим щасливішою ставала Мишка, тим більше марніла та гбила Валька (Дара Корній); Але що ближче вони під'їжджали до деревця, то більше округлювалися їхні очі (О. Гаврош); інтелектуальної дії: Але чим довше задумуюся над тим, тим більше приходжу до переконання, що це були хвилини обману (Б. Бойчук); психічної дії: – [...] Я б сказав, що вони – сучасні люди, які вважають, що] чим складніша людина, тим складніший та індивідуальніший у неї шлях до Господа (В. Даниленко); Що норовливішою робилася Оксана, то більше шаленів і ставав настирливішим юнак (Дара Корній).

Також були виділені непоодинокі приклади, де в препозиції й постпозиції за допомогою дієслів відповідної семантики спостерігається експлікація фізичної й інтелектуальної дії: – ... Чим нижче опускається з вами люлька, тим давніші спогади ви бачите у вікнах помешкань (В. Даниленко); Чим більше Майя гралася, тим більше Анатолій укріплювався в думці, [що карма його тяжка] (Любоко Дереш); фізичної і психічної дії: –[... Ми з Яною прийшли і почали підніматися на Замкову гору.] І чим вище ми піднімались, тим більше напружувалась Яна (В. Даниленко); Але чим довше ми займалися підготовкою дегустаційного дійства, тим більша тривога охоплювала душу (В. Даниленко); інтелектуальної і психічної дії: [Я ввесь час думаю над тим, як мені визволитися від Лізиної доброти і вірності.] І чим довше думаю, тим більше попадаю в депресію (Б. Бойчук) Чим більше я говорив, тим помітніше блідло й суворішало ... Неонілине обличчя (В. Слапчук).

Крім того, виокремлюються зразки, де без експлікації відповідного дієслова стають можливими характеристика виконання певної дії: [І тут розбійник доп'яв, у чому річ. Заєць кульгав.] І що далі, то сильніше (О. Гаврош), або констатація фактів: Чим ближче зустріч, тим розлука ближче (С. Майданська); чи повідомляється якась важлива інформація: [– Дехто додає настоянки лавра і порошок рубіна, – зауважила Соня.] – Чим більше – тим краще (Г. Пагутяк).

З-поміж дібраних зразків були виокремлені розглядувані речення неелементарної граматичної структури, що функціонують як окремі синтаксичні одиниці. Особливістю та-

ких синтаксичних утворень є те, що багатокomпонентність виникає внаслідок ускладнення тієї чи тієї предикативної частини. У таких реченнях може ускладнюватися як підрядний складник (препозиція): І чим довше дорога буде служити, чим більше нею їздитимуть [– а воно так і буде –] тим більший приріст матимуть наші вклади (М. Дочинець); Чим більше праці ти ущільнив у своєму житті, чим більше пізнав і відкрив, тим воно довше – життя (М. Дочинець), так і головний (постпозиція): [Тоді я ще не знав простої речі:] чим довше і ретельніше ти жуєш їжу, тим менше їжі тобі треба, тим поживнішою буде її малість (М. Дочинець); [Рухаючись круг дерева, Рутенія помітила, що] чим ближче вони до його стовбура, тим чіткішою стає постать, тим виразніші стають її риси (В. Климчук). У таких реченнях з погляду їх прагматичної реалізації також простежується актуалізація комунікативно-інтенціонального змісту констатива в усіх складниках. Це й підтверджують наведені ілюстрації.

ВИСНОВКИ

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що складнопідрядні речення з підрядним відповідності в художніх творах сучасної української літератури функціонує як активна прагматична одиниця. У проаналізованих творах репрезентований такий прагматичний тип складнопідрядних речень із підрядним відповідності, усі складові компоненти якого несуть комунікативно-інтенціональний зміст констатива. Актуалізація комунікативно-інтенціонального змісту складнопідрядного речення з підрядним відповідності у мовленні можлива лише за умови реалізації комунікативної інтенції кожної його складової частини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина В. Н. Вопросы коммуникативно-прагматического описания сложного предложения в русском языке: аспект актуального членения / В. Н. Абашина. – Львов : ПАИС, 2006. – 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Вихованець І. Р. Співвідношення семантичної і формально-граматичної структури речення / І. Р. Вихованець // Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 125-151.
4. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : МГУ имени М. В. Ломоносова, 1998. – 528 с.
5. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка : [учебник] / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высшая школа, 1981. – 285 с.
6. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В. И. Карабан. – К. : Вища школа, 1989. – 131 с.
7. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Е. В. Олійник. – Х., 2007. – 196 с.
8. Онипенко Н. К. Теория коммуникативной грамматики и проблема системного описания русского синтаксиса / Н. К. Онипенко // Русский язык в научном освещении. – М. : Высшая школа, 2001. – № 2. – С. 107-121.
9. Пещак М. М. Комунікативний синтаксис / М. М. Пещак. – К. : Довіра, 2000. – 150 с.
10. Сурнина И. В. Полипредикативные бессоюзные сложные предложения в коммуникативно-прагматическом аспекте: [Электронный ресурс]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / И. В. Сурнина. – Краснодар, 2006 : <http://diss.rsl.ru/diss/06/0143/060143008.pdf>. 10
11. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : [монография] / И. С. Шевченко. – Х. : Консанта, 1998. – 168 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бойчук Б. Життя з Алісою поза дзеркалом : [роман] / Б. Бойчук // Три романи. – К. : Факт, 2004 – С. 262-373.
2. Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах : [роман] / Ю. Винничук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 256 с.
3. Гаврош О. Розбійник Пинтя у Заклятому місті : [роман] / О. Гаврош. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 304 с.
4. Даниленко В. Кохання в стилі бароко : [повість] / В. Даниленко // Кохання в стилі бароко й інші любовні історії. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 7-188.
5. Даниленко В. Тіні в маєтку Тарновських : [повість] / В. Даниленко // Тіні в маєтку Тарновських. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2012. – С. 81-163.
6. Даниленко В. Г. Сон із дзьоба стрижа : [оповідання]. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 384 с.
7. Дашвар Люко. На запах м'яса : [роман]. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 368 с.
8. Дереш Л. Голова Якова : [роман]. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 240 с.
9. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу : [роман] / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2012. – 284 с.
10. Дочинець М. Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії : [роман] / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2012. – 332 с.
11. Климчук В. Рутенія. Повернення відьми : [роман] / В. Климчук. – Вінниця : Теза, 2012. – 380 с.
12. Корній Дара. Зворотний бік світла : [роман] / Дара Корній. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 320 с.
13. Корній Дара. Тому, що ти є : [роман] / Дара Корній. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 240 с.
14. Майданська С. Зійшло мені сонце печалі : [поезії] / С. Майданська. – К. : Факт, 2007. – 284 .
15. Пагутяк Г. Королівство: [роман] / Г. Пагутяк. – Вінниця: Теза, 2010. – 380 с.
16. Роздобудько, Ірен. Пригоди на невідомому острові [повість] / Ірен Роздобудько. – Вінниця : Видавництво «Теза», 2010. – 158 с.
17. Слапчук, В. Жінка зі снігу: [повість] / В. Слапчук. – К. : Факт, 2008. – 278 с.
18. Щербак Ю. Час великої гри: [роман] – К.: Ярославів Вал, 2012. – 440 с.

ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПІДРЯДНИМ КОМПОНЕНТОМ ПРИЧИНИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Олена Волобуєва

Старший викладач, кафедра українознавства та латинської мови,
Національний фармацевтичний університет, 61002, м. Харків, вул. Пушкінська, 53,
e-mail: elena_lat@bk.ru

UDC: 811.161.2

ABSTRACT

In the article the researcher tries to ascertain the feasibility of text forming potential of compound sentences with cause-subordinate clause in modern Ukrainian prose. The author notes that these complex syntactic units of the analyzed semantics show high text forming potential in the investigated texts. They also provide structural coherence of individual text units and demonstrate the ability to establish anaphoric, kataphoric, and anaphora-kataphoric structural ties within the smallest text unit, i.e. paragraph, and they also actualize semantic relations. All this promotes the disclosure of microtopic of the narrative, and hence the formation of a single coherent topic of the whole text.

Key words: compound sentences with cause-subordinate clause, text forming potential, structural coherence of the text, the semantic unity of the text.

В предлагаемой статье автор делает попытку выяснить возможности реализации текстообразующего потенциала сложноподчиненных предложений с придаточным компонентом причины в современной украинской художественной прозе и констатирует, что сложные синтаксические образования рассматриваемой семантики проявляют высокий текстообразующий потенциал в исследованных текстах, обеспечивая структурную связность отдельных единиц текста, демонстрируя возможность установки анафорических, катафорических и анафоро-катафорических структурных связей внутри наименьшей единицы текста – абзаца, а также актуализируя смысловые отношения, способствующие раскрытию микротемы повествования, а следовательно, и формированию единой целостной темы всего текста.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение с придаточным компонентом причины, текстообразующий потенциал, структурная связность текста, смысловое единство текста.

У пропонованій статті дослідник робить спробу з'ясувати можливості реалізації текстотвірного потенціалу складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини в сучасній українській художній прозі й констатує, що складні синтаксичні утворення аналізованої семантики виявляють високий текстотвірний потенціал в опрацьованих текстах, забезпечуючи структурну зв'язність окремих одиниць тексту, демонструючи можливість встановлення анафоричних, катафоричних й анафоро-катафоричних структурних зв'язків всередині найменшої одиниці тексту – абзацу, а також актуалізуючи смислові відношення, що сприяють розкриттю микротемі оповіді, а отже, і формуванню єдиної цілісної теми всього тексту.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини, текстотвірний потенціал, структурна зв'язність тексту, смислова єдність тексту.

Текст як об'єкт дослідження вже не одне десятиліття викликає науковий інтерес у мовознавців. Загальним теоретико-методологічним підґрунтям теоретичних розробок у цьому напрямі є положення, викладені в роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В. Г. Адмоні, Ю. Д. Апресян, І. В. Арнольд, Н. Д. Арутюнова, А. Г. Баранов, К. І. Белоусов, Н. С. Валгіна, Т. Ван Дейк, В. Г. Гак, І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко, А. І. Мамалига, В. Я. Мельничайко, І. Ю. Моїсеєва, О. О. Потебня, В. В. Різун, І. А. Сиров, З. І. Тураєва, М. Д. Феллер, Е. Brunet, V. Chantal, P. Hartmann, R. Harweg та ін. Однак незважаючи на значну кількість праць, в яких висвітлюються різні аспекти функціонування тексту, дотепер немає одностайно виробленого визначення тексту, тому в своєму дослідженні ми будемо спиратися на дефініцію цього терміна, запропоновану в енциклопедії «Українська мова»: «Текст – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною темою і сюжетною заданістю» [11]. Уважається, що однією з найменших одиниць тексту є абзац як реально вичленований найменший словесний масив, що складається з лінійно розташованої сукупності речень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність, після якої йде інша цілісність того ж рівня [11]. Це дозволяє нам говорити про речення, зокрема про складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини, як про синтаксичну структуру, що бере участь у творенні абзацу як одиниці тексту, а отже, і про текстотвірний потенціал цього речення, вираженого як його «класичною» формою (А. П. Загнітко), так і її факультативними виявами. З огляду на те, що детальна характеристика складнопідрядних речень з підрядним компонентом причини дотепер не була здійснена, вважаємо правомірним звернення до цієї проблеми. Необхідність вивчення речень аналізованої семантики в аспекті вияву їхнього текстотвірного потенціалу зумовлює актуальність порушеного питання.

Мета статті – з'ясувати можливості реалізації текстотвірного потенціалу складнопідрядних речень з підрядним компонентом причини в сучасній українській художній прозі.

Результати аналізу фактичного матеріалу дозволяють стверджувати, що складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини сприяють окресленню таких найбільш важливих конструктивних ознак тексту, як зв'язність і цілісність.

Зв'язність тексту проявляється за допомогою зовнішніх структурних показників, через формальну залежність компонентів тексту. Дослідники розрізняють локальну і глобальну зв'язність [3]. Розглядуваний різновид речень найбільш яскраво реалізує свій текстотвірний потенціал у створенні локальної зв'язності, ілюструючи можливість лівобічної (аналога) й правобічної (катафора) залежності у структурному зв'язку. Лівобічний зв'язок ілюструють приклади на зразок: *І все чужі. Власне, хто мені тепер не чужий? Старі чужі, бо консервативні. Молоді, бо дуже продвинуті. Найменші, бо вже матюкаються* (Л. Костенко).

Складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини, завершуючи абзац, містить лексичний сигнал, що відсилає до перших двох речень *чужі*. У кінцевих реченнях цей сигнал опущений, проте це не послаблює їхнього структурного й семантичного зв'язку з попередніми синтаксичними одиницями, що формують абзац.

Ілюстрацією правобічного зв'язку є такий приклад:

*Вернувся через рік і пару місяців, після того, як Руфина-Раїса вдруге поїхала. Коротко сказав: типер нима чого там робити. **Бо** й Руфка вибралася до столиці.*

– *А до Москви ни кортіло? – не стрималася Соломія* (В. Лис).

Парцелят (***Бо** й Руфка вибралася до столиці.*), що є підрядним компонентом причини щодо базової структури (*Коротко сказав: типер нима чого там робити.*) містить слово *столиця*, що є сигналом смислового зв'язку з наступним реченням-запитанням, в якому звучить слово *Москва*.

Спостерігаються також приклади, які підтверджують можливість реалізації досліджуваними реченнями одночасно і лівобічного, і правобічного зв'язку, як-от:

– *Як і чому ви опинилися тут, у глухий школі-восьмирічці, та ще й сторожем при вашій-то освіті, мене насправді мало обходить. Знаєте чому?*

– *Цікаво.*

– ***Бо** це поки що прямо не стосується справи, заради якої я тут.*

– *Усе ж таки справа є? І ви сказали – поки що?* (А. Кокотюха).

До складу неповного речення **Бо** це поки що прямо не стосується справи, заради якої я тут входить займенник *це*, що вказує на факт, засвідчений у препозиційному наведеному реченні – лівобічна залежність, – і лексеми *поки що і справи*, що відсилають читача до наступного речення-репліки, де ці слова повторюються, – правобічна залежність.

Особливо значущим з погляду структурно-семантичної й функціонально-прагматичної організації абзацу є речення, що виступає у його фінальній позиції [6]. Це підтверджує така ілюстрація з біографічного твору М. Слабошпицького «Українець, який відмовився бути бідним»: *Здобуваючи середню освіту, він водночас ходив на лекції з економіки, яку продовжував студіювати, склавши натуральні екзамени. А потім вписався до школи мов, одразу ж узявшись за вивчення німецької, іспанської та англійської. Німецької, бо вона була потрібна тут, у Німеччині. Іспанської, бо передбачав можливість свого виїзду до Аргентини. Англійської, бо в недалекому майбутньому міг опинився в Америці чи в Канаді.* Фінальний складник абзацу – три складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини – не лише набуває певних зв'язків із «клівим» текстом абзацу (йдеться про сигнал-назву кожної мови), але й налаштовує реципієнта на сприйняття наступного абзацу.

Важливе значення для формування висловлення як частини абзацу відіграють складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини у ролі вставлених конструкцій. На думку А. П. Загнітка, вставлені одиниці вміщують окрему інформацію, що може бути потрактована і як додаткова, і як окрема інформативна площина, що відбиває відповідні інтенції мовця й зорієнтована на власну самодостатність і зрозумілість поза реченнєвим контекстом [5, с. 170]. Л. І. Дубовик уважає, що текстотвірний потенціал вставлених конструкцій зумовлений самою їхньою природою [4, с. 179]. Не можемо не погодитися з поглядами цих дослідників і проілюструємо прикладами з аналізованих художніх творів: *Доведеться терпіти (бо заснути напевно чи зможу) півгодини, а той більше* (В. Лис); *А через пару днів ті сценаристи таки приїхали ранішим козятинським (по-старому козятинським, бо тепер він лише до Шепетівки), гамірливою компанією зійшли на тернопільський перон...* (О. Вільчинський).

Складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини як вставлені конструкції не лише актуалізують наведену в них інформацію, а й організують розглядувані речення-висловлення як складники абзацу, а самоорганізація мовних структур речення є, на думку І. Ю. Моїсеєвої [8, с. 8], визначальною в текстотворенні. Це засвідчують непоодинокі приклади: *Я прийшов до інституту також із села, так трапилося, що, навчаючись у школі і синійки над підручниками (бо я собі поставив за мету будь-що стати студентом), я в школі навіть не встиг закохатися, так, була хіба легка симпатія до однієї дівчини* (В. Лис); *Коли так, тоді я з великою охотою взявся би таку брошуру написати (якщо ще ніхто не пише) і можливо найшвидше Вам її чи з Кракова, чи зі Львова (бо не знаю, де ще прийдеться мені бути) прислати* (І. Корсак).

Базова текстотвірна функція категорії зв'язності полягає в смисловій співвіднесеності компонентів тексту [10]. Сказане ілюструє такий приклад із роману В. Лиса «І прибуде суддя»:

Зміст репліки, розміщеної на с. 117, досліджуваного тексту:

– *Треба було вам одягтися, – сказав я, бо Степан стояв у легкій робочій курточці, накинутій поверх іще легшої картатої сорочки.*

«Відлунює» на с. 120 цього ж тексту, де складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини виступає у сильній фінальній позиції і не лише має лівобічний дистантний зв'язок із наведеною конструкцією, а й породжує відповідну репліку, промовлену іншим учасником діалогу, і відсилає читача до наступного абзацу:

Я запропонував зайти в цех, бо все ж таки холодно.

– *Ще холодніше у мене на душі, – сказав він.*

Ще одним підтвердженням констатованого є така ілюстрація з твору М. Дочинця «Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали»:

Доля безжальніша, ніж ми, благополучні, гадаємо. Іван Сойма був не один. на Україні сліпих понад 70 тисяч, у нашій області – близько тисячі. Милосердя до них може виражатися лишень у тому, щоби бодай зрідка виривати їх з холодних об'ємів мороку. Бо музика – то їх барви, їх кольоровий світ.

*Адже сліпота – це не тільки вічна ніч перед очима, це ще й самотність, відірваність від повноцінного життя. не всім під силу такі випробування. Дехто ламається і скочується на узбіччя життя, спивається, опускається до жебрання. Таких Іван не розуміє. **Бо що очі?! Особистість творить розум, характер, праця над собою. Сила духу владна подарувати зір особливий, який не кожному зрячому доступний.***

Тут спостерігаємо, як парцельовані складнопідрядні речення фіксують не лише структурну залежність між реченнями в окремих абзацах, а й забезпечують смисловий і структурний зв'язок між цими одиницями тексту.

Смислова співвіднесеність окремих одиниць тексту, забезпечена їхньою структурною зв'язністю, вказує на його смислово цілісність. А смислова цілісність тексту, на думку Н. С. Валгіної, полягає в єдності теми – мікротеми, макротемі, теми усього твору [3].

Найменша тема закладається в надфразній єдності або абзаці і зазвичай формулюється у його першому реченні й розвивається в усіх наступних. Як засвідчують результати аналізу фактичного матеріалу, однією з таких синтаксичних одиниць, в яких розгортається мікротема, може виступати складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини. Такі зразки спостерігаються в різних ситуаціях текстової комунікації. Зокрема, у романі М. Дочинця «Лис. Віднайдення загублених слідів» виявлено ситуацію внутрішнього мовлення, де герой твору розмірковує про філософську категорію часу: *Ти навчив мене відчувати час і не боятися його. Ми скоро минаємо і зникаємо, якщо починаємо залежати від часу. Він невластивий, ми не можемо ні прикупити собі його, ні подовжити. **Ми мусимо лише скоритися йому і здатися на його плін. Бо ми – піщинки часу. Якщо ти віддаєшся цій ріці, вона винесе тебе, куди потрібно. Хто вміє чекати, до того все приходить вчасно.*** Ужите автором парцельоване складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини не лише забезпечує структурну зв'язність абзацу: лівобічний (лексемі-сигнали *він – йому*) і правобічний зв'язок (слова-сигнали *плін – ріка*), а й сприяє розгортанню думки, розпочатої в препозиційних конструкціях, і виробленню висновку зі сказаного, оформленого в постпозиційних реченнях.

Важлива роль складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини у формуванні структурної і смислової єдності діалогу як невід'ємного складника художнього тексту.

В одному з діалогів, запропонованих у романі А. Кокотюхи «Таємне джерело», персонажі обговорюють асортимент сільської крамниці – мікротема, що розгортається у двох репліках, одна з яких виражена неповним складнопідрядним реченням з підрядним компонентом причини:

– *Курять менше, ніж хліб їдять, – кинув на пачки. – Бачу, є запас.*

– **Бо частіше возять, – відрубала Антоніна.**

У структурну тканину діалогу автори часто вводять питальні речення, які на думку І. А. Сирова [10] є одним із засобів реалізації категорії зв'язності тексту.

Спостерігаються зразки, де неповне складнопідрядне речення з підрядним компонентом бере участь в організації парної єдності запитання – відповідь і виступає як репліка-відповідь, як-от внутрішній діалог головного героя твору А. Кокотюхи, котрий намагається знайти розв'язок у задачі про вбивство:

Глянув на свої руки.

*Пригадав слова шкільного сторожа: **рукомийник біля кухні.***

До чого тут рукомийник?

Бо руки стають чистими, коли їх миють.

У романі М. Дочинця «Лис. Віднайдення загублених слідів» подибуємо діалог, в якому одне неповне складнопідрядне речення з підрядним компонентом причини є відповіддю на попереднє питання й одночасно виступає запитанням до іншого персонажа, що сприяє розгортанню мікротеми діалогу:

– *Привіт, Синичко.*

– *Привіт, Яструбе.*

– *Чому ти називаєш мене так? **Бо в мене з пальців стирчать пазурі?***

– *Не з пальців, а з очей.*

– *Це як? Щось я такого не помічаю в дзеркалі.*

– **Бо твої пазурі розраховані на інших,** а друге є завершальним у цій розмові й виконує роль репліки-відповіді на попереднє ствердження.

Також були виявлені випадки поєднання в одному текстовому відрізку різних форм функціонування досліджуваних синтаксичних одиниць, які сприяли і його структурній єдності, і розкриттю мікротеми, заданої першим реченням:

Нарешті я дізнаюся, що мене ніхто не підозрював і не розшукував, бо мати Ніли про мене нічого не сказала.

– Чому ж виникла версія про вбивство? – спитав я.

– *Тому, що ми знайшли там, у кімнаті загиблій, ось це*, – відповів оперативний уповноважений і щось дістав із кишені, провагавшись, розтиснув кулака.

На долоні лежав гудзик з моєї куртки, я його відразу впізнав (В. Лис).

Тут коментар автора задає мікротемі складнопідрядним реченням з підрядним компонентом причини (*Нарешті я дізнаюся, що мене ніхто не підозрював і не розшукував, бо мати Ніли про мене нічого не сказала.*), а неповне речення виступає елементом розгортання оповіді і має як лівобічну структурну залежність (*чому – тому, що*), так і правобічну (*це – гудзик*).

Викладене доводить, що складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини виступають одним із синтаксичних засобів реалізації в тексті таких його найбільш важливих ознак, як зв'язність і цілісність і виконують при цьому текстотвірну функцію, яка, полягає в забезпеченні смислового розвитку тексту і формального зчеплення його окремих елементів.

Констатоване дозволяє зробити висновок про те, що складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини виявляють високий текстотвірний потенціал у текстах сучасної української художньої прози, забезпечуючи структурну зв'язність окремих одиниць тексту, демонструючи можливість встановлювати анафоричні, катафоричні й анафоро-катафоричні структурні зв'язки всередині найменшої одиниці тексту – абзацу, а також актуалізуючи смислові відношення, що сприяють розкриттю мікротеми оповіді, а відтак і формуванню єдиної цілісної теми всього тексту.

Продовження розпочатого дослідження бачиться у визначенні особливостей функціонування складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини як прагматичної й комунікативної одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста : [монография]. – Ростов-на-Дону, 1993. – 182 с.
2. Белоусов К. И. Деятельностно-онтологическая концепция формообразования текста : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.19 – теория языка / К. И. Белоусов. – Барнаул, 2006. – 374 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста : [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook029/01/part-006.htm#i350>.
4. Дубовик Л. І. Логіко-граматичні аспекти категорії причини: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. І. Дубовик. – Горлівка, 2005. – 216 с.
5. Загнітко А. П. Імплікація як тип внутрішньотекстової організації / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – С. 167-171.
6. Кулинцева Н. А. Семантико-синтаксические и прагматические свойства финального компонента абзаца (на материале англоязычной художественной литературы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Н. А. Кулинцева : [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/semantiko-sintaksicheskie-i-pragmaticheskie-svoystva-finalnogo-komponenta-abzatsa>.
7. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту: [підручник] / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
8. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования : автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / И. Ю. Моисеева. – Челябинск, 2007. – 44 с.
9. Різун В. В. Нариси про текст : Теоретичні питання комунікації тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. – К. : Університетська книга, 1998. – 240 с.

10. Сыров И. А. Способы реализации категории связности в художественном тексте : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / И. А. Сыров : [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/sposoby-realizatsii-kategorii-svyaznosti-v-hudozhestvennom-tekste>.
11. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824с.: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um113.htm>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Вільчинський О. Дерева на дахах: [роман] / О. Вільчинський – Х. : Фоліо, 2010. – 346 с.
2. Дочинець М. Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2011. – 276 с.
3. Дочинець М. Лис. Віднайдення загublених слідів : [роман] / М. Дочинець. Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 288 с.
4. Кокотюха А. Таємне джерело : [роман] / А. Кокотюха. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 288 с.
5. Корсак І. Діти Яфета : [роман] / І. Корсак. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 219 с.
6. Костенко Л. Записки українського самашедшого : [роман] / Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 416 с.
7. Лис В. І прибуде суддя : [роман] / В. Лис. – К. : Факт, 2004. – 288 с.
8. Лис В. Острів Сильвестра : [роман]. – Х. : Фоліо, 2009. – 220 с.
9. Лис В. Соло для Соломії : [роман] / В. Лис. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 386 с.
10. Слабошпицький М. Українець, який відмовився бути бідним. Петро Яцик : [художньо-документальне видання] / М. Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 256 с.

**STUDIA
METHODOLOGICA
No 36**

Підписано до друку 30.03.2014 р. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. 27,95 ум. др. ар.
Папір офсетний. Тираж 300.

Науково-редакційний відділ Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2

Редакція наукового альманаху Studia methodologica
а/с 554, м. Тернопіль-27, Україна, 46027.
Veb: <http://studiamethodologica.com.ua>